MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
MYKOLO ROMERIO TEISĖS MOKYKLOS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR PROCESO INSTITUTAS

JONAS BARAUSKAS
(BAUDŽIAMOJI TEISĖ IR KRIMINOLOGIJA)

NUSIKALSTAMUMO RAIDA PANEVĖŽIO MIESTE

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas -
Doc.dr. Alfredas Kiškis

Vilnius, 2019

NUSIKALSTAMUMO RAIDA PANEVĖŽIO MIESTE
TURINYS

ĮVADAS.....3
1. NUSIKALSTAMUMO SAMPRATA IR PAGRINDINIAI RODIKLIAI.....6
2. NUSIKALSTAMUMO ISTORIJA PANEVĖŽYJE NUO MIESTO ĮSIKŪRIMO IKI 1953 METŲ..... 12
2.1 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpis 1503 - 1795 metais.....12
2.2 Panevėžys carinės Rusijos sudėtyje 1795 – 1915 metais.....21
2.3 Nusikalstamumas Panevėžyje kovų dėl suverenumo ir pirmos nepriklausomos Respublikos laikotarpiais 1915 – 1940 metais.....30
2.4 Nusikalstamumas tarybiniame Panevėžyje 1940 – 1941 metais.....46
2.5 Vokiečių okupacijos laikotarpis 1941 – 1944 metais.....52
2.6 Nusikalstamumas pokario Panevėžyje 1944 – 1953 metais.....65
IŠVADOS.....71
LITERATŪRA.....74
ANOTACIJA LIETUVIŲ KALBA.....81
ANOTACIJA ANGLŲ KALBA.....81
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....82
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....84
PRIEDAI.....86
PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ.....91

ĮVADAS

Tiriama problema. Tiriant nusikalstamumo raidą Panevėžio mieste atskirais šešiais istoriniais laikotarpiais stengtasi atsakyti į tokius probleminius klausimus:

1. Kokios svarbiausios priežastys ir sąlygos įtakojo nusikalstamumo būklę Panevėžyje?
2. Kokie buvo labiausiai paplitę nusikaltimai Panevėžyje atitinkamu laikotarpiu?
3. Kaip kito bendras laikotarpio nusikalstamumas?

Darbo aktualumas. Trūksta mokslinių žinių apie nusikalstamumo raidą Panevėžio mieste, todėl su šiuo darbu būtų aktualu susipažinti tiek asmenims, tyrinėjantiems miesto istoriją ir kraštotyrą, tiek kriminologams, teisininkams, besidomintiems teisės istorija ir jos panaudojimu praktikoje, tiek visiems kitiems, pageidaujantiems susipažinti su nusikalstamumo raida Panevėžyje ir besiaiškinantiems, kodėl nusikalstamumas mieste kito keičiantis istorinėms sąlygoms. Ištyrinėjus nusikalstamumo kitimo procesą mieste galima pritaikyti efektyvesnes prevencines priemones, tiek paveikiant socialines visuomenės sąlygas, tiek prognozuojant nusikalstamumo pokyčius ateityje: mažinti jo paplitimą ir didinti visuomenės saugumą.

Darbo mokslinis naujumas. Jokio mokslinio darbo apie nusikalstamumo raidą Panevėžyje nagrinėjamu laikotarpiu (nuo 1503 m. iki 1953 m.) nėra: tėra tik epizodiniai užsiminimai apie nusikalstamumą šiame mieste kitokioms problemoms nagrinėti skirtuose veikaluose. Darbas parašytas tyrinėjant istorinius šaltinius (spaudą, teisės aktus, straipsnius istoriniuose mokslo leidiniuose, amžininkų prisiminimus), istorines bei teisines monografijas, vadovėlius, mokslo populiarinimo darbus.

Problemos ištyrimo lygis. Nusikalstamumo raida Panevėžio mieste nuo Panevėžio įkūrimo iki 1953 metų netirta. Yra Jono Lelio[1], Povilo Žilio[2], Konstantino Surblio[3], Vlado Paragio[4] ir kt. darbų, kuriuose trumpai nagrinėjami nusikalstamumo reiškiniai mieste, tačiau sisteminio nusikalstamumo tyrimo nėra.

Darbo originalumas. Analizuojant mokslinius bei spaudos leidinius savarankiškai apibendrinta nusikalstamumo būklė ir dinamika kiekvienu miesto ir jo apylinkių vystimosi laikotarpiu. Tokių

---

1 Jonas Lelis, „Panevėžio gimnazijoje sutikti mokytojai ir mokiniai," iš *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose* (Panevėžys: UAB „Amalkeros leidyba," 2007), 356-377.

2 Povilas Žilys, „Revkomo žiaurumai 1919 m.," iš *Panevėžys: geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą* (Čikaga: Draugo spaustuvė, 1963), 186-188.

3 Konstantinas Surblys, *Tarybų Lietuvos darbininkų klasė* (Vilnius: Mintis, 1965)

4 Vladas Paragys, „Vidurio aukštaičių nusikaltimų pobūdis," *Panevėžio garsas,* rugsėjo 24, 1938, 4.

darbų Lietuvos aukštosiose mokslo įstaigose nerasta, todėl jokių citatų ar kitų darbų kopijavimo nėra. Baigiamasis darbas parašytas savarankiškai: jokie asmenys į darbo rengimo procesą neįtraukti.

Darbo reikšmė.

1. Analizuojantis nusikalstamumo raidą Panevėžyje darbas yra pirminis, todėl jo nuostatomis galės pasinaudoti kiti nusikalstamumą Panevėžio mieste tyrinėjantys asmenys.
2. Nusikaltimų Panevėžyje analizė galėtų padėti teisinių aktų leidėjams prognozuoti nusikalstamas veikas ateityje bei paruošti prevencines priemones nusikalstamumui užkardinti.

Tyrimo tikslas. Darbe siekiama išanalizuoti nusikalstamumo raidą Panevėžio mieste ir jį įtakojančius veiksnius nuo miesto įsikūrimo 1503 metais iki 1953 metų. Kadangi nusikalstamumo raida Panevėžyje analizuojama atsižvelgiant į istorinę miesto gyvenimo periodizaciją (sovietinė pokario okupacija skirstoma į tris pagrindinius laikotarpius: aktyvios kovos prieš okupantus laikotarpis 1944 – 1953 metais, pasyvaus pasipriešinimo okupantams laikotarpis 1953 – 1987 metais ir atgimimo laikotarpis (dainuojanti revoliucija) 1987 – 1990 metais), išanalizuoti nusikalstamumo raidą mieste iki šių dienų nėra galimybių dėl darbo apimties apribojimo.

Tyrimo uždaviniai.

1. Apibrėžti nusikalstamumo reiškinį bei įvardinti pagrindines jo savybes ir rodiklius.
2. Atskleisti nusikalstamumo Panevėžio mieste pagrindines priežastis ir sąlygas atskirais laikotarpiais, atsižvelgiant į svarbiausius tų laikotarpių istorinius įvykius.
3. Išnagrinėti nusikalstamumo paplitimo ir raidos ypatybes atskirais Panevėžio miesto vystimosi laikotarpiais.

Tyrimo metodika.

- apibendrinamosios abstrakcijos metodas, taikytas tyrinėjant nusikalstamumo sąvoką;
- sisteminės analizės metodas, taikytas atskirų nusikalstamumo sąvokos dalių nagrinėjimui;
- struktūrinės analizės metodas, taikytas nagrinėjant tam tikrai epochai būdingus reiškinius (knygnešystė, holokaustas, organizuotas nusikalstamumas XX a. pradžioje ir pan.);
- lyginamasis istorinis metodas, taikytas lyginant alkoholio pardavimo vienam žmogui XIX ir XX amžiuose duomenis;
- apibendrinimo metodas, taikytas rašant kiekvieno nagrinėto laikotarpio nusikalstamumo raidos išvadas;
- standartizuoto interviu metodas, taikytas apklausiant 1941 – 1953 metų įvykių Panevėžio krašte amžininkus.

Tyrimo struktūra. Baigiamasis darbas sudarytas iš dviejų skyrių, kurių pirmas yra įvadinis, atskleidžiantis nusikalstamumo, kaip objektyvaus reiškinio, sąvoką ir jo savybes bei rodiklius, o

antras - pagrindinis ir svarbiausias, - kuriame nagrinėjamos nusikalstamumo priežastys, sąlygos, būklė ir dinamika Panevėžyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiu, Rusijos imperijos metais, kovų dėl valstybinio suvereniteto ir pirmosios nepriklausomos Lietuvos Respublikos laikotarpiais, pirmosios TSRS bei vokiečių okupacijų metais, taip pat pokario laikais bei apibendrinamos nusikalstamumo raidos ypatybės šiais laikotarpiais.

Ginamieji teiginiai.

1. Nusikalstamumo Panevėžio mieste visais jo istorijos laikotarpiais mastas priklausė nuo politinės situacijos: karų ir valdžios perversmų laikais jis smarkiai išaugdavo, kol būdavo sutramdomas naujai įkurtų represinių struktūrų.
2. Nusikalstamumo specifika atskirais miesto istorijos laikotarpiais priklausė nuo ekonomikos išsivystymo lygio bei miesto inteligentijos, kuri dažniausiai valdė miestą, mentaliteto.

1. NUSIKALSTAMUMO SAMPRATA IR PAGRINDINIAI RODIKLIAI

Darbo pradžioje apibrėžta nusikalstamumo, kaip socialinio reiškinio, sąvoka, apibūdintos jo pagrindinės savybės ir rodikliai, nes pagal dabar galiojantį LR Baudžiamąjį kodeksą nusikalstamas veikas sudaro nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai, kurie skiriasi savo pavojingumo laipsniu, nes už baudžiamojo nusižengimo padarymą netaikoma laisvės atėmimo bausmė, o „nusikaltimas yra pavojinga ir šiame kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta laisvės atėmimo bausmė. “[5]

Nusikalstamumo, kaip reiškinio, pagrindas yra tam tikroje teritorijoje padarytų nusikalstamų veikų visuma. „Į kriminalinės justicijos akiratį patenka vis daugiau įvykių, vis daugiau jų užregistruojama ir papildo bendrą nusikaltimų statistiką. Dėl to oficialiai užregistruotų nusikaltimų skaičius didėja.[...]Aktyviausiai kriminaline justicija naudojasi labiausiai išsilavinę, turtingiausi, įtakingiausi visuomenės nariai,[...]atvirkščiai, vargingiausių sluoksnių gyventojai kriminalines problemas labiau linkę spręsti savo jėgomis.“[6]

Taigi, nusikalstamumą, kaip tokį reiškinį tam tikrame regione, apibūdina nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų visuma, tai yra, jei kiekviena nusikalstama veika yra išskirtinė savo atskirais bruožais bei individualiais požymiais, tai nusikalstamumas yra pavojingas visuomenei socialinis reiškinys, apibendrinantis šias atskiras išskirtines veikas.

Nusikalstamumas, kaip reiškinys, įvairių mokslininkų suprantamas ir apibrėžiamas skirtingai. Vieni mokslinių veikalų autoriai nusikalstamumą apibūdina abstrakčiau, kiti išsamiau, išskirdami šio reiškinio atskirus požymius:

1. „Nusikalstamumas yra valstybei ir visuomenei pavojingas, istoriškai kintantis, save kuriantis, sąlyginai savarankiškas socialinis teisinis nusikalstamas veikas integruojantis reiškinys, nulemtas visuomenėje vykstančių socialinių procesų ir reiškinių prieštaravimų, reikalaujantis nuolatinės valstybės ir visuomenės kontrolės.“[7]

2. „Nusikalstamumas – tai visuma nusikaltimų, kurie tam tikru laikotarpiu padaromi tam tikroje visuomenėje. Pavyzdžiui, nužudymas yra nusikaltimas. Visuma visų nužudymų, padarytų mūsų šalyje tam tikru laikotarpiu, sudaro svarbią bendrojo nusikalstamumo dalį.“[8]

3. „Nusikalstamumas gali būti suvokiamas labai įvairiai,[...]svarbu pabrėžti, kad nusikalstamumas nėra vientisai objektyvi duotybė, jis susidaro ir tampa socialiniu mastu ar

---

5 *Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas: patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 dieną* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005), 44.

6 Viktoras Justickis, *Kriminologija* 1 (Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2001), 295

7 Genovaitė Babachinaitė ir kt., *Kriminologija* (Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010), 124.

8 Viktoras Justickis, *op. cit*., p. 10.

asmeninių veiksmų lygmeniu apčiuopiamas dėl pačių įvairiausių priežasčių, kurioms nebūtinas vientisumas.“[9]

4. „Nusikalstamumu mes vadiname procesą, kurį sudaro visuma įstatymo baudžiamų veikų, padarytų tam tikroje valstybėje ar regione per tam tikrą laikotarpį.“[10]

5. „Nusikalstamumas yra ne mechaninė nusikalstamų veikų suma, bet jų visuma, sistema.“[11]

6. „Nusikalstamumas yra visuomenei keliantis pavojų, nuo priimtų socialinių normų nukrypstantis elgesys, kuris jungia visas nukrypimų nuo socialinių normų rūšis ir formas.“[12]

Kaip matyti iš aukščiau pateiktų nusikalstamumo sąvokos apibrėžimų, įvairių mokslininkų paskelbtuose nusikalstamumo apibudinimuose, nėra šio reiškinio vieningo supratimo. Pirmame pateiktame jo apibrėžime išskiriami šio reiškinio pagrindiniai bruožai: pavojingumas, kintamumas, savikūra, savarankiškumas. Kad nusikalstamumas yra pavojingas – nediskutuotina, nes nusikaltimo vienas iš požymių yra pavojingumas visuomenei. Ne visi nusikaltimai yra pavojingi valstybei, tačiau pats nusikalstamumas gali būti pavojingas jai, priklausomai nuo to, kokie nusikaltimai vyrauja, tačiau nusikalstamumas negali būti sąlyginai savarankiškas reiškinys. Jis visiškai priklauso nuo konkrečios visuomenės: jei valstybėje yra tvirta valdžia, joje nusikalstamumas bus vienoks, jei tam tikroje teritorijoje vyrauja anarchija, tai yra valdžia nesusitvarko su jai keliamais uždaviniais, nusikalstamumo lygis bus visai kitoks.

Antrame apibrėžime nusikalstamumo ribos apibrėžiamos visuomenės sąvoka. Ši sąvoka gali būti sutapatinama su tauta, su valstybe, su nacionaline mažuma ar tam tikra teritorija. Nusikalstamumas turi būti apibrėžiamas ne visuomenės, o valstybės arba jos teritorinio junginio, jei valstybė didelė, sąvoka.

Trečias nusikalstamumo apibrėžimas labai sudėtingas ir mokslinis, reikalaujantis atskirų šių apibendrinimų studijų: tai negali būti daroma nusikalstamumo apibrėžime, nes ši konkreti sąvoka turi būti paaiškinta visiems prieinamais žodžiais.

Ketvirtame apibrėžime nusikalstamumas vadinamas procesu. „Procesas – žengimas pirmyn, eiga, vyksmas, vystimasis, būvių kaita, veiksmas,“[13] tai yra nesustojantis ir pastoviai trunkantis veiksmas. Nusikalstamumas taip pat toks veiksmas, tik jo greitis, priklausomai nuo istorinių sąlygų, sulėtėja ar padidėja. Nors sąvoka „procesas" teisingai apibūdina nusikalstamumą, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad jis apskaičiuojamas tam tikru statiniu laikotarpiu (apskaičiuojamas kaip

---

9 Gintautas Sakalauskas ir kt., *Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai* (Vilnius: Eugrimas, 2011), 24.

10 Jurijus Bluvšteinas ir kt., *Kriminologija* (Vilnius: Pradai, 1994), 37.

11 Alfredas Kiškis „Paskaitų medžiaga“, vasario 21, 2017 www3.mruni.eu/~akiskis/paskaitos/kriminologija-paskaitos.html

12 Jūratė Galinaitytė, Tomas Rudzkis, „Šiuolaikinės nusikalstamumo sampratos problema,“ *Jurisprudencija* 70(62) (2005): 135

13 „Tarptautinių žodžių žodynas“, žiūrėta 2017 07 04, www.zodziai.lt/reiksme&wid=16041

buvęs ir sustojęs vyksmas), nelabai tikslinga apibrėžime šį jo bruožą minėti. Daug tiksliau būtų, jei nusikalstamumą pavadintume visuomeniniu reiškiniu.

Penktame apibrėžime nusikalstamumo apibūdinimui naudojama sąvoka „mechaninė nusikalstamų veikų suma“. Mechanika – tai mokslas apie daiktų judėjimą, tai yra jų buvimo vietos pakitimą iš taško A į tašką B. Mechaninė suma reiškia kūnų ar reiškinių judėjimų sumą. Tai labai retai naudojamas fizikinis dydis, kuris niekaip nesuderinamas su nusikalstamumo reiškiniu. Tikslinga tokiame nusikalstamumo apibrėžime naudoti sąvoką „aritmetinė nusikalstamų veikų suma“.

Šeštasis apibrėžimas yra netikslus, nes nusikalstamumas tikrai neapima visų nukrypimų nuo socialinio elgesio normų rūšių ir formų. Etiketo normų pažeidimai, administraciniai nusižengimai, civiliniai deliktai yra nukrypimai nuo socialinio elgesio normų, tačiau tai nėra nusikalstamas elgesys, todėl su nusikalstamumu nesusijęs.

Apibendrinus aukščiau pateiktą nusikalstamumo sąvokos apibrėžimų kritiką bei susipažinus su kitų mokslininkų pateiktais nusikalstamumo apibrėžimais suformuluotas toks trumpas, visiems suprantamas šio reiškinio apibrėžimas:

Nusikalstamumas – tai socialinis, teisinis, pastoviai besitęsiantis reiškinys, pasireiškiantis konkrečioje teritorijoje konkrečiu laikotarpiu padarytų nusikalstamų veikų visuma.

Pagrindinės nusikalstamumo savybės yra tokie jį apibūdinantys aspektai, kurie charakterizuoja šio visuomeninio reiškinio išskirtinumą iš kitų socialinių reiškinių. Tai nusikalstamumo neišvengiamumas, jo istorinis kintamumas, pavojingumas visuomenei, baudžiamumas, socialinis sąlygotumas ir latentiškumas.

1. Nusikalstamumo neišvengiamumas arba objektyvumas. Nusikalstamumas yra neišvengiama realybė. Tai nuolat kintantis, pasikartojantis socialinis teisinis reiškinys. Nusikalstamumo objektas yra ne konkretūs nusikaltimai, o visuomenė kaip socialinis organizmas. Jis, kaip ir bet kuris kitas socialinis reiškinys, paklūsta socialiniams dėsningumams. „Kalbėdami apie nusikalstamumą, mes galime tvirtai pasakyti, kad jis tikrai egzistuos, kol egzistuoja žmonija, “[14], tai yra nusikalstamumas atsirado tada, kada prasidėjo žmonijos istorija, nes visada atsirado žmonių, norinčių pažeidinėti visuomenėje nustatytas elgesio taisykles. Nusikalstamumas objektyviai ir neišvengiamai egzistuos tol, kol gyvuos žmonija.

2. Nusikalstamumo istorinis kintamumas. Nusikalstamumo samprata yra istoriškai kintanti, ji nėra statiška. Ypač nusikalstamumo kintamumas pastebimas pereinant iš vienos istorinės epochos į kitą, nes jis priklauso nuo ekonominių, socialinių, teisinių, religinių ir kt. priežasčių, valstybėje

[14] Jurijus Bluvšteinas ir kt., *supra note* 10, p.38.

vykdomos politikos, veikų kriminalizacijos ir dekriminalizacijos. Pereinamaisiais metais dažniausiai susilpnėja valstybinės valdžios kontrolė, pablogėja ekonominės gyvenimo sąlygos, todėl nusikalstamumas smarkiai išauga, taip pat pakinta baudžiamojo persekiojimo vertybės. „Nusikalstamumas ir jo formos žmonijos istorijoje nuolat keitėsi ir keičiasi.[...]Vienos veikos kriminalizuojamos, kitos – dekriminalizuojamos. Jeigu, sakysim, viduramžiais raganavimas buvo sunkus nusikaltimas, tai dabar tokio nusikaltimo nežinome. Arba netolimoje praeityje paplitęs nusikaltimas – spekuliacija, dabar – normali komercinė veikla. Taip pat dažnai atsiranda naujų veikų, priskiriamų nusikaltimams.“[15] Pvz.: nuo 2016 m. balandžio mėn. Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse atsirado nauja kriminalizuota veika, apibudinta 281 str. 7 d.: „tas, kas vairavo kelių transporto priemonę arba mokė praktinio vairavimo būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, kai jo kraujyje buvo daugiau negu 1,5 promilės alkoholio baudžiamas bauda arba areštu, arba laisvės atėmimu iki vienerių metų.“[16]

3. Nusikalstamumo pavojingumas visuomenei. Nusikalstamumas kelia pavojų visuomenei (tam tikroje teritorijoje gyvenančių asmenų visumai, tarpusavyje susijusiai socialiniais ryšiais), nes tai nuo priimtinų socialinių normų nukrypstantis elgesys. „Nusikalstamumas[...]kelia pavojų visuomenės ir jo narių interesams,[...]stabdo sėkmingą visuomenės raidą, todėl yra socialiai regresyvus reiškinys.“[17]

4. Nusikalstamumo baudžiamumas. “Veikos priešingumas baudžiamajam įstatymui yra[...]būtinas nusikalstamos veikos požymis, be kurio padaryta veika jokiu būdu negali būti laikoma nusikalstama.“[18] Veikos baudžiamumas yra elgesio apibrėžimas baudžiamajame įstatyme, už kurį numatyta sankcija. Jei elgesys nėra apibrėžtas ir įvertintas baudžiamajame įstatyme, jis nėra nusikalstamas ir nėra nusikalstamumo sudėtinė dalis.

5. Nusikalstamumo socialinis sąlygotumas. „Nusikalstamumas – tai specifinė žmonių elgesio visuomenėje forma, turinti socialiai neigiamą ir griaunantį poveikį, pavaldi bendriems socialinio gyvenimo dėsningumams.“[19] Nusikalstamumas - socialinis reiškinys. Jis nėra atribotas nei nuo socialinės sferos, nei nuo teisės, nes nusikalstamos veikos vyksta visuomenėje - tai yra socialinėje sferoje. Lemiami nusikalstamumo veiksniai yra socialinės kilmės, todėl socialiai sąlygotas yra tiek nusikalstamas elgesys, tiek jo vertinimas. Pvz. baudžiauninko nužudymas viduramžiais buvo vertinamas visai kitaip negu kaimo gyventojo nužudymas šiais laikais.

---

15 Armanas Abramavičius, Alfonsas Čepas, Anna Drakšienė ir kt. *Baudžiamoji teisė* (Vilnius: Eugrimas, 1998), 134
16 „Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas,“ *Infolex*, lapkričio 21, 2017, www.infolex.lt/ta/66150:str281
17 Jūtarė Galinaitytė, Tomas Rudzkis, *supra note* 12, p. 137
18 Vytautas Piesliakas, *Lietuvos baudžiamoji teisė* 1 (Vilnius: Justitia, 2006), 129
19 Jūratė Galinaitytė, Tomas Rudzkis, op. cit., p. 134

6. Nusikalstamumo latentiškumas. Nusikalstamumo rodikliai tam tikroje teritorijoje apskaičiuojami pagal oficialiųjų duomenų bazių pateiktus statistinius duomenis, tačiau tai neatspindi realios nusikalstamumo padėties toje teritorijoje, nes yra apskaičiuoti registruoto nusikalstamumo duomenys. „Nusikalstamumu dažniausiai laikoma tik tai, kas buvo užregistruota, nors iš esmės tai laikytina tik teisėsaugos veiklos rodikliais, o ne nusikalstamumu.[...]Registruoto nusikalstamumo būklė, palyginus su realiai padaromomis veikomis, kurios taptų „nusikalstamos“, jei tik būtų užregistruotos, yra tik menkas daug didesnių nusikalstamo elgesio mastų atspindys.“[20] Registruotas nusikalstamumas sudaro nedidelę dalį realiojo nusikalstamumo, todėl registruoto nusikalstamumo statistika visais laikais buvo ribota. Pagal šią statistiką tegalima tirti realaus nusikalstamumo struktūros ir dinamikos tendencijas, tačiau šio reiškinio realios būklės ir lygio apskaičiuoti nėra galimybės. „Atlikus tyrimą išskirti subjektyvūs ir objektyvūs veiksniai, dėl kurių neregistruojamos nusikalstamos veikos. Subjektyvūs veiksniai:

-[...]patys policininkai atlieka atranką kada registruoti nuskalstamą veiką, kada neregistruoti, o to priežastys yra labai įvairios – didėjantis neišaiškintų atvejų skaičius įstaigoje,[...]nenoras atlikti formalius registracijos veiksmus, nesupratimas, kad šis atvejis perspektyvus ištirti ir pan.,[...] pareigūnų kompetencijos stoka,[...]kritiškas požiūris į nukentėjusįjį,[...]neišvengiama klaida, kai registruojamos nusikalstamos veikos pateikiami nepilni statistiniai duomenys statistinėse kortelėse. [...]Objektyvūs veiksniai:

-[...]baudžiamųjų įstatymų pakeitimai,[...]pačioje valstybėje nėra aiškumo, kam reikalinga registruoti nusikalstamumo statistiką,[...]veiksniai, kurie susiję su pačių nukentėjusiųjų asmenų nesikreipimu į teisėsaugos institucijas; nepradėjimu ikiteisminio tyrimo, kai jis galimas tik dėl nukentėjusiojo skundo,[...]susiduriama su[...]fenomenu, t. y. aukos, kurios savęs neįdentifikuoja aukomis,[...],,nukentėjusiojo baimė“, dėl kurios aukos vengia kreiptis į teisėsaugos institucijas,[...] pranešimų anonimiškumo neužtikrinimas, kuris blokuoja žmonių aktyvumą pranešti apie jam žinomas, stebėtinas nusikalstamas veikas,[...]veikos kvalifikavimo, perkvalifikavimo aspektas,[...] sudėtingos, ilgai trunkančios registracijos procedūros,[...]policijos pareigūnų didelis darbo krūvis, laiko sąnaudos, susijusios su nusikalstamų veikų tyrimu,[...]žmonių abejingumas,[...]asmenų, pranešančių apie veikas, teisinis neišprusimas,[...]nukentėjusieji pranešime nekonkrečiai nurodo įvykio aplinkybes,[...]didelė dalis pranešimų apie nusikalstamas veikas būna melagingi.“[21]

Savo darbe, nagrinėdamas nusikalstamumą Panevėžyje šešiais istoriniais laikotarpiais nuo miesto įsikūrimo iki 1953 metų, aš rėmiausi registruoto arba aprašyto įvairiuose šaltiniuose

---

[20] Gintautas Sakalauskas ir kt., *supra note* 9, p. 23

[21] Alfredas Kiškis ir kt. *Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prevencijos perspektyvos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014), 159-164, file///D:/New%20Folder/NusikalstamumasLietuvojeirjo prevencijosperspektyvos-Kikisetal.-2014.pdf

nusikalstamumo duomenimis, naudodamas tokius šį reiškinį apibudinančius rodiklius (statistikai išmatuojamas jo savybes), kurie apibrėžiami:

1. Nusikalstamumo būklė. „Bendras nusikalstamų veikų skaičius per tam tikrą apskaitos laikotarpį (metus, penkmetį ir t.t.) tam tikroje teritorijoje (valstybėje, apskrityje, mieste ir kt.).“[22]

2. Nusikalstamumo lygis. „Nusikaltimų paplitimas,[...]t. y. užregistruotų nusikaltimų[...]santykis su tos valstybės arba jos dalies gyventojų skaičiumi. Paprastai nurodoma, kiek nusikaltimų[...]tenka 100 ar 10 tūkstančių gyventojų, gyvenančių toje teritorijoje, kur analizuojamas nusikalstamumas.“[23]

3. Nusikalstamumo struktūra. „Tai jo sandara ir vidinė forma. Nusikalstamumas, kaip ir bet kuris kitas sudėtingas darinys, susideda iš dalių, elementų.[...]Nusikalstamumas yra polistruktūrinis, t.y. vienu metu jis turi daugelį struktūrų.“[24]

4. Nusikalstamumo dinamika. „Tai būklės ir (arba) lygio pasikeitimas per tam tikrą laiką.[...] Nusikalstamumo dinamika padeda nustatyti tendencijas ir jų vystimąsi, su kuriomis siejamas atitinkamų nusikalstamumo kontrolės priemonių parinkimas.“[25]

---

22 Genovaitė Babachinaitė ir kt. *supra note* 7, p. 126

23 Vladas Pavilonis, Gintaras Švedas, Armanas Abramavičius ir kt., *Baudžiamoji teisė* (Vilnius: Eugrimas, 2001), 135

24 Jurijus Bluvšteinas ir kt., *supra note* 10, p. 40

25 Sonata Katinienė, „Nusikalstamumo Lietuvoje rodikliai pasauliniame kontekste,“ žiūrėta 2018 01 10, www3.mruni.eu/~akiskis/geriausi/2006/nusik.-lr-rodikliai-pasauliniame.doc

2. NUSIKALSTAMUMO ISTORIJA PANEVĖŽIO MIESTE NUO MIESTO ĮSIKŪRIMO IKI 1952 METŲ

`

Pagrindinėje darbo dalyje išdėstoma nusikalstamumo raida šešiais miesto istorijos laikotarpiais bei šį socialinį reiškinį nulemiančios priežastys ir laikotarpiuose susiklosčiusios visuomeninės sąlygos. Kiekviename laikotarpyje įvardijami svarbiausi nusikaltimai, jų kriminalizacija ir už juos taikomos bausmės bei apibudinama bendra nusikalstamumo būklė konkrečiais laikotarpiais.

2.1 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpis 1503 – 1795 metais

Panevėžio miesto istorija prasideda nuo 1503 metų, kada paskelbtos pirmos žinios LDK Aleksandro privilegijoje apie Panevėžio miestelio įkūrimą. Būtent nuo tų metų nagrinėjama konkretaus miestelio teritorijoje buvusio nusikalstamumo raida. Iki pirmojo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statuto, tai yra 1503 – 1529 metais, Panevėžyje galiojo paprotinė teisė bei Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio privilegijų raštai. Šiuo laikotarpiu jokių žinių nei apie atskirus nusikaltimus, nei apie nusikalstamumo apraiškas naujai susikūrusiame Panevėžyje nerasta. Vėliau teisė kodifikuota statutuose, kurie galiojo:

1. LDK pirmasis statutas 1529-1566 metais
2. LDK antrasis statutas 1566 – 1588 metais
3. LDK trečiasis statutas 1588 – 1840 metais

Tai buvo feodalinę (baudžiavinę) visuomeninę santvarką įteisinantys baudžiamosios teisės aktai, todėl visuose statutuose, taip pat ir ilgiausiai galiojusiame trečiajame statute, labai dažnai taikoma bausmė - mirties bausmė. Šiuo metu už sunkesnius nusikaltimus dažniausiai taikoma laisvės atėmimo bausmė. Viduramžiais tokia bausmė taikoma retai: didžiausias laisvės atėmimo terminas buvo „už vaiko nužudymą – 1 metai ir 6 savaitės.“[26]

„1781 metais rugpjūčio 24 d., apie 16 val. kilęs gaisras.[...]Ugnis kilo dėl kalvio Stanislovo Klivečkos neatsargumo. Jo kalvė stovėjo šalia šiaudais dengto svirno ir buvo tarp pijorų bažnyčios, netoli miesto pastatų. Miestiečiai ne kartą buvo įspėję S. Klivečką, tačiau šis neklausė perspėjimų. Jam darant noragus žiežirbos pakliuvo ant svirno ir per dvi valandas sudegė ne tik kalvė, bet ir visa Ramygalos gatvė. Žalą patyrė iš viso 21 savininkas, nuostolis sudarė 16,151 auksiną. Apžiūrėjusiųjų apskaičiavimu, atstatyti reikėjo 3 720 rąstų, o sėjai – 54 statinių rugių.[...] Kaltininkui paskirta bausmė – 3 dienas turguje prie stulpo įkrėsti po 100 rykščių.“[27]

---

[26] „Trečiasis Lietuvos statutas“, Vilnius, 1588 01 28, III Lietuvos Statutas, kurį patvirtino Zigmantas Vaza (Išrašai), žiūrėta 2018-04-23 www.šaltiniai.info/files/literatura/LD00/Trečiasis_Lietuvos_Satutas.LD3301.pdf

[27] Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.* (Panevėžys: Nevėžio spaustuvė, 2003), 93.

Tai buvo baudžiavinė teisė, o jos pagrindinė sąlyga (ypatumas) yra ginti turtingųjų bei valdančiųjų teises ir nesuteikti jokių teisių paprastiems valstybės gyventojams, kurių buvo dauguma. „Veikiantys asmenys. Bajorai. Teisiniuose reikaluose jie būdavo subjektai. Valstiečiai gi - tik objektai. Bajorų pozicija kuriant dokumentus trejopa - teismo tarnautojai; ieškovai ir atsakovai, liudininkai. Dokumentuose minimi ir atsitiktiniai bajorai, pavyzdžiui, vaznio liudininkai, kiti asmenys, bet byloje jie paprastai nėra svarbūs. Bajorai dažniausiai nurodomi su titulais ir pareigybėmis.[...]Valstiečiai[...]teismų praktikoje - tik objektai. Jie parduodami, užstatomi, areštuojami.“[28]Jie gali būti liudytojais, tačiau jų parodymai vertinami kritiškai ir nelyginami su bajorų parodymais.

„Statute XI skyriaus 39 straipsnyje įteisinta mirties bausmė ir sužalojimai valstiečiams už pasipriešinimą feodalams. Užmušęs ar sužeidęs bajorą (nepriklausomai nuo priežasčių – *aut. pastaba*), tarnas ar valstietis turėjo būti baudžiamas mirtimi.“[29] Nuo šios bausmės atleidžiama jei nusikaltimas padarytas esant neišvengiamam būtinumui arba būtinajai ginčiai, taip pat nuo mirties bausmės atleidžiami asmenys, nužudę išdaviką ar žmogų, paskelbtą už įstatymo ribų; atleidžiami nepilnamečiai, nėščios moterys ir pamišėliai. Nebaudžiami mirties bausme tarnai, nužudę asmenį, vykdydami savo pono įsakymą. Svetimo valstiečio ar tarno nužudymas bajorams buvo traktuojamas kaip smulkus nusižengimas, todėl jiems dažniausiai skiriamos piniginės nuobaudos arba (ir) piniginė kompensacija valstietį ar tarną praradusiam bajorui.

Dar viena Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpio ypatybė buvo ta, kad šioje epochoje vyko daugybė karų, kurių metu niekas jokių įstatymų nesilaikė: žmonės buvo žudomi, kankinami, prievartaujami, žaginami, pažeidinėjamos jų asmeninės ir turtinės teisės. „Kareiviai blogesni už priešą, praeidami (bajorų, dvasiškių ir karaliaus) dvarus plėšė. Pinigus atiminėjo, nepakeliamus maisto davinius ėmė ir krovė į savo vežimus ir tiek sužiaurėjo, jog, pritrūkę arklių, įkinkydavo vargšus valstiečius ir juos lazdomis ir botagais varydavo.“[30] Dėl karų, neužaugus, trūkstant darbo jėgos, arba sunaikinus derlių, prasidėdavo visuotinis badas bei dėl bado kildavo epideminės ligos: maras, raupai, šiltinė. Tokiais laikotarpiais, kurie kartais trukdavo iki 20 metų, nusikalstamumas valstybėje, o tuo pačiu ir Panevėžio mieste, buvo nekontroliuojamas (nebaudžiamas), todėl buvo labai didelis.

---

28 Algimantas Krinčius (Algimantas Kaminskas) , „Senųjų Panevėžio kraštotyros muziejaus dokumentų rinkinys,“ iš *Iš Panevėžio praeities: šimtmečių spalvos, XIV ir XV konferencijų pranešimai* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2013), 134-135.

29 Juozas Šiugžda ir kt., *Lietuvos TSR istorija* 1 (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957), 223.

30 Rita Inkratienė ir Danutė Šulcienė, *Gimtojo krašto pažinimas* (Panevėžys: E. Vaičekausko knyg. leidykla, 1997), 48

„Žmogaus prigimtyje gludi gyvuliški polinkiai, kurie reiškiasi nepasotinamu egoizmu, troškimais ir aistromis.“[31] „Didžiosios Kunigaikštystės (LDK – *aut. pastaba*) istoriniai šaltiniai, įskaitant Senąjį Panevėžį, gausiai liudija apie tarp vyrų paplitusią girtuoklystę, muštynes, smurtinius nusikaltimus įvairiuose sluoksniuose ir vietose,[...]t. y. veiksmus, kurie turėjo smarkiai didinti vyrų traumų ir mirties riziką. Be to, įvairūs LDK krašto nelaimių faktoriai (ypač XVII a. – *aut. pastaba*) – karas, nepriteklius, ligos[...]turėjo lemti kur kas didesnę agresijos ir žiaurumų tikimybę. Taigi, tikėtina, kad nemaža dalis Senojo Panevėžio kapinėse palaidotų vyrų traumų gali būti paaiškinama ir smurtiniais nusikaltimais.“[32]

Pirmas rašytinis šaltinis apie nusikaltimus Panevėžio mieste yra užfiksuotas Ramygalos bažnyčios metrikoje: „Smuklėje pardavinėdavę midų, alų, degtinę, druską, silkes ir kt.. Sekmadieniais bei turgaus dienomis prekyba vykdavusi ypač gerai. Vizitacijos metu per iškilmingas pamaldas bažnyčioje žmonių būdavę mažai, o aikštėje girdėdavosi dainos, muzika ir triukšmas. Pavakary vykusios muštynės pagaliais ir akmenimis, muštasi net šventoriuje. Dekanas įsakęs girtuoklius ir mušeikas uždaryti pirtyje iki kitos dienos.“[33] „Smuklėje pardavinėdavo midų, alų, degtinę, likerius, druską, silkes:[...]daug parduodavo sekmadieniais ir turgaus dienomis. Tais atvejais būdavo didelių muštynių. Todėl buvo įsakyta, lig pamaldoms nepasibaigus, neatidaryti smuklės sekmadieniais, o per turgus žiūrėti, kad nebūtų muštynių. Girtybė, muštynės, teismai buvo labai dažni.“[34]

XVI amžiuje Panevėžyje teismo rūmų nebuvo, todėl pilies teismas posėdžiaudavo kokio nors turtingo miestiečio sodyboje. Teismo sesijos vykdavo kelis kartus per metus (dažnumas priklausydavo nuo bylų skaičiaus). Sesijos dažniausiai vykdavo pavasarį (kiekvieną mėnesį), rečiausiai – žiemą (vieną kartą arba nė karto). Sesijos priklausydavo nuo žmonių migracijos (kuo didesnis judėjimas, tuo daugiau nusikaltimų, o žiemą migracija buvo mažiausia). Teismo sesijas šaukdavo pilies teismo seniūnas, nes jis ruošdavo posėdžiams bylų medžiagas. Teismo nuosprendžius fiksuodavo raštininkas. Nesant daug baudžiamųjų bylų, pilies teismas nagrinėdavo ir civilines bylas.

„Teisminiai ginčai senajame Panevėžio mieste[...]buvo sprendžiami arba Panevėžio klebonijos dvare arba klebonijos dvare Ramygaloje.[...]1595 m. vaznys (teismo vykdytojas – *aut. pastaba*), įteikęs klebonui šaukimą į teismą, padėjo jį „ant stalo baltojoje troboje Ramygalos klebonijos dvare“. Panevėžio senamiestyje irgi buvo klebonijos dvaras su rūsiu, kuriame įrengta kalinimo

---

31 Alfredas Kiškis, *Lietuvos kriminologijos raida 1918 – 2017 m. Šimtmečio patirtis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2017), 21

32 *Senojo Panevėžio kapinių palikimas: XVI a. pr. – XVII a. II p. archeologinių radinių katalogas* (Vilnius: S. Jakučio leidykla – spaustuvė, 2013), 57.

33 Ona Maksimaitienė, *Panevėžio miesto istorija* (Panevėžys: UAB „Panevėžio spaustuvė“, 2003), 44.

34 „Panevėžys prieš 434 metus,“ *Panevėžio garsas,* vasario 13, 1937, 3.

vieta.“[35] „Aleksandro valdymo metu stebimas laipsniškas teismų modernėjimas. XV – XVI a. sandūroje atsirado iš anksto nustatyti teismų laikai, teismų bylas pradedama užrašinėti ir kaupti valstybės raštinės archyve. Iš čia kilo Lietuvos Metrikos – Teismo bylų knygos. Drauge ryškėjo tam tikra teisėjų profesionalizacija – buvo galima išskirti grupę asmenų, kuriems valdovas dažniau pavesdavo spręsti bylas, prižiūrėti sprendimų įgyvendinimą ir pan. Šalia jų vis dažniau minėti tarnybininkai, padedantys teismo procese – diečkus, vižas. Taip pat atsirado prokuratoriai – besibylinėjančių pusių atstovai.“[36]

Iki XVI amžiaus vidurio kiekvienas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomas turėjo savo teismus. Miestiečiai turėjo savo teismą, tačiau mieste gyvenę bajorai priklausė LDK teismui, tai yra jų likimą spręsdavo vaivada. Po 1564 metų teismų reformos kriminalinėms byloms tarp bajorų spręsti įkurtas pilies teismas. Pilies teismas priklausė vaivadai arba Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio paskirtam seniūnui. Jis paskirdavo teisėjus (suolininkus). Kadangi XVI amžiaus viduryje valsčiaus centras buvo Upytė, šiame miestelyje ir buvo įkurtas pirmasis pilies teismas, kuriame buvo nagrinėjamos panevėžiečių bajorų bylos. „Panevėžiečiai teisdavosi Upytėje. Nenuostabu, tuomet ji buvo mūsų valsčiaus centras, kaip dabartinei Upytei mes – rajono centras. Išlikusiose XVI a. vidurio teismo knygose „Miestečka starovo Ponievezkovo“ gyventojai – vieni aktyviausių teismų dalyvių. Dažniausiai tai bylos, kuriose užfiksuoti užpuolimai, apiplėšimai, muštynės ir tokios žaizdos bei išnevožijimai, kad raštu išdėstyti baisu ir koktu.[...]Atrodo, kad anais laikais žmonės nepasižymėjo dorove.“[37]

XVI amžiaus pabaigoje dėl padidėjusio nusikaltimų skaičiaus bajorų patogumui pilies teismas perkeltas į Panevėžį. Tuomet Panevėžio mieste buvo 4 suolininkai. Suolininkai turėjo atlikti teisėjų pareigas: jiems nepriderėjo būti advokatais, prokurorais, antstoliais, liudytojais ir pan. Suolininkai negalėjo būti bendrininkais, o jei kuris nors iš jų būtų pasiųstas žaizdų ar nuostolių apžiūrėti, tai šitai turėjo daryti kartu su raštininku ir tučtuojau į knygą viską surašyti.. Pašauktieji į teismą negalėjo išsisukinėti: neklausantys gavo baudą. Kadangi Panevėžys tapo pavieto centru, teismas visų pirma buvo reikalingas Valakų reformos vykdymui. Pvz., iš XVI amžiaus vidurio valakų reformos nuostatų matyti, kad valstybė skatino žmones turgaus dieną vežti į miestą parduoti mėsą. Gyvulius į miestą atsivarydavo gyvus bei juos paskersdavo miesto kiemuose. Mėsą turėjo parodyti teisėjui - suolininkui ir jam pristatyto paskersto gyvulio kailį, kad nebūtų įtarimų, jog gyvulio mėsa

---

35 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 44.

36 Gitana Zujienė, „Inovacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenime valdant Aleksandrui Jogailaičiui,“ *iš Iš Panevėžio praeities: šimtmečių spalvos, XIV ir XV konferencijų pranešimai* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2013), 89

37 Vilius Puronas, „Legendos, labai seni nutikimai ir pamąstymai,“ iš *Pirmųjų Panevėžio bažnyčių ir Senamiesčio gatvės istorija* (Panevėžys: Senamiestietis, 2007), 222-223.

nevogta. Už pastipusio gyvulio mėsos pardavinėjimą bausdavo mirties bausme, todėl kilusiems įtarimams pašalinti ir buvo reikalingi miestiečiai liudytojai, matę gyvo gyvulio paskerdimą.

XVI amžiaus būdingi nusikaltimai Panevėžio mieste:

1. „Panevėžio miestietis Tomas Birukas skundėsi, kad pabėgo dvi samdinės, kurios išvogė nemažai jo daiktų. (vagystė – *aut. pastaba*)
2. Samdinys Stasys Jurevičius skundėsi, kad jam vykstant keliu iš Panevėžio į Ramygalą Panevėžio priemiestyje jį užpuolęs žemininkas Stasys Olechnavičius, smarkiai sumušęs ir atėmęs pinigus, kuriuos jis vežęs atiduoti pono skolai (savavaldžiavimas – *aut. pastaba*)
3. Miestietis Motiejus Vaišnoras skundėsi, kad jo samdinys sudeginęs sandėlį, kuriame buvo daug vertingų daiktų, ir pabėgęs (svetimo turto sugadinimas visuomenei pavojingu būdu – *aut. pastaba*).
4. Žemininkas Jonas Stralkovskis skundėsi, kad jam vykstant Panevėžio gatve namo, buvęs užpultas miestelio gyventojo Petro Tolovičiaus. Šis su draugais jį sumušęs ir atėmęs rūbus (plėšimas – *aut. pastaba*).“[38]
5. „Skundėsi kun. Florijonas Vrublevskis, kad jam einant namo iš kunigaikščio Krošinskio, buvęs užpultas ir nekaltai sumuštas (viešosios tvarkos pažeidimas – *aut. pastaba).*“[39]

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, dauguma nusikaltimų yra susiję su asmenų turtu ir visi nusikaltimai yra aiškūs. Neaiškūs nusikaltimai nefiksuoti, kadangi pilies teismas tokių nusikaltimų nenagrinėdavo. Dabartiniais laikais teismai taip pat nagrinėja tik aiškius nusikaltimus. Neaiškūs nusikaltimai (nusikaltimai, kur nenustatytas juos padaręs asmuo) į teismus nepakliūna. Juos tiria ikiteisminio tyrimo institucijos: policija, muitinė, STT ir panašiai. Kadangi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ikiteisminio tyrimo institucijų nebuvo, iš teismų gauta informacija tik apie aiškius nusikaltimus.

Dažniausiai į teismą buvo kreipiamasi dėl vagysčių, įvairių smurtinių nusikaltimų bei ginčų dėl žemės. Iš pilies teismo dokumentų matyti, kad didžiąją dalį baudžiamųjų bylų sudarė procesai dėl vagysčių, muštynių, plūdimosi, apiplėšimų, sužeidimų, nužudymų (tame tarpe ir naujagimių). Pastarieji buvo laikomi sunkiausiais nusikaltimais, už kuriuos galėjo būti baudžiama mirtimi. Pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės III Statutą už nužudymus galėjo būti taikomos ir išskirtinės bausmės: užvalkiojimas arkliais, gyvo užkasimas į žemę, galvos nukirsdinimas. Už kitus nusikaltimus priteisiamos baudos arba asmens moralinis pasmerkimas – gėdos stulpas, kaladė, rykštės. Laisvės atėmimo bausmė taikoma iki šešių savaičių.

---

38 Ona Maksimaitienė. *supra note* 33, p. 48-49.

39 *Ibid.,* p. 54.

Apie tai, kad XVII amžiuje Panevėžyje buvo kalėjimas, yra daug rašytinių faktų. Dažniausiai žmonės kalėjime buvo laikomi iki teismo, nes laisvės atėmimo bausmė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo populiari. Asmenys laisvės atėmimo bausme buvo baudžiami, palyginus su dabartinėmis bausmėmis, gana trumpam laikotarpiui:

„1612 m. vasario 6 d. 4 savaitėms kalėjimo Panevėžyje buvo nuteistas Upytės tiltininkas Stanislovas Mingaila Šidlovskis, lazda sumušęs Martyno Matiejevičiaus žmoną Dorotą Kazlauskaitę. 1612 m. spalio 6 d. apkaltintas valdų užpuolimu kalėti Panevėžyje nuteistas Balceris Pakovičius. Įdomu, jog kalėti net 12 savaičių kalėjime „ant Panevėžio kalno, kur kali visi kaliniai". 1612 m. gruodžio 7 d. buvo nuteistas vaznys Žygimantas Ogincas, neatlikęs visų reikiamų pareigų teisminiame procese Jono Šimanovičiaus byloje[...]tik šešioms savaitėms kalėti.[...]1614 m. vasario į d. savo rašte Vaclovas Karpis, Jokūbas Gronskis, Jonas Lenkovskis ir Andrius Liasovskis už tai, kad užpuolė Kristupą Viršilą ir sumušė jį bei jo tarną, įsipareigojo atsiprašyti žemės iždininko J. Valavičiaus šiam atvykus į Panevėžį ir šešias savaites išsėdėti Panevėžio kalėjime."[40]

Buvo daug skundų dėl įvairių skriaudų, įžeidimų, padarytų būnant girtiems arba dėl nežinomų priežasčių.. Žemininkas Jurgis Paleckis „1585 metų rugpjūčio mėn., atvažiavęs su reikalais į Panevėžį, sustojo Motiejaus Vaištoro smuklėje. Sėdint Paleckiui prieangyje įgėręs Vaištoras ėmė jį įžeidinėti, o kai šis norėjo išeiti, Vaištoras su žmona ir draugais užpuolė jį ir ėmė mušti. Vaištoro žmona, uždariusi vartus, kad kas neateitų į pagalbą mušamajam, ėmė jį smaugti ir žeme vilkti, o ištraukusi iš jo peilį sužeidė. Užpuolimo metu Paleckiui dingo daug vertingų daiktų.[...]

1586 metų gruodžio 17 d.[...]skundėsi Panevėžio miestietis Kristupas Motiejevičius, kad jam vykstant keliu iš Bliūdžių į Panevėžį[...]prie Nevėžio upės jį užpuolęs Panevėžio senamiesčio vaitas Lukošius Matiejevičius sumušė bei sužeidė ir atėmė arklį bei daug daiktų.[...]

1586 metų liepos 12 d.[...]skundėsi Panevėžio, Ramygalos ir Krekenavos klebono kun. Klodinskio pavaldiniai Panevėžio senamiesčio vaitas Lukošius Matiejevičius ir Jokūbas Jurjevičius, kad jiems išvykus su reikalais pas Kasparą Klodinskį ponia Slavenskienė ir jos tarnai jų namuose padarę didelių nuostolių: Lukošiaus žmoną uždarę kalėjime ir paėmę 2 poras jaučių, 30 uolekčių drobės ir 5 vyriškus marškinius, o neradę Jokūbo žmonos namie, išvedę 5 tarnus, iš klėties paėmę drobės ir kitų drabužių."[41]

„1587 m. kunigavo Florijonas Vroblevskis, kurio autoritetas Panevėžyje buvo nedidelis. Kartą jam viešint Panevėžio (Naujojo) miestiečio Motiejaus Petkevičiaus namuose iš vežimo buvo pavogti jo drabužiai, o 1587 m. rugpjūtyje, einant laisvu keliu į savo namus iš kunigaikščio

[40] Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 64-65.
[41] Ona Maksimaitienė, *supra note* 33, p. 54

Krošinskio, pas kurį buvo papietauti, jį nekaltai sumušė ir sužeidė Panevėžio vaitas L. Nemčiakas.“[42]

Daug teismo aktų dingę, kiti – neįskaitomi. Kai kurie nusikaltimai pateko į žemės teismų knygas. Be to, į pavieto teismų knygas buvo įrašomi tik bajorų nusikaltimai prieš bajorus, o valstiečių ir jiems priklausomų miestiečių nusikaltimus nagrinėdavo patys bajorai ir į valstybės teismus jie nepakliūdavo, nes ponas buvo pats sau seklys, teisėjas ir „budelis“. „Panevėžio dvaro ponas nubaudęs savo valstietį už tai, kad šis paleidęs pakinkytą arklį ir arklys persidūręs koją. Ponas liepė kaltininką išrengti nuogai ir vakare pririšti prie medžio, aplink kurį buvo skruzdėlynas. Rytą tą nelaimingąjį atrado vos gyvą. Jis greit nuo skausmų mirė.“[43]

Nors teismuose ginčai buvo sprendžiami tarp pasiturinčių asmenų, kriminogeninė situacija tais tolimais šimtmečiais nebuvo gera. Išlikusiose Panevėžio pilies teismo knygose vyrauja tendencija, kad Panevėžyje daugiausia nukentėdavo ne vietiniai gyventojai, o į miestą atvykusieji aplinkinių kaimų bei kiti asmenys, jiems besilankant smuklėse ar būnant nakvynės namuose.

Pasitaikydavo nusikaltimų, susijusių su tautiniais prieštaravimais, tai yra miesto žydų pogromų, kadangi ši tautinė mažuma buvo turtingiausia mieste. „1751 m. vasario 8 d. ginkluoti šaunamaisiais ginklais, kardais ir rimbais užpuolė Panevėžyje gyvenančių žydų namus, krautuves, svirnus ir sandėlius, atplėšė užraktus ir pagrobė prekes, sidabrą, auksą, alavą ir vario indus, audinius, pinigus ir įkeistus daiktus. Iš žydo Moijžešovičiaus dar buvo pagrobta 100 talerių bei iždo pinigai, surinkti iš įvairių nuomų. Padaryta žala siekė 15 000 timpų.[...]1726 metų rugsėjo 8 d. į M. Kaplunovskio namus atėjo kažkoks ponas Romanovičius ir I. Apkovičiui, kuris pavadavo nesantį M. Kaplunovskį, paliepė duoti degtinės už 4 grašius. Jam išgėrus I. Apkovičius, kaip teigiama, „švelniais žodžiais, be triukšmo ėmė 4 grašių prašyti“, tačiau Romanovičius, nenorėdamas mokėti, trenkė į žemę kepurę ir išėjo iš kambario. Grįžęs metė ant stalo muštą šeštoką ir pareikalavo grąžos. O štai Izaokas, neturėdamas iš ko atiduoti, prašė kelias valandas palaukti. Tuomet šis jį iškeikė ir griebęs kardą kirto, taip sužeidęs galvą, pečius ir rankas. Po to, kartu su buvusiais kareiviais ir tarnais primušė Pinchą Paleckį, Kaplunovskio giminaitį ir kitus. Nuplėšę skrynios užraktą dar pavogė 200 talerių, išmėtė audinius, pražuvo dvi kepurės.“[44]

Būdavo atvejų kada XVII amžiuje pilies teisme pusės susitardavo. Tokiu atveju nukentėjusieji atsiimdavo savo kaltinimus ir atleisdavo skriaudėjams. „1611 metais į[...]pilies teismo knygas buvo įrašytas vienos motinos ir dukters susitaikymo aktas su žmogžudžiu, nužudžiusiu pirmosios vyrą, o

---

42 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 43-44.
43 Vincas Kryževičius, *Lietuvos privilegijuoti miestai* (Vilnius: Mokslas, 1981), 96.
44 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 97.

antrosios - tėvą. Kaltininkas joms sumokėjo tik 50 kapų grašių.“[45] Tokių susitaikymų motyvai neaiškūs, tai yra neaišku ar aukos su jų skriaudikais taikydavosi laisva valia, ar bijodamos prievartos. Kadangi viduramžiais dauguma bylų vyko privataus kaltinimo tvarka, nukentėjęs ir kaltinamasis galėjo taikytis bet kokio sunkumo bylose: nužudymų, kūno sužalojimų, plėšimų, vagysčių ir pan.

Privataus kaltinimo bylos nebuvo skirstomos pagal nusikalstamos veikos lengvumą: privačiai kaltinti galima buvo ir dėl žmogžudystės ar plėšimo, ir dėl smulkios kokio nors daikto vagystės arba smūgio, kuris nesukėlė didelių pasekmių, sudavimo. Svarbu, kad kaltinimas būtų išsamus ir pagrįstas įrodymais. „1586 metais nuo Dievo Sūnaus gimimo, iš lapkričio 17 į 18 naktį, iš pirmadienio į antradienį nežinia kas atėję į jų namus,[...]piktavališkai pavogė nemažai turto ir namų apyvokos daiktų, tai yra[...]pavogė alaus katilą, kitą – degtinės, 50 uolekčių išaustų rankšluosčių, [...]bėrą arklį, pirktą už dvi kapas grašių, dvi namie išaugintas karves; iš[...]kamaros - 12 išdirbtų avikailių, 4 išdirbtas jaučių odas, naujus avikailio kailinius, nedidelį katilėlį,[...]8 geležinius ratlankius, pirktus po 4 grašius, 12 kalvio pjūklų, peilį arkliams kaustyti, arklį, pirktą už 12 grašių, priekalą, kainavusį tris kapas lietuviškų grašių, didelius ir mažus kūjus, reikalingus darbui, 4 aptaisytus kardus, juodą rusvais karčiais arklį, pirktą už tris kapas lietuviškų grašių. (tai vienas iš retų išlikusių abstrakčių kaltinimų – *aut. pastaba*)“[46]

Jokių nusikaltimų statistikos bei jų palyginimo pagal teritorijas, taip pat augimo ar mažėjimo tendencijų tyrimo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpyje nėra, todėl apie Panevėžio miesto nusikaltimus tegalime sužinoti tik epizodiškai iš trumpų rašytinių duomenų apie juos. Pvz. yra užfiksuota, kad:

- 1584 metais Panevėžio pilies teisme - 120 nuosprendžių,
- 1585 metais – 468 nuosprendžiai,
- 1588 metais – 702 nuosprendžiai,
- 1595 metais – 332 nuosprendžiai

Tokiu būdu galima tvirtinti, kad buvo metų, kada nusikaltimų skaičius išaugdavo, o buvo metų, kai nusikaltimų Panevėžyje sumažėdavo. Tai apspręsdavo Lietuvos – Lenkijos valstybės bajorų savivalės protrūkiai (bajorų savivalė aukščiausią laipsnį pasiekė valdant Vazoms). Nuolatiniais reiškiniais tapo įvairios bajorų peštynės, muštynės, vienas kito įžeidinėjimai, užmušimai. Ypač paplitę buvo vienas kito dvarų užpuldinėjimai. Dėl kurios nors priežasties supykęs ant kaimyno bajoras, surinkęs būrį kitų bajorų ir savo tarnų, užpuldavo kaimyną. Bajorų demokratija suklestėjo 1503 – 1625 metais, nes tuo laikotarpiu Lietuvos teritorijoje karų ir svetimtaučių nebuvo. XVII amžiuje, ypač veto teisės dėka, bajorų demokratija išbujojo. Pavietų seimeliai dėl nuolatinių bajorų

---

45 Petras Juknevičius, „Iš praeities: apie bajorų vaidus XVII amžiuje, liepė „užmušti kaip šunį.““ *Panevėžio balsas,* sausio 20, 1997, 5.

46 Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus, *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės kasdienis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija* (Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2001), 606.

tarpusavio konfliktų nieko neišspręsdavo. Bajorai vieni kitus baudė, keršijo, vaidijosi naudodami ginklą, o tam nuo XVII amžiaus vidurio didelę įtaką darė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karai su kitomis valstybėmis ir svetimtaučių okupacija.

Pirmajame išnagrinėtame miesto istorijos etape galiojo trys LDK Statutai, kuriuose buvo užtvirtinta baudžiavinė santvarka, tai yra dauguma gyventojų – valstiečiai - nebuvo teisės subjektais, nes jie buvo priklausomi nuo savo bajorų. Santykiai tarp bajorų buvo sprendžiami teismuose privataus kaltinimo tvarka.

2.2 Panevėžys carinės Rusijos sudėtyje 1795 - 1915 metais

Po trečiojo Lietuvos – Lenkijos Respublikos (Žečpospolitos) padalijimo didesnė Lietuvos teritorija ir joje esantis Panevėžio miestas buvo prijungtas prie Rusijos imperijos. Po šio prijungimo Lietuvos teritorijoje galiojo jau nebeegzistuojančios valstybės III LDK statutas ir tik 1846 metais jis buvo panaikintas. Lietuvoje pradėjo galioti Rusijos imperijos Kriminalinių ir teisiamųjų bausmių kodeksas, kuris po baudžiavos panaikinimo ėmė nebeatitikti gyvenimo sąlygų, todėl 1866 metais kodeksas pakoreguotas ir virto Bausmių kodeksu. Kariškiams nuo 1869 metų įsigaliojo Karo baudžiamasis statutas.

Iki 1840 metų Lietuvos teritorijoje baudžiamosioms byloms nagrinėti išliko Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvę pilies teismai. XIX amžiaus pradžioje šie teismai toliau nagrinėjo konfliktus tarp bajorų, o valstiečius ir bajorams priklausančių miestų, tokių kaip Panevėžys, miestiečius teisė patys bajorai, nes iki 1861 metų Lietuvoje išliko baudžiava. „Jekaterina II leido atkurti pilies, žemės teismus ir magistrato teismą miestuose. Lietuvos Vyriausiasis tribunolas nebuvo sudarytas. Apeliacinė instancija – Vyriausiosios valdybos baudžiamasis ir civilinis skyriai. Skundus dėl šių skyrių sprendimų siųsdavo senatui.“[47] Panevėžyje baudžiamosioms byloms spręsti atkurtas pilies teismas.

Kadangi Panevėžys po1840 metų reformos jau buvo nepriklausomas savarankiškas apskrities miestas, miesto rotušėje įkurtas magistratas, susidedantis iš dviejų burmistrų ir keturių ratmanų, miestiečių renkamų 3 metams, kuris ir sprendė miestiečių baudžiamąsias bylas. „Prie rotušės veikė ir vadinamasis žodinis teismas, į kurį buvo renkami du teisėjai ir du tarėjai. Rotušės nagrinėjamos bylos buvo smulkios. Tai vagystės, muštynės, ginčiai dėl skolų ir jų išieškojimo, arklių vagystės, bylos apie pinigų padirbinėjimą.“[48]

1864 metų lapkričio mėnesį Rusijos imperijoje buvo patvirtinti Teismų nuostatai, kurie Lietuvoje pradėti įgyvendinti pavėluotai. 1866 metais panaikinus magistratus ir rotušes teisminės funkcijos perėjo teismams. Įkurti žemesnieji teismai – taikos teismai, kurie nagrinėjo smulkesnes bylas, kuriose žala neviršydavo 500 rublių dydžio. Tuose teismuose verdiktus priimdavo taikos teisėjai vienasmeniškai. Nuo 1903 metų taikos teisėjus pakeitė zemskiniai viršininkai, tačiau teismo funkcijos liko tos pačios. Valstiečių nedideles baudžiamąsias bylas nagrinėjo valsčiaus teismai. Kelioms apskritims sudarytas apygardos teismas, todėl svarbesnės Panevėžio baudžiamosios bylos buvo nagrinėjamos Kaune. Sprendimus priimdavo trijų teisėjų teismas. „Pagal 1864 metų Rusijos

---

47 Stasys Vansevičius ir kt., *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija* (Vilnius: Mintis, 1979), 88.

48 Arūnas Astramskas, „Panevėžio rotušė,“ iš *Iš Panevėžio praeities: konferencijos pranešimų santraukos* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2000), 9.

teismų reformą Lietuvoje smulkias civilines ir baudžiamąsias bylas nagrinėjo apylinkių taikos teisėjai. Juos skyrė teisingumo ministras. Antroji instancija buvo apskrities taikos teisėjų suvažiavimas. Kelioms apskritims buvo sudarytas apygardos teismas, kuris susidėjo iš 3 teisėjų, skiriamų vyriausybės. Jis sprendė svarbesnes civilines ir baudžiamąsias bylas. Didesnes baudžiamąsias bylas nagrinėjo prisiekusiųjų posėdininkų teismas. Bylą sprendė trys teisėjai ir 12 posėdininkų. Posėdininkus parinkdavo specialios komisijos iš dvarininkų vado, gubernijos valdybos, prokuratūros ir policijos atstovų.“[49] Nuo 1903 metų taikos teisėjus pakeitė miesto teisėjai, kurie kartu buvo ir Apygardos teismo nariai.

Nusikaltimų skaičius didėdavo ar mažėdavo, atsižvelgiant į politinius įvykius Lietuvoje, todėl tam didelę įtaką darė ne tik 1812 m. prancūzų okupacija, bet ir 1830-1831 ir 1863-1864 metų sukilimai, XIX amžiaus pabaigos lietuviškos spaudos draudimo laikotarpis bei pasipriešinimas jam, 1905-1907 metų revoliucija.

„Karas – savaime bjaurus reiškinys. Jis visada kursto prigimtinį žmogaus žiaurumą ir atskleidžia blogiausias jo savybes. Per karą siaubingų dalykų kartais padaro net tie, kurie taikos sąlygomis „nė musės nenuskriaustų“. Be to, karių elgesį dažnai nulemia nuolatinė įtampa, stresas, kitos psichologinės aplinkybės. Visa tai žmonijai gerai žinoma iš skaudžios ilgametės patirties. Tad ir karo nusikaltimų tyrimas – labai specifinė veikla. Jos metu paprastai nesismulkinama. Daugybė nužudymų, plėšimų, iššaginimų, sužalojimų ir kitų piktų darbų priskiriama bendriems karo nuostoliams, už kuriuos galų gale taip niekas ir neatsako.“[50]

Šiame darbe Panevėžio miesto nusikalstamumas XIX amžiuje ir XX amžiaus pradžioje apžvelgtas jį lyginant su svarbiausiais to laikotarpio įvykiais, nes nusikalstamumo specifika labai priklausė nuo konkrečios padėties Lietuvoje bei svarbiausių to meto aktualijų.

1812 metais prancūzų kariuomenės okupacija, karo veiksmai Lietuvos teritorijoje bei po jų sekęs badas smarkiai padidino nusikalstamumo lygį Panevėžio apylinkėse, tačiau tai buvo trumpalaikis reiškinys, nes po to vykusios carinės valdžios represijos labai greitai atstatė ikikarinę nusikalstamumo padėtį. „Prancūzmetį gyvenimas Panevėžyje ir apylinkėse nebuvo ramus. Besislapstantys miškuose atsilikę Didžiosios armijos, rusų kareiviai, dezertyrai ir pabėgę rekrutai plėšikavo kaimuose ir keliuose. Pačiame mieste prūsų dalinio kariai apiplėšė miesto produktų sandėlį ir pagrobė miltus, kruopas, cukrų. Sutriko pinigų apyvarta, tapo sunku išieškoti mokesčius ir nuomą už valstybinius dvarus. Rudenį pradėjo kilti duonos ir reikalingiausių prekių kainos, pasijuto druskos trūkumas.“[51]

---

49 Stasys Vansevičius ir kt., *supra note* 47, p. 99.
50 Bernardas Gailius, „Neatimtų teisių atkūrimas,“ *Naujasis židinys - Aidai* 7-8 (2004): 332.
51 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 202.

„Įvairių armijos korpusų kariai, lengvai sužeisti arba ligoniai ir kiti, kurie nei ligoniai, nei sužeistieji, o paskirti į gyvenvietes, kaimus ir Lietuvos pilis, kai kurie savo noru ar be nurodymo kaip apsauga pilyse ir baronų žemėse[...]Tarp šių karių yra besiverčiančių plėšimu ir vagystėmis.[...]Ne vien dezertyrų plėšikavimas valdžiai kėlė rūpesčių. Net pačiame Panevėžyje pasitaikė vagysčių - buvo apvogtas prancūzas, laikrodžių meistras Duffard.“[52]

Prijungus Lietuvos teritoriją prie Carinės Rusijos Lietuvoje įvesta privaloma karinė prievolė Rusijos kariuomenėje. Tokia prievolė buvo – rekrutai. Rekrutai buvo renkami iš valstiečių kiekvienų metų lapkričio mėnesį po 5-8 asmenis - vyrus 1000 visų gyventojų. Iki 1834 metų rekrutų tarnavimo kariuomenėje laikotarpis – 25 metai, 1834-1855 metais – 20 metų, 1855-1874 metais –12 metų. Nuo 1874 metų rekrutai buvo panaikinti įvedus privalomąją karinę prievolę visiems sveikiems vyrams iš pradžių 7 metų, o vėliau 5 metų laikotarpiui (iš Lietuvos į kariuomenę pašaukdavo apie pusę tinkamų asmenų, daugelyje vietų ištraukus burtus, kuriuos šaukti). Tokiu būdu, XIX amžiaus pirmoje pusėje Lietuvoje būdavo nemažai pasipriešinimo rekrutams atvejų, kas buvo traktuojama kaip kriminaliniai nusikaltimai esamai tvarkai. Tokių pasipriešinimų būta ir Panevėžyje. „1823 metais[...]buvo sugauti du rekrutai: Dominykas Baukevičius ir Jonas Aleksandravičius. Vežimui tik ką išslinkus iš miestelio. Iššoko iš pasalų su peiliu dvi moterys: Baukevičiaus sesuo Marcijona ir jo žmona Kotryna. Jos nupjovė virves, kuriomis rekrutai buvo surišti, kilo grumtynės su lydėjusiais sargais, atskubėjo keturi vyrai[...]ir rekrūtai pabėgo. Nukentėti teko moterims varduotojoms ir tiems vyrams: du jų gavo po 50 smūgių rimbu, kiti du – po 25 ir moterys po 25 smūgius.“[53]

Kaip ir visoje Lietuvoje, taip ir Panevėžyje, vyko represijos prieš abiejų sukilimų dalyvius, nes sukilėliai kovojo Panevėžio apylinkių miškuose. Panevėžio mieste bazavosi rusų kariuomenės pajėgos, dalyvaujančios žygiuose prieš sukilėlius. 1863 metais sukilėliai Panevėžyje buvo tardomi, teisiami ir kalinami. Įvykdyti 8 mirties nuosprendžiai sušaudant.

1864 metais Lietuvoje uždrausta lietuviška spauda. Nors didesnė dalis Panevėžio miesto gyventojų buvo beraščiai, tačiau prieš šiek tiek išsilavinusius asmenis valdžia nukreipė savo represijas. „1869 metais Itin uolūs Panevėžio apskrities žandarai iš tikinčiųjų Panevėžio bažnyčiose pradėjo atiminėti lietuviškas maldaknyges. Renkant nelegalią spaudą buvo aptikta nemažai M. Valančiaus organizacijos išleistų leidinių.”[54]

Visuotinis pasipriešinimas lietuviškos spaudos draudimui buvo knygnešystė – nelegalus lietuviškos spaudos ir knygų gabenimas per sieną ir platinimas. Knygnešystė buvo laikoma politiniu

---

52 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt, *supra note* 28, p. 18-21.

53 Juozas Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija* (Vilnius: Mokslas, 1978), 172.

54 Edvardas Vidmantas, *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje* (Vilnius: Katalikų akademija, 1995), 56.

nusikaltimu, todėl knygnešius gaudė ir tardė rusų kariuomenės žandarmerija su policijos pagalba, o bausmes skyrė pats administracijos vadovas – generalgubernatorius. „1863 metų rugpjūčio 18 d. Šiaulių apskrityje Gruzdžių miestelio aikštėje, per atlaidus, K. Laurinavičiūtė prekiavo knygomis, medalionais, kryželiais, įvairiomis smulkmenomis. Priėjęs[...]nuovados penkiasdešimtininkas ėmė apžiūrinėti parduodamas knygas. Staiga K. Laurinavičiūtė išplėšė iš penkiasdešimtininko rankų vieną brošiūrą ir suplėšė ją į smulkius skutelius. Įtardamas, kad suplėšytoji brošiūra buvo draudžiama, penkiasdešimtininkas įsakė surinkti jos skutelius, o pačią K. Laurinavičiūtę sulaikė. Krečiant jos daiktus, buvo rasta nemažai lietuviškų knygų.[...]K. Laurinavičiūtę per naktį saugoti buvo pavesta valstiečiui T. Butautilai. Jis savo pareigas, matyt, ėjo nelabai stropiai, nes rytą grįžęs šimtininkas K. Laurinavičiūtės neberado. Tuojau buvo imtasi priemonių bėglei surasti.[...]Antrą kartą K. Laurinavičiūtę 1869 m. spalio 24 d. sulaikė Linkuvos tūkstantininkas. Sulaikoma K. Laurinavičiūtė dar bandė įmesti į ugnį knygelę.[...]Po kratos[...]K. Laurinavičiūtę išsiuntė į Panevėžį.[...]Po kvotos K. Laurinavičiūtė toliau buvo laikoma kalėjime.[...]Daugiau kaip metus išlaikę K. Laurinavičiūtę suimtą ir laikomą pasibaisėtinomis sąlygomis, caro pareigūnai taip ir nesugebėjo iš jos išgauti naujų duomenų apie knygų platinimą Lietuvoje.“[55] „1897 m. darant kratą Klemenso Tamošiūno name aptiktas nemenkas lietuviškos literatūros kiekis. Į policijos nagus pakliuvo 89 kalendoriai, 6 maldaknygės, 26 lietuviškos abėcėlės lapai, skirti slaptoms mokykloms. K.Tamošiūnas, kilęs iš Krekenavos valsčiaus valstiečių, gyveno nuosavame name Mikalojeve ir vertėsi smulkia prekyba. Kartu su tėvais gyveno suaugę vaikai – du sūnus ir dvi dukros. Pirmą kartą platindamas spaudą K. Tamošiūnas buvo įkliuvęs dar 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, bet šios veiklos nenutraukė. Ir dabar, palaikytas keletą mėnesių kalėjime, toliau skleidė nelegalią literatūrą.“[56]

Kaip žinome XIX amžiuje Žemaitijoje gimė blaivybės sąjūdis, nes Lietuvoje, ypač neturtingi gyventojų sluoksniai, buvo prasigėrę. „Girtame stovyje įgaunama palinkimo visko negerbti ir net į didžiausias vertybes ir šventenybes mėtyt cinizmo purvais. Aplamai imant, kaip dalyką apversime, vis tiek gausime blogą rezultatą ir turėsime pripažinti, jog blaivybė yra šventa kiekvieno žmogaus, ypač kataliko pareiga. Taigi kova už blaivybę yra kova už žmogaus savigarbą, kova už pagarbą Dievo atvaizdui žmogaus asmenyje, kova už padorumą, už tvarką ir taiką šeimų gyvenime, kova už būsimų vaikų sveikatą. Kas kovoja su girtavimu, tas kovoja su tautos degeneracija, su kriminalais, su nepadorumu ir begėdiškumu, su neracionališkomis išlaidomis privatiškame gyvenime ir tuo žymiai prisideda prie moralinės tvarkos stiprinimo.“[57]

---

55 Arūnas Astramskas „Knygnešiai: vyskupo Motiejaus Valančiaus organizacijos nariai Panevėžio apskrityje,“ *Senvagė* 5 (1992): 6-7.

56 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 281-282.

57 „Blaivybė,“ *Panevėžio balsas,* sausio 27, 1935, 1.

Caro valdžia skatino girtuoklystę, netgi įvedė privalomas alkoholio (degtinės) pirkimo kvotas, nes prasigėrusius, nuo alkoholio priklausomus žmones buvo lengviau suvaldyti. Ne išimtis buvo ir Panevėžio miestas. Čia kiekviename iš trijų susijungusių miestelių buvo po kelias smukles, kad jose girtautų ne tik vietiniai gyventojai, bet aplinkinių kaimų valstiečiai. O kur girtavimas, ten vyksta neblaivių asmenų santykių aiškinimasis – reiškia daromi nusikaltimai. „Įėjęs į smuklę viršaitis išvydo daugybę girtų, kurie arba gulėjo ant stalų užsikniaubę ir seilėjo, arba parkritę ant suolų. Nemažai buvo jau ir pastaly. Visur baisus šauksmas, rėksmas, keiksmai. Kertėj prie durų kažkoks juokdarys, pagavęs girto – ant kėdės sėdinčio – bemiegančiojo kojas, užkėlė kitiems ant stalo: dėl to kilo muštynės, kurios betgi pavyko greit pribėgusiems žydams numalšinti.“[58]

XIX amžiaus antroje pusėje girtuokliavimas pasiekė neregėtas aukštumas, lyginant su ankstesniais laikais, tačiau tai buvo menka dalelė tų alkoholio litrų, kurie išgeriami šiais laikais. Atsitiktinai teko susipažinti su alkoholio pardavimo mastais Lietuvos teritorijoje XIX amžiaus antroje pusėje bei tų mastų palyginimu su XX amžiaus antros pusės pardavimais. Per metus vidutiniškai vienam žmogui parduotas alkoholio kiekis:

- 1886 metais – 5.1 litro
- 1888 metais – 5.0 litro
- 1890 metais – 5.2 litro
- 1892 metais – 4.9 litro
- 1958 metais – 17 litrų
- 1968 metais – 19 litrų
- 1978 metais - 21 litras
- 1998 metais – 37.5 litrai[59]

„Argi šiandien turime mažiau pagrindo nuogąstauti dėl Lietuvos ateities negu 1861[...]metais, kai vienam gyventojui svaigalų buvo pagaminama ir parduodama 4-5 kartus mažiau? Argi ne per pastaruosius dešimtmečius mūsų tauta nusigėrė taip, kaip niekada jos tūkstantmetėje istorijoje nėra buvę? O gal išties priėjome tokią ribą, kai net inteligento smegenyse masinis girtavimas su beprasmiškomis mirtimis ir išsigimusiais kūdikiais atrodo natūralus gyvenimo būdas?“[60]

Su girtuoklystėmis susijęs nusikalstamumo augimas – tiesioginė šio reiškinio pasekmė. Jau XIX amžiaus pabaigoje buvo reklamuojama, kad „kur degtinė įsigali, ten vietoj tikėtos laimės, šeimos nelaimės, apleisti, užmiršti, liguisti vaikai, vargas, skurdas, ašaros, skolos, aimanos, muštynės, ištvirkavimas, žiaurumas, nusikaltimai, plėšikavimas, kerštas, kraujas, lavonai, dvasinis sunykimas, prarasta ramybė, meilė, namų šiluma, apgavystės, neapykanta, pyktis, apatija, vagystės, nelaimės, pravaikštos, bedarbė, avarijos, dūžta automatai, genda įrengimai, dega namai.“[61]

Pasaulyje didėjant revoliucinėms nuotaikoms 1905 m. balandžio 15 d. paminėta Tarptautinė darbo žmonių šventė. Vyko demonstracija Ramygalos gatvėje šalia Turgaus aikštės. Į policijos

---

58 Julijonas Lindė – Dobilas, *Blūdas* (Vilnius: Vaga, 1990), 264 – 265.
59 Liudvika Knizikevičienė, *Panevėžio medicinos istorija iki 1990 metų* (Panevėžys: UAB „ARG ofsetas“, 2010), 58
60 Jonas Gečas, *Tautinis atgimimas ir blaivybė* (Vilnius: Lietuvos TSR „Žinijos“ draugijos valdyba, 1989), 4
61 Pranas Tamošiūnas, *Iš sutemų ir prieblandų išeikim* (Panevėžys: GDO dizaino firma, 1999), 11.

raginimus išsiskirstyti demonstrantai atsakė agresyviai: apmėtė valdžios pareigūnus akmenimis. Policija pasikvietė kariuomenę. Demonstracija buvo išsklaidyta, 5 aktyviausi darbininkai sulaikyti.

„1905 metais užvirė maištas ir kalėjime. Aš pats mačiau, kaip kaliniai, išardę savo krosnis, plytomis daužė langų stiklus. Atvyko kareivių kuopa, vėliau - iš Kauno vicegubernatorius, ir prasidėjo bausmės – rykštėmis nežmoniškai plakė nekaltus kalinius, kurių dejavimai buvo girdėti ir gatvėje.“[62]

1906 metais, padaugėjus Panevėžyje streikų ir demonstracijų, miestą nusiaubė baudžiamieji rusų kariuomenės daliniai. „Kalėjimas baisiai pilnas: kur dešimčiai žmonių vietos, ten dabar 30, ir kasdien vis naujų dar grūda. Gulti reikia ant plikos žemės, nei užsidengti kuo, nei pasikloti kuo. Oras nepakenčiamas.[...]Valgymo negali nė į burną paimti.[...]Kas bus su mumis, dar nežinome. Iš viso apie 130. Yra ir vaikų, ir senelių. Dauguma vis ūkininkai. Yra ir inteligentų – šie dažniausiai partijos žmonės, socialdemokratai. Kaltina už monopolius, už valsčius kam uždarė, kam netikusius valdininkus išvarė, kam agitavo tarp žmonių.[...]Dvasia mūsų nupuolusi.“[63]

„Neseniai buvo streikas Montvilo fabrikuose. Kad ir nedaug iš to buvo naudos, bet iš to galima numatyt, kad tarpe Panevėžio darbininkų pradeda atsirasti susipratimas.“[64] „Piliečiai pradėjo rinktis gatvėse į būrius, bet kareivių patrulių tapo apmaudingai išblaškyti. Laike streiko nukentėjo 6 ypatos, vienas jų pateko, būdamas Brandes bankinėje kontoroje, pradėjus rėkauti jos savininkui. Streiko ardyme stropiai veikė policijos nuovados užveizdas ir du miestsargiu broliu Namavičiu. Vienas paskutiniųjų po dviejų dienų liko nežinomo žmogaus mirtinai sužeistas revolverio šūviais. Iš tos priežasties pusė miesto buvo apstatyta kareiviais ir perkrėsti gyvenimai, tačiaus užmušėjo nesusekė. Darant kratas stropiau darbavosi gyvu išlikęs miestsargis Namavičius. Sausio 14 (27) d. nežinomų žmonių tapo apkultas bankierius p. Brande.“[65]

Už politinius nusikaltimus arba tokius teisės pažeidimus Lietuvoje (tame tarpe ir Panevėžyje) buvo persekiojama iki pat Didžiojo karo pradžios. Po 1905 metų revoliucijos į tai buvo kreipiamas ypatingas dėmesys, ir panašios veikos užkardomos su dvigubu budrumu. „Balandžio 18 d. Panevėžio darbininkai šventė viso pasaulio darbininkų šventę. Tą dieną šventė visi Montvilo darbininkai, taipgi kurpiai, siuvėjai ir malūnų darbininkai. Policija „triūsė“ visą dieną. Ant gatvių ką nutvėrė vaikščiojantį, tą tuoj areštavo. Taip tapo suimti 4 kurpiai; 2 jųjų liko paleisti, o 2 dar tebesėdi. Grinevičiaus malūno darbininkai dar nauji ir mažai susipratę; kad jie kartu su kitais darbininkais nešvęstų. Grinevičius atsikvietė sargybinius, kurie visą dieną išbuvo malūno kontoroje,

---

62 Samuelis Sauchatas, „Atsiminimai apie Panevėžio realinę mokyklą,“ iš *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose* (Panevėžys: UAB „Amalkeros leidyba“, 2007), 58.

63 Steponas Kairys, *Tau, Lietuva* (Boston: Lietuvių Enciklopedijos spaustuvė, 1964), 108.

64 Romas Stačiokas ir Justinas Rimas, *Lietuvos savivaldybių raida ir veiklos finansavimas* (Kaunas: Technologija, 2002), 62.

65 *Vilniaus žinios*, sausio 22, 1906, 1.

laukdami ar ne ateis kas nuimti darbininkus nuo darbo arba ar neatsiras iš tų pačių darbininkų, kuris ragintų draugus prisidėti prie šventės.“[66]

XX amžiaus pradžioje Panevėžyje garsėjo du pusiau legendiniai plėšikai ir reketuotojai: Rickus ir Pacas. Apie šių nusikaltėlių žygdarbius žmonės kalbėjo keletą dešimtmečių. Iš tikrųjų tai buvo paprasčiausi banditai, subūrę nusikaltėlių gaujas turtiniams nusikaltimams daryti.

„Pagaliau 1906 m. atsilankė Pacukas su draugais Panevėžin ir gyventojų tarpe sukėlė didelės baimės. Pravažiavusi Gustonių stotį, apie 6 kilometrai nuo Panevėžio, Pacuko gauja su savo vadu iššoko iš traukinio ir atėjo pėsti į Panevėžį. Apsistojo Jurgio gatvėje viename įtartiname name. Vakare apie 10 val. Pacukas su gauja nuėjo į Jasnagurkos dvarą (Panevėžio valsč. – *aut. pastaba*), tą dvarą apiplėšė ir užmušė dvaro savininką Karpį. Tą pačią naktį Panevėžio policijos būrys nuvyko į Jasnagurkos dvarą, bet jau plėšikų nerado. Vėliau Šeduvoje mieste policija viename traktieriuje užklupo begeriančius du Pacuko gaujos plėšikus. Pas juos buvo rasti jų ginklai ir taip pat nužudyto Karpio šautuvas ir revolveris. Po kiek laiko vienas tų plėšikų iš Panevėžio kalėjimo pabėgo ir vėl įstojo Pacuko gaujon, kuri jau visai buvo persimetusi Panevėžio apskritin. Kartą įspravnikas (tai buvo 1908-9 m. – *aut. pastaba*) davė įsakymą susirinkti visai policijai ir daryti plėšikų medžioklę po visą Panevėžio miestą. Viena policininkų grupė iš 6 asmenų[...]nuėjo Klaipėdos gatve (tada buvo vadinama Smilgių g. – *aut. pastaba*). Beeidamas būrys sužinojo, kad viename name, kur gyveno pil. Daugėla, yra susirinkę plėšikai. Policija apsupo namą ir laukė plėšikų. Ir štai tykomieji plėšikai ateina „iš darbo“ Perkūno gatvelėje apiplėšę vieną sankrovą ir nužudę žydę. Plėšikai, pamatę aplink namą stovinčią policiją, pradėjo bėgti, kam kur patogiau. Policininkai ėmė į juos šaudyti. Plėšikų čia buvo trys, kurių tarpe patsai Pacukas. Dviem plėšikam teko po kulką, jie buvo sužeisti ir, negalėdami eiti, turėjo pasiduoti. Bet pačiam Pacukui pavyko pabėgti. Tardymo metu suimtieji plėšikai pasisakė, kad jų gauja plėšimuose iššudžiusi apie 70 žm. Po to Pacukas išbėgo Amerikon. [...]1913 m. vėl grįžo Lietuvon.[...]Trečią naktį policija gavo žinių, kad Pacukas su kitais dviem draugais eisiąs Panevėžyje vieno pirklio apiplėšti. Pacuko draugai tuo metu buvo kažkoks Jakšys ir dar vienas rusas. Pagaliau teko gauti žinią, kad plėšikai senamiestyje vienoje grytelėje girtuokliauja. Tuomet vėl aštuoni policininkai nuvyko į vietą, kur buvo susirinkę trys plėšikai, ir namą apsupo.[...] Pacukui atėjo galas: jisai pasislėpė namo aukšte ir vis šaudė, bet pagaliau, matydamas neištrūksiąs ir būdamas pavojingai sužeistas, paleido sau kulką smilkinin.[...]Pacukas buvo baidyklė policijai. Jisai vidudienį eidavo gatve, ir pavieniui policininkai nedrįsdavo jo užkabinti, nors Pacukas buvo ieškomas. Kai policininkų susiorganizuodavo daugiau, Pacukas dingdavo. Pacukas dažnai atsiųsdavo policijos tarnautojui raštą, kad tasai lauktų kerštо, o po to netrukus Pacukas ateidavo ir tą

[66] *Vilniaus žinios*, gegužės 4, 1908, 2.

asmenį nušaudavo.[...]Pacukas nemaža yra nušovęs ir savo bendradarbių, kurie jo nepaklausydavo, netikusiai išpildydavo jo įsakymus arba kuriuos įtarė turint ryšių su policija.[...]Toksai Pacuko žiaurumas ir paskubino jo paties galą: Pacuką išdavė jo draugai Beitmanas ir Tukalskis, pirmasis vagis, antrasis vagis ir plėšikas. Jiedu Pacuko galo dieną su ta baisenybe dar girtuokliavo, paskui pranešė policijai, kuriai statė būtiną sąlygą Pacuką užmušti, nes kitaip būsiąs jiems galas.“[67]

Dar XX amžiaus pabaigoje buvo girdima pasakojimų apie Rickaus sugebėjimą maskuotis: žandarai, pagal žmonių nurodymą, ieškojo Rickaus konkrečioje troboje. Padarius kratą jokio plėšiko niekas nerado. Jie net neatkreipė dėmesio į prie upės rūbus plaunančią senutę, – o ten buvo Rickus.

Jeigu Pacevičius buvo reali asmenybė, tai Rickus galėjo būti išsigalvotas asmuo, nes jokių didelių nusikaltimų jis nepadarė. 1927-1933 metais Žemaitijoje iš tikrųjų siautėjo smulkus vagis, vėliau plėšikas Stepas Rickus.[68] Kadangi šis asmuo taip ir nebuvo sulaikytas, apie jį sklido daug legendų ir išsigalvojimų. Faktas tas, kad Pacevičiaus ir Rickaus padaryti nusikaltimai yra pirmieji Panevėžyje užfiksuoti turto prievartavimo atvejai. Aišku, tokių atvejų būta ir anksčiau, tačiau jokiuose rašytiniuose šaltiniuose apie tai duomenų nėra.

XIX amžiaus pabaigoje – XX a. pradžioje teisėsaugos institucijos pradėjo išskirti nepilnamečių nusikalstamumą, kaip atskirą reiškinį, turintį savo ypatumus. Netgi buvo svarstomos prevencijos priemonės, siekiant sumažinti šio nusikalstamumo augimą. „1910 m. gegužės 18 d. Panevėžio miesto dūma svarstė galimybę nepilnamečiams nusikaltėliams steigti prieglaudą – amatų mokyklą. Projektui parengti buvo išrinkta komisija.[...]Analizuojant situaciją buvo pripažinta, kad tokią mokyklą steigti Panevėžyje nenaudinga, nes čia būtų siunčiami vaikai iš kelių apskričių, o jei kurie nepasitaisytų, liktų gyventi mieste kaip profesionalūs nusikaltėliai. Todėl dūma nutarė, kad tokiai mokyklai steigti Panevėžyje dar nėra sąlygų.“[69] „Nepilnamečiai nusikaltėliai yra nesveikų gyvenimo sąlygų rezultatas, o svarbiausias nusikaltimo veiksnys yra jų neprižiūrėjimas iki jie tampa savarankiškais visuomenės nariais.[...]Daug įtakos turi ir pačių mažamečių fiziniai ir psichiniai trūkumai. Proto atsilikėliai, epileptikai, įdiotai, sergantieji psichikos ligomis, turintieji išsigimimo požymių sudaro labai daug mažamečių nusikaltėlių.“[70]

Apie Panevėžio miesto kriminogeninę situaciją carinės Rusijos okupacijos laikotarpiu yra labai mažai žinių - daugiausia miesto rotušėje išspręstų bylų duomenys. Pavyzdžiui: „Movšos Šliomovičiaus reikalu, kad jis už antrą kartą įvykdytą vagystę nubaustas 70 smūgių rykštėmis ir

---

67 *Policija.* 3 (1928): 21-22.

68 Bernardas Gailius, *Nusikaltimai „prie Smetonos“* (Vilnius: UAB „Petro ofsetas“, 2008), 157-188

69 Ermina Čižienė, „Mykolo Rosako gyvenimo, atiduoto Panevėžio miesto bendruomenei, fragmentai,“ iš *Iš Panevėžio praeities: tautos mieste* (Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2014), 85.

70 Alfredas Kiškis, *supra note* 31, p. 21

paliktas įtarime dėl užmušimo miestiečio Cimermano.“[71] . Rotušėje nagrinėjamos smulkios bylos: vagystės, arklių vagystės (visose informacijose arklių vagystės XIX amžiuje ir iki pat 2 –ojo pasaulinio karo yra išskiriamos, kaip šiuo metu automobilių vagystės, nes arkliai tais laikais buvo pagrindinė susisiekimo ir darbo priemonė, todėl buvo brangi), muštynės, pinigų padirbinėjimas, ginčai dėl skolų (savavaldžiavimas) ir pan.

Yra išlikusi 1843 metų Kauno generalgubernatoriaus ataskaita, kurioje yra pateikiama duomenų ne tik apie Panevėžio miestą, kaip tokį, bet ir apie nusikalstamumą mieste „1843 m. Panevėžio kalėjime buvo 203 vyrai ir 30 moterų. Už vagystę kalėjo 79, už paso neturėjimą 39, valkatavimą – 52, pabėgimus – 29, nužudymus 6, likusieji – už įvairius kitus nusikaltimu: kontrabandą, valstiečių kurstymą, priešinimąsi tėvų valiai, kurstymą pabėgti į užsienį ir kt. Daugiausia kalėjo 35-50 m. (76), 25-35 m. (69), 16-25 m. (51) amžiaus žmonės.“[72]

Dar viena trumpa ištrauka iš Kauno generalgubernatoriaus ataskaitos: „Aiškiau nusikalstamumo struktūrą pateikia 1855 metų dokumentas. Tais metais policija Panevėžyje užfiksavo 4 sumušimus, 2 arklių vagystes, 1 vagystę, sugavo du arkliavagius, sulaikė 7 valkatas. Žmogžudysčių, plėšimų, pinigų padirbinėjimo neužregistruota, įvyko 2 savižudybės.“[73] Aišku, kad tokia registracija yra netiksli: gal būt generalgubernatorius negavo išsamių duomenų, bet labiausiai tikėtina tai, kad visi miesto nusikaltimai nebuvo užregistruoti.

XIX amžiuje Panevėžyje atsiranda nepilnamečių bei organizuotas nusikalstamumas, o bendro nusikalstamumo lygio svyravimai Panevėžio mieste ir apylinkėse tiesiogiai susiję su to amžiaus politiniais įvykiais Lietuvos teritorijoje. Nusikalstamumas išauga trumpalaikiais Napoleono Bonaparto kariuomenės okupacijos, sukilimų bei 1904-05 metų visuotinio pasipriešinimo carizmui laikotarpiais bei sumažėja ilgalaikiais carinės sukarintos žandarmerijos siautėjimo laikotarpiais. Išsiskyrė 1875 – 1904 metai, kai nusikalstamumas Panevėžio krašte išaugo, nes Rusijos represinės struktūros nebesusitvarkė su padidėjusio alkoholizmo sukeltais padariniais bei teritoriją užplūdusiais knygnešiais.

---

71 Ona Maksimaitienė, *supra note* 33, p. 97.
72 *Ibid*, p. 102.
73 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 144.

2.3 Nusikalstamumas Panevėžyje kovų dėl suverenumo ir pirmos nepriklausomos Respublikos laikotarpiais 1915 – 1940 metais

„Absoliučiai daugumai mūsų tarpukaris – tai retro. Skrybėlaitės ir pirštinaitės, laikrodžiai ant grandinėlės, senoviniai automobiliai ir siaurukas, cigaretės ilguose damų kandikliuose ir papirosai ponų portsigaruose, tango,[...]Danielius Dolskis.[...]Šiek tiek mažesnei daugumai mūsų tarpukaris (ir ne be pagrindo) atrodo labai kultūringas.[...]Universitetas, sakytume, knibždėte knibždėjo šalkauskių, romerių, šapokų ir ivinskių.[...]Žmonėms patiko išsilavinimas, jie mėgo vadintis daktarais ir profesoriais, kalbėti prancūziškai ir skaityti knygas.[...]Tačiau tarpukaris buvo ne vien tik retro. Ir ne vien tik kultūra. Tarpukaris – tai savotiškas „kumščio teisės“ metas. Žmonės anuomet buvo rūstūs, žiaurūs ir linkę gana greitai griebtis smurto.[...]Beveik per visą 1918-1940 m. laikotarpį išliko dvikovų reiškinys. Nors specialių šios srities tyrinėjimų dar nesama.[...]Net be specialių tyrimų matyti, kad tarpukario Lietuvos visuomenė buvo gerai ginkluota.[...]Taigi, tarpukario visuomenė buvo riaušių, sukilimų ir ginklų visuomenė.“[74] „Nors neretai manoma, kad tarpukariu gyventa taikiai, nebūta nusikaltimų, toks požiūris klaidingas. Tuo laikotarpiu netrūko nei aferų, nei vagysčių, nei nužudymų ar kitų sunkių nusikaltimų. Tiesa, ne visais metais nusikaltimai buvo nušviečiami.“[75]

1915 metais Lietuva buvo okupuota vokiečių kariuomenės: prasidėjo naujas Lietuvos istorijos etapas - savarankiško valstybingumo kūrimo bei vystimosi laikotarpis. „Vokiečiai užėmė Panevėžį 1915 m. liepos mėn. pirmomis dienomis. Nors beveik trečdalis Panevėžio buvo išdegęs, visas maistas, gyvuliai, javai, pašaras buvo išgrobtas vienos ar kitos kariuomenės.“[76]

Kaip ir kiekvieno perversmo metu keičiantis valdžioms Panevėžyje trumpam laikinai 1915 metų vasarą įsivyravo anarchija, nes mieste ir apskrityje siautė kariniai daliniai. „Kelias dienas, su protarpiais, vokiečių kolonos lingavo per kaimus, bet paskiausia daliniai suko į kiemus, sodus, kluonus ir nusimetę savo sunkius krovinius pradėjo šeimininkauti. Jie griebė maistą, koks pakliuvo po ranka. Gaudė ir skerdė kiaules, žąsis, vištas – kepė, virė ir rijo. Jie jokio dėmesio nekreipė į kaimo gyventoju, verkiančias moteris, kurios maldavo palikti maisto šeimai, vaikams. Kiti piktai sušukdavo „raus“. Po kelių dienų tie daliniai išeidavo, bet ateidavo kiti, kurie plėšikavimą tęsdavo. Stambesni gyvuliai buvo laikomi ir slepiami miškuose, kur juos ganydavo paaugę kaimo merginos -- namuose jos bijodavo nakvoti, nes vokiečiai jas prievartaudavo. Vieną naktį atėję į mišką kareiviai

---

74 Bernardas Gailius, *supra note* 68, p. 159-161.

75 Daiva Savickienė, „Tamsioji miesto kronika,“ *Panevėžio balsas*, spalio 26, 2015, 10.

76 Vladas Paulauskas, „ Panevėžio gimnazija vokiečių okupacijos metais,“ iš *Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose* (Panevėžys: UAB „Amalkeros leidyba“, 2007), 192.

pasigrobė dvi merginas ir nusivedę išprievartavo. Buvę kartu jauni vyrukai bandė gelbėti jas, bet vokiečiui parodžius ginklą visi išsigando ir atstojo.“[77]

Panevėžyje ir jo apylinkėse trumpam smarkiai išaugo nusikaltimų skaičius, kurių dalis būdinga būtent karo laikotarpio nusikaltimams. „Apylinkėj kaskart daugiau plėšikų. Buvo užpuolę Zavackį Girelėje, Stankūną Tarvyduose, Šapnagį Eimulišky ir dar kitus. Žmonės kaltina rusų kareivius, iš nelaisvės pabėgusius, kurie slapstosi mūsų giriose. Tie plėšikai ginkluoti, atiminėja pinigus, drabužius, valgomuosius daiktus, jei kur randa aukso, sidabro, irgi nepalieka.“[78]

1915 metais karinių veiksmų Panevėžio krašte nebuvo, nes carinės Rusijos kariuomenė nespėjo pasipriešinti dėl staigaus kaizerinės Vokietijos kariuomenės puolimo ir buvo nustumta į Latviją. Panašiai per mėnesį , tai yra 2015 metų vasaros pabaigoje suformuota vokiečių okupacinė valdžia, kuri palaikė gana griežtą pusiau karinę tvarką tiek Lietuvoje, tiek Panevėžio mieste, todėl nusikalstamumo būklė mieste per kelis mėnesius grįžo į ankstesnį prieškarinį ir net šiek tiek mažesnį lygmenį. „1915-1916 m. naujoji miesto valdžia palaikė pavyzdinę komunalinę tvarką, be gailesčio teisė ir baudė mirties bausme plėšikaujančius asmenis, uždraudė gyventojams be raštiško Karo komendantūros leidimo išvykti iš miesto, naudotis dviračiais ir geležinkelio transportu. Įvedė spaudos, laiškų, pokalbių telefonu cenzūrą, alkoholinių gėrimų, tabako, degtukų, druskos, sacharino gamybos monopolį, uždraudė laisvąją prekybą maisto produktais, visi gyventojai gavo naujus vokiškus pasus.“[79]

Tvarką karo sąlygomis Panevėžio mieste palaikė žandarai, kuriems buvo duoti neriboti įgaliojimai prieš nusikaltėlius, tačiau ir su paprastais padoriais žmonėmis jų elgesys buvo žiaurus: jie terorizavo, plėšikavo, prievartavo ir žudė miesto gyventojus. „Viską atėmė – ir arklius, ir karves, ir kiaules, ir vištas, ir rūkytą mėsą, kiek turėjo; bulves nukasė, daržoves išrovė, sode vaisius nuraškė, visus kilimus[...]iš kambario išvežė, taip pat indus, patalynę, vienu žodžiu – viską iškraustė.[...]Šiaip girdėt visur vokiečių kariuomenės, net karininkų, elgimasis buvęs žiaurus.“[80]

Sudarius taiką tarp socialistinės Rusijos ir Vokietijos Lietuva liko Vokietijos okupacinėje zonoje, tačiau pasibaigus karui okupacinė valdžia sumažino savo įtaką okupuotuose kraštuose, todėl, susidarius reikiamai terpei, Lietuvoje 1918 metų vasario 16 d. paskelbta Nepriklausoma Lietuvos Respublika. Nors buvo sukurta nepriklausoma valstybė, bet realiai Lietuvoje buvo įsigalėjusi anarchija (griežtos valdžios nebuvo), todėl 1917 m. ir ypač 1918 m. nusikalstamumas valstybėje buvo labai aukštas. „Daug kur Lietuvoje tuo metu siautėjo plėšikaujančios banditų

---

78 Gabrielė Petkevičaitė – Bitė, *Karo meto dienoraštis* (Vilnius: Vaga, 1968), 541.

79 Kęstutis Gudas, „Panevėžys Pirmojo pasaulinio karo metais,“ iš *Iš Panevėžio praeities Miestas karų metais Konferencijos tezės* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2001), 9.

80 Gabrielė Petkevičaitė – Bitė, *Iš gyvenimo verpetų* (Kaunas: Šviesa, 1990), 227-228.

gaujos. Tai vokiečių okupacijos sukeltos suirutės pasekmė. Banditai žudė žmones, plėšė turtą, degino sodybas. Artėjant į Lietuvą besiveržiančios Rusijos Raudonosios armijos daliniams, tokie plėšikai, savo dvasia būdami artimi bolševikams, staiga patys apsišaukdavo bolševikais, tapdavo „liaudies interesų gynėjais“, įsijungdavo į revkomų kūrimą, pradėdami viešai „liaudies vardu“ plėšti žmones.“[81] „Iš vienos pusės teko kovoti su dezorganizuota vokiečių kariuomene, kad ji kuo mažiausiai padarytų skriaudos miesto gyventojams, iš kitos gi pusės kovoti su vietiniu banditizmu, kuris vis daugiau ir daugiau įsigalėdavo. Kova buvo sunki, nes vokiečiai retai tiekdavo pagalbos, o pasamdyta miesto savivaldybės milicija buvo apginkluota vien tik lazdomis, miesto savivaldybės dar rusų laikų antspaudu pažymėtomis.“[82]

„1918 metų vėlyvas ruduo.[...]Tuo laiku Panevėžyje jautėsi didelis neramumas. Apie gruodžio pabaigą vokiečių gurguolės paskubomis traukė į vakarus. Išsikrausčius vokiečiams, susidarė lietuvių apskrities komitetas. Šalia jo buvo sudaryta apskr. apsaugos milicija. Tiek komiteto, tiek milicijos veikimą paralyžavo pasiųstieji bolševikų agitatoriai, kurie, panaudodami sunkią materialę gyventojų padėtį, raudonojo rojaus pažadais greitai apsistatė mieste darbininkų ir dvarų kumečių būriais. Prasidėjo mitingai miesto aikštėse, miesteliuose ir kaimuose. Gatvėmis žygiavo apmokamų agitatorių suvedžioti darbininkai, raudonas vėliavas ir komunistinius obalsius nešini. Greitu laiku tie būriai apsiginklavo, ir komitetas su milicija buvo bejėgiai jiems pasipriešinti. Bolševikai paėmė miesto valdžią. Tuojau į miestą įžygiavo išbadėjusi raudonoji armija, kuriai liko baigti plėšti iš gyventojų kas dar buvo užslėpta nuo vokiečių. Vietiniai bolševikai pasijuto visoje galybėje.“[83]

Dar nesukūrus lietuviškos kariuomenės Nepriklausomos Lietuvos valdžia Panevėžyje, vietinės milicijos silpnai ginama, 1918 metų pabaigoje buvo nuversta prorusiškų tarybinių asmenų, vadovaujamų komunistų partijos. 1919 m. „Panevėžio revkomas - sovdepas buvo labai žiaurus, griežtai laikėsi iš aukščiau duotų nurodymų.[...] Pradėjęs valdyti Panevėžį bolševikinis revkomas pirmąją naktį ėmė areštuoti lietuvius patriotus. Du areštuotieji tą pačią pirmąją naktį buvo sušaudyti ties gimnazijos direktoriaus namo langais, o jų lavonai nutempti į kalėjimo kiemą.[...]Sniege likę du kraujo klanai ir nutemptų lavonų šliūžės nepaprastai jaudino gyventojus.[...]Kaliniai buvo šaukiami pagal Panevėžio revkomo prisiųstus sąrašus ir išvedami sušaudyti be jokio teismo.“[84] „Sausio mėn. pradžioje mieste suklestėjo naujas verslas – naminės degtinės varymas. Didžiausiu deficitu tapo dideli puodai ir bet kokia žaliava degtinei išvaryti. Kartu su Raudonąja armija į miestą atėjo dar viena rimta problema – prostitucija. Vokiečiai, siekdami kontroliuoti venerinių ligų plitimą

---

81 Sigitas Jegelevičius, „Dar kartą dėl generolo Povilo Plechavičiaus,“ *Naujasis židinys – Aidai* 3 (2004): 79.

82 „Pirmieji mūsų savivaldybių žygiai: iš Panevėžio miesto savivaldybės įsikūrimo istorijos,“ *Savivaldybė*. 11, (1933): 3.

83 Juozas Barisas, “ Iš Panevėžio atvadavimo laikų,“ *Panevėžio balsas*, lapkričio 18, 1934, 2.

84 Povilas Žilys, „Revkomo žiaurumai 1919 m.,“ iš *Panevėžys. Geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą* (Čikaga: Draugo spaustuvė, 1963), 186, 188.

okupuotame krašte, atidarė Panevėžyje, Kisino kareivinėse Naujamiesčio gatvėje, ligoninę – karantiną prostitutėms. Į šią gydymo įstaigą jos buvo gabenamos iš Žemaitijos, Vilniaus, Kauno ir Daugpilio. Vokiečių karo gydytojai nepagydomai sergančias prostitutes nuodijo. 1919 m. sausio mėn. pirmomis dienomis karantino pacientės „revoliucionizavosi“ ir pasklido po miestą. Pastogę ir maistą dažniausiai rasdavo pas raudonarmiečius, todėl karinėje įguloje kilo venerinių ligų epidemija.“[85] „Sausio mėn. Panevėžyje buvo suformuotas taip vadinamas Raudonasis batalionas. Vėliau jis buvo pavadintas 2–uoju Lietuvių atsargos batalionu. Į jį stojo buvę „miško broliai“, miesto bundininkai, vokiečių kariuomenės dezertyrai, bedarbiai, asmenys su kriminaline praeitimi. Ideologiškai sąmoningų savanorių buvo mažuma. Įsirašius savanoriu į Raudonąjį batalioną buvo puiki galimybė gauti 300 rb. dydžio algą per mėnesį, reabilituoti savo praeitį ir, prisidengus rekvizicijų skraiste, legaliai plėšikauti toliau. Karo komisariatas dalį miesto ir apskrities vyrų į Raudonąjį batalioną mobilizavo prievarta.[...]Kareiviai nevilkėjo jokios uniformos, dalis jų neturėjo ir žieminių drabužių bei ginklų, buvo maitinami puspadžiu.[...]Kariai pradėjo savivaliauti: įsikraustė į geriausius butus, išvijo šeimininkus, sukūreno baldus ir tvoras, pradėjo nesankcionuotas rekvizicijas ir gyventojų terorizavimo veiksmus. Prisiplėšę turto, raudonarmiečiai vertė žydų prekybininkus supirkinėti jų turimas prekes.[...]Tuomet Revkomas įpareigojo[...]areštuoti siautėjančius raudonarmiečius ir uždaryti juos į miesto kalėjimą.[...]Įsakymą įvykdė, bet tą pačią dieną jų kovos draugai šturmu užėmė kalėjimą ir išlaisvino areštuotus asmenis.“[86]

Nors bolševikinė valdžia bandė kurti demokratinę teisėtvarką, tačiau realiai pradėti savo darbą šios institucijos nespėjo, kadangi labai greitai miesto tarybos buvo išvaikytos. „Pirmaisiais Tarybų valdžios mėnesiais kovai su kontrrevoliucija, plėšimais, spekuliacija ir kitais nusikaltimais prie[...] miestų revoliucinių komitetų buvo organizuojamos teisės sekcijos, tai yra revoliuciniai teismai. 1919 m. sausio 31 d. buvo išleistas įstatymas dėl revoliucinių tribunolų sudarymo ir dekretas dėl liaudies teismų sudarymo.“[87]

1919 metų pavasarį prasidėjo kovos dėl valdžios. Įsitvirtinus komunistų valdžiai mieste ir apskrityje siautėjo banditų gaujos, kadangi jokios kovos su nusikaltimais nebuvo. Nusikalstamumas smarkiai išaugo, nes tokias veikas padarę asmenys faktiškai buvo nebaudžiami. Naujai valdžiai pradėjus vykdyti nepopuliarias reformas, 1919 metų pradžioje pusiau nelegaliai suorganizuota lietuviška savanorių kariuomenė, kuri vėliau nuvertė tarybų valdžią ir atkūrė Lietuvos nepriklausomybę. Įsigalėjus didesnėje Lietuvos dalyje bolševikų valdžiai, susipratę Lietuvos patriotai, ypač buvę Pirmojo pasaulinio karo dalyviai – karininkai, pradėjo organizuoti

---

85 Kęstutis Gudas, *Panevėžys kovų už Lietuvos nepriklausomybę laikotarpiu 1918-1920 m.* (Panevėžys: UAB „ Panevėžio spaustuvė“, 1997): 38-39.

86 *Ibid.,* p. 42-43.

87 Stasys Vansevičius ir kt., *supra note* 47, p. 104.

pasipriešinimo šiai valdžiai būrius. Tokie būriai buvo organizuojami savanoriškumo principu. Kariams – savanoriams agitatoriai kaimuose žadėjo duoti žemės, todėl savanoriai daugiausia buvo mažažemiai arba bežemiai kaimiečiai. Juos trumpai apmokius karo technikos ir taktikos pagrindų, suskirstydavo į būrius, kurie pradėjo tiesioginius kovinius veiksmus prieš revkomus arba bolševikus Lietuvoje. Apginkluoti jie buvo daugiausia vokiška amunicija, maitinosi iš rinkliavų kaimuose, vadovaujami buvo Rusijoje buvusių ir karo veiksmuose patyrusių karininkų. Tokie būriai „negailestingai šaudė sugaudytus plėšikus bei bolševikų ar juos palaikančiųjų agitatorius, revkomų kūrėjus ir kitus aktyvistus. Buvo sušaudyta keliasdešimt žmonių, kurių kaltė buvo akivaizdi (1919 m. plėšikus ir žmogžudžius daug kur Lietuvoje žmonės šaudė viešai – *aut. pastaba*).“[88] „Kėdainiuose formavosi Panevėžio srities Apsaugos Būrys. Šis būrys kasdien didėjo. Vasario 1 ir 7-11 d. jau įvyksta pirmos kautynės ties Kėdainiais. To pat mėnesio 11 d. bolševikai išvejami iš Šėtos. Kovo mėn. 10 d. paimama Krekenava, gi kovo 27 d. Panevėžio srities Apsaugos Būrys savo jėgomis (be vokiečių – *aut. pastaba*) užima Panevėžį. Bolševikai bėgte bėgo iki Subačiaus.“[89] „Raudonoji armija, palaikoma artilerijos, 1919 m. balandžio mėn. 4 d. vėl užėmė Panevėžį.[...]Bolševikai ir raudonarmiečiai grįžo į miestą rūstūs ir žiaurūs.[...]Puolė terorizuoti, plėšti, suiminėti miesto gyventojus tik pagal jiems vieniems žinomus kriterijus ir tai darė ne tik įsakymų ir baimės prieš vyresnybę skatinami, bet ir tenkindami savo asmenines užgaidas. Kratos ir tyčiojimasis iš žmonių orumo, šaudymai ir kankinimai buvo palydimi lėbavimu „linksmų damų kompanijoje“.“[90] „Bolševikams neilgai teko šeimininkauti Panevėžy. Kėdainiuose geriau pamokyti ir padaugėję savanoriai, su nauju nepergalimu žygiu, gegužės mėn. 19 d. vėl paima Panevėžį. Nors dar bolševikai sukoncentravę jėgas bandė pulti, ir gegužės mėn. 22 d. Panevėžys buvo patekęs į jų rankas, tačiau 23 dieną bolševikai galutinai išstumiami ne tik iš Panevėžio miesto, bet ir iš jo apylinkių.“[91]

Tik išvijus prorusiškus raudonuosius iš Panevėžio atsinaujino viešosios tvarkos palaikymas mieste bei kova su nusikalstamumu. 1919 metų gegužės mėnesio pabaigoje Panevėžyje tvarkai palaikyti buvo sudaryta milicija, susidedanti iš 30 savanorių asmenų. Jai buvo miesto komendanto leista užkardinti bet kokius kareivių savavaliavimus bei turto rekvizicijas. Pirmasis Panevėžio miesto milicijos vadas – Bronius Linkevičius. Tų 30 milicininkų buvo mažai tvarkai mieste palaikyti, tai yra truko milicininko darbui pasirengusių žmonių, nors miesto savivaldybė aprūpino milicininkus butais, kuru, šviesa, pašaru arkliams bei nemokamu gydymu .

---

88 Sigitas Jegelevičius, *supra note* 80, p. 79-80.
89 Juozas Barisas, *supra note* 82, gruodžio 2, 1934, 1.
90 Kęstutis Gudas, *supra note* 84, p. 48.
91 Juozas Barisas, *op. cit.*, gruodžio 25, 1934, 4.

„Žinoma tik, kad ji (policija – *aut. pastaba*) buvo pradėta organizuoti dar vokiečiams po I Pasaulinio karo iš Lietuvos nepasitraukus. Pradžioje ji buvo vadinama milicija ir nuo 1920 m. priklausė Vidaus Reikalų ministerijai. 1924 m. visos Lietuvos (taigi ir Panevėžio – *aut. pastaba*) milicija buvo pavadinta policijos vardu ir taip vadinosi ligi pirmosios bolševikų okupacijos.“[92] Pats Panevėžio miestas, lyginant su dabartiniu miestu, tesudarė apie vieną penktadalį jo teritorijos: jis teapėmė miesto Senamiestį, teritoriją apie dabartinę Laisvės a., Respublikos ir Stoties gatves, vedančias į traukinių stotį, apie kurias buvo gyvenamieji namai bei Ramygalos gatvės mikrorajoną, kurio rytinėje dalyje gyveno lietuviai, o vakariniame krašte - žydų šeimos. (Priedas Nr. 1, 1929 m. miesto planas).

Nepriklausomos Lietuvos teritorijoje 1919 metų sausio 16 d. Valstybės Tarybos prezidiumo nutarimu toliau galiojo 1903 metų Rusijos imperijos Baudžiamasis Statutas (1915-1919 metų perversmų metų šis statutas taip pat nepertraukiamai galiojo), kuriame vietoj žodžių „Rusija“ ar „Rusijos valdinys“ įrašyta „Lietuva“ ir „Lietuvos pilietis“. „Atkūrus Lietuvos valstybingumą šis Baudžiamasis Statutas buvo paliktas galioti, tik jame buvo panaikintas trečiasis skyrius dėl maištų, mirties bausmės taikymo ir sumažinta laisvės atėmimo bausmės trukmė.[...]Iš esmės buvo panaikinti visi straipsniai, kurie numatė mirties bausmę, išskyrus 108 straipsnį (valstybės išdavimas – *aut. pastaba*). Be receptuoto carinės Rusijos Baudžiamojo Statuto Lietuvoje buvo priimta keliasdešimt įstatymų, kuriuose dėl vienokios ar kitokios veikos įvesta baudžiamoji atsakomybė ir kitos su ja susijusios teisės normos, netilpusios į šio Statuto sistemą.“[93] „Baudžiamajame Statute nusikaltimu laikoma kiekviena veika, kurią tuo metu draudžia baudžiamieji įstatymai ir už kurią nustatyta bausmė.[...]Nusikalstama veika turėjo būti uždrausta įstatymu arba juo pagrįstu administraciniu aktu, kurie būtų įsiteisėję darant baudžiamąjį veiksmą. Buvo baudžiama tik už veikas, kurios aiškiai uždraustos įstatymais..“[94]1919 metais taip pat paliktas galioti 1869 metų Rusijos imperijos karinis Baudžiamasis Statutas, taikomas valstybiniams nusikaltimams (daugiausia kovai su bolševikine agitacija).

Už kai kurias žmogžudystes bei politinius nusikaltimus pagal Baudžiamąjį Statutą skiriamos mirties bausmės. „Mirties bausmę ne kartą tarpukario Lietuvoje mėginta panaikinti, tačiau vieną nurodymą nuolat keisdavo arba apribodavo kitas – visgi tokią bausmės rūšį pateisinantis. Baudžiamasis Statutas buvo numatęs bausmės įvykdymą pakariant, tačiau pati egzekucija buvo

---

92 Julija Jad , „Policija,“ iš *Panevėžys: geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą* (Čikaga: Draugo spaustuvė, 1963), 243.

93 Alfredas Kiškis, *supra note* 31, p. 8

94 Stasys Vansevičius, *Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919-1940 metais* (Vilnius: Justitia, 1996), 11-12.

atliekama sušaudant. 1937 metų sausio 28 d. A. Smetonos įsakymu sušaudymas buvo pakeistas dujų kamera.[...]1937-1940 metais buvo parengta dujų kamera.“[95]

„Pagrindinis kriminalinės policijos tikslas buvo nusikaltimus aiškinti, juos tirti ir su jais kovoti. [...]Visi kriminalinės policijos tarnautojai buvo geri specialistai ir turėjo ilgą praktiką, nes beveik visi šioje įstaigoje dirbo nuo pat įsikūrimo. Todėl nenuostabu, kad visi didieji nusikaltimai būdavo sėkmingai ir gana aukštu procentu išaiškinami.“[96] Nuo policijos susikūrimo 1924 metais iki 1930 metų, nors miesto kriminalinė policija dėjo dideles pastangas, buvo kelios neišaiškintos žmogžudystės. Viena tokių: „gruodžio iš 5 į 6 d. Respublikos g-vė 77 Nr. užmušta namų savininkė Marija Paškovienė, 62 metų. Užmušta miegamajame kambary. Galva sudaužyta kažin kokiu sunkiu daiktu. Iš viso matyti, kad žmogžudystė papildyta ne apiplėšimo tikslu, nes iš buto nieko nepaimta. Žmogžudžiai stropiai ieškomi.[...]Dėl Paškovienės užmušimo areštuotas įtariamas nužudyme Panevėžio apskr. VII nuovados policijos viršininkas Paškauskas, bet pakol tikrų įrodymų nėra, kad tai jo darbas.[...]Sausio 9 d. buvo atkastas Paškovienės lavonas, kad padarius papildomąjį skrodimą ir išaiškinus kokiu įrankiu buvo užmušta kelios savaitės atgal Paškovienė.[...]Kovo 30, 31 ir balandžio 1 dienomis Panevėžio apygardos teismas nagrinėjo garsiąją buv. VI nuovados polic. viršininko Paškausko bylą. Kaip žinoma, 1925 m. gruodžio iš 5 į 6 d. naktį Panevėžyje, Respublikos g. Nr. 77, pil. Paškovienė buvo rasta savo bute nebegyva – nužudyta. Kadangi Paškauskas buvo su ja kurį laiką draugavęs ir būk į vyrus jai piršęsis, kadangi pas jį rastas Paškovienės jam parašytas testamentas, atsižiūrint dar ir kitokių davinių, buvo Paškovienės nužudymu įtartas Paškauskas. Apygardos teismas tačiau nerado tikrų, apčiuopiamų tam įrodymų ir Paškauską išteisino. Teisme dalyvavo apie 80 liudininkų, 6 ekspertai. Visą laiką prie teismo namų būdavo pilna žmonių. Panevėžiečiams tai buvo didelė sensacija.“[97]

„Paskutiniame nepriklausomo gyvenimo dešimtmetyje žmogžudystės Panevėžio apygardoje buvo išaiškinamos visu šimtu procentų.“[98] Vienos tokių išaiškintų žmogžudysčių pavyzdys: „Berčiūnų pušyne V. 20 buvo rastas nušautas žmogus. Atvykus policijai, pavyko surasti ir žmogžudžiai. Paaiškėjo, kad nušautasis yra Rimkevičius iš Panevėžio (Pušaloto gatv.). Nužudytojai buvo Step. Šeškanas iš Linonių km. ir jo sesuo Morkevičienė iš Panevėžio Pušaloto gatvės. Tardyme paaiškėjo, kad žmogžudžiai buvo pasamdyti velionio žmonos už 500 litų. Velionis dirbdavo karzinkas iš vytelių ir buvo išvestas žmogžudžių į mišką parodyti tam darbui medžiagos.“[99]

---

95 Tomas Čyvas, „Mirties bausme nepiktnaudžiavusi diktatūra,“ žiūrėta 2016 10 20, https://cyvas.wordpress.com
96 Julija Jad, *op. cit.*, p. 245.
97 *Panevėžio balsas*, gruodžio 10, 1925, 2; gruodžio 24, 1925, 2.; sausio 14, 1926, 3 ir balandžio 7, 1927, 3.
98 Julija Jad, *supra note* 91, p 245.
99 *Panevėžio balsas*, birželio 5, 1932, 3.

Panevėžio mieste Nepriklausomybės metais vyrauja žemiau išvardinti nusikaltimai, tačiau pasitaikydavo ir rezonansinių sunkių nusikaltimų. Tam kriminalinėje policijoje sudaryta grupė labiausiai patyrusių kriminalistų, dirbusių nuo pat policijos įsikūrimo, besinaudojančių naujausiais susisiekimo technikos pasiekimais ir to meto kriminalistinės technikos pasiekimais: daktiloskopija, teismo medicina, trasologija, balistika ir pan. „Spalių 28 d. apie 8 v. vak. Adomaitis, Panevėžio miesto tarybos narys iš namų savininko frakcijos, sėdėjo su žmona savo krautuvėj Klaipėdos gatvėj. Kažin kas per langą šovė ir Adomaičiui kulka įlindo į nugarą. Adomaitis išbėgo į gatvę, norėjo dar nueiti pas netoliese esantį gydytoją, bet gatvėj apalpo ir jį nuvedė kažin koks žydelis pas gydytoją. Kriminalinė policija apie 1 v. nakties kareivinėse areštavo 4 pėst. pulko puskarininką Praną Samulionį, paeinantį iš Biržų – Pasvalio apskr. Pas jį rasti laiškai įrodo, kad jis norėjo nušauti Adomaitį. Adomaitis sužeistas labai sunkiai. Guli ligoninėj.“[100]

Labiausiai Nepriklausomybės laikotarpiu paplitę nusikaltimai:

1. Naminės degtinės ir prastos kokybės naminio alaus gaminimas pardavimui. „XI. 10 d. kai kurioms Panevėžio šamarlako varykloms, kaip girdėti, atėjo liūdna diena. Suimta daug šamarlakininkų su visom jų bačkom. Ypatingai nukentėjo Pušaloto, Radviliškio ir Šiaulių gatvės. Žmonės džiaugiasi, kad mažiau bus tos smarvės.“[101]
2. Smulkios vagystės. „Rugsėjo 28 d. nuovados v-ko padėjėjui Ambraškai turgavietėje pavogė dviratį.“[102] „Gruodžio iš 12 į 13 d. nakties metu Icikui Salmonui, gyv. Marijos g. 19 Nr. pavogta 2 žąsys vertės 40 litų.“[103]
3. Arklių vagystės. „Sausio mėn. iš 6 į 7 d. naktį Panevėžio gyventojas Kazys Senkevičius, 16 m. amžiaus pavogė iš Nausodės (Panevėžio v.) k. ūkininkės Repševičienės Onos kumelę. Pavogtąją kumelę, nusivedęs į kitą kaimą, papjovė, nulupo kailį ir mėsą pardavė kiaulėms sušerti. Taip užtrynęs vagystės pėdsakus, Senkevičius rengėsi ir kailį parduoti, tačiau policijos laiku buvo sučiuptas.“[104]
4. Vagystės, įsibrovus į gyvenamuosius namus ar butus. „Naktį iš gegužės 4 į 5 pas Krigerį Sodų g-vė Nr. 18, Panevėžy, vagys įlindo per langą ir iš miegamojo kambario pavogė pinigais 800 lt., du laikrodžius ir kailinius. Išviso nuostolių 2800 lt.“[105]
5. Vagystės iš privačių parduotuvių, paslaugų įmonių bei visuomeninio maitinimo įstaigų (aludžių, smuklių, valgyklų). „Naktį iš kovo mėn. 19 į 20 dieną nežinia kas įlindo į Juškos krautuvę (Smėlynėj, Tiškevičiaus Aikštėj) ir išnešė prekių, daugiausia tabokos ir papirosų,

100 *Panevėžio balsas*, spalio 30, 1924, 3.
101 *Panevėžio balsas*, lapkričio 22, 1928, 2.
102 *Panevėžio balsas*, spalio 2, 1924, 3.
103 *Panevėžio balsas,* gruodžio 18, 1924, 2.
104 *Mūsų kraštas,* sausio 14, 1934, 11.
105 *Panevėžio balsas*, gegužės 8, 1924, 2.

maždaug už 300 litų. Vagystė įvyko apie 3 v.; duryse išpjautos skylės, atkabinti iš vidaus kabliai, ir taip įeita.“[106] „Naktį iš VII. 27 į 28 d. nežinomi iki šiol asmenys, išmušę langą, įsibrovė į Senamiesčio klebonijos raštinę, išplėšė stalo užraktus ir išėmė per 100 lt. pinigų.“[107]

6. Svetimo turto pasisavinimas apgaulės būdu (smulkus sukčiavimas). „Panevėžy atsirado viena panelė, buvusi mokinė, kuri ne savo vardu pradėjo imti prekes iš krautuvių. Iš „Mildos“ krautuvės išėmė prekių už 80 litų, pasirašydama pavarde Amorenčikaitė ir kaip tarnaujanti pas apskrities viršininką. Nuėjusi į Rakauskaitės krautuvę paėmė rašomųjų dalykų už keletą litų ir prašė užrašyti apskrities viršininko sąskaiton; pasirašė tikrąja Kužinevskaitės pavarde. Nepavyko, deja, ilgai jai žmones apgaudinėti. Panelę suareštavo kriminalė policija ir atidavė taikos teisėjui.“[108]
7. Nusikaltimai, nukreipti prieš kitataučius dėl jų kalbos, tikėjimo, papročių ir pan. „Apie vidurdienį ėjome dviese su Vytautu Vaitiekūnu Respublikos gatve. Iš Klaipėdos gatvės pasuko į Respublikos gatvę du skrybėlėti vyrai, apsirengę lietpalčiais. Gatvė buvo beveik tuščia. Prieš mus artėję piliečiai tarpusavyje kalbėjo žydų kalba. Vytautas staiga prišoko prie jų ir riktelėjo: „Ar jūs lietuviškai nemokate kalbėti?“. Susimuistę žydai burbtelėjo: “Ui, ar šiandien kokia nors tautos šventė?“. Mano draugas staiga kirto abiem po gerą antausį, skrybėlės nuriedėjo ant grindinio, o mes nubėgom Katedros link.“[109]
8. Politiniai nusikaltimai: priklausymas Komunistų partijai, agitacija dėl valdžios nuvertimo, atsišaukimų platinimas, nesankcionuotų mitingų organizavimas, pogrindinės komunistinės spaudos platinimas ir pan. „Kariuomenės teismas Panevėžy III. 7 d. už komunistinį veikimą nubaudė po 5 metus sunk. d. kalėjimo Daleskį, Racinaitę, Richtaitę, Ruchę, po 2 met. lygtinai pap. kal. Kacą, jei nenusikals per 8 mt. ir Garberovičių Michelį, jei nenusikals per 4 met., 1 mėn. ir 1 sav. pap. kal. Radzevičienę.“[110]
9. Autoavarijos, kuriose dažniausiai dalyvauja pėstieji, dviratininkai, važnyčiotojai ar motociklininkai. Rečiau dalyvauja automobiliai, kadangi jų mieste buvo mažai. „Matininkas Vašeta IV. 29 d. Ramygalos gatvėje motociklu važiuodamas užkliudė 7 metų berniuką ir mirtinai suvažinėjo. Reikia pažymėti, kad Panevėžy motociklistai perdaug smarkiai laksto miesto gatvėmis.“[111]

---

106 *Panevėžio balsas,* kovo 22, 1928, 3.
107 *Panevėžio balsas*, rugpjūčio 6, 1933, 2.
108 *Panevėžio balsas*, balandžio 28, 1927, 1.
109 Antanas Jasnauskas, *Stalinizmo pragare* (Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2001), 26-27.
110 *Panevėžio balsas,* kovo 12, 1933, 2.
111 *Lietuvos žinios*, gegužės 5, 1934, 6.

10. Asmenų tarpusavio muštynės viešoje vietoje bei kiti viešosios tvarkos pažeidimai (chuliganizmas). „Pušaloto gatvėje susigińcijo čigonas su pil. Varnu Vl. Įpykęs čigonas kirviu pramušė Varnui galvą. Sužeistasis buvo tuojau nugabentas į ligoninę.“[112]

Kaip ir šiais laikais, taip ir tarpukario Lietuvoje pasitaikydavo pasipriešinimo policijos pareigūnams atvejų, kurių metu pareigūnai ne tik buvo sužalojami, bet ir žūdavo. Jei šiais laikais pasipriešinimas pareigūnams daugiausiai yra nedidelis, už kurį taikoma Administracinių nusižengimų kodekse numatyta atsakomybė, tai tarpukario Lietuvoje faktiškai kiekvieną savaitę buvo gaunamos žinios apie policijos pareigūno sužalojimą ar žūtį (didžiausią atgarsį sukėlė 1940 m. gegužės mėn. persekiojusio nusikaltėlius vyr. policininko Igno Blažio nužudimas Vilniuje). Panevėžio mieste nuo nusikaltėlių rankos policijos pareigūnų žūčių neužfiksuota, tačiau sužalojimo atvejų pasitaikė. Pasipriešinimo pareigūnams bylas nagrinėdavo kariniai teismai, nes jos buvo prilyginamos politiniams, nukreiptiems prieš egzistuojančią tvarką, nusikaltimams. Bausmės už tokius nusikaltimus buvo daug griežtesnės negu už panašias veikas, nukreiptas ne policijos pareigūnų atžvilgiu. „Panevėžio m. gyventojas Vaitulionis š. m. gegužės mėn. 9 d. pasivogė iš užrakinto kaimyno kiemo kartį ir parsinešęs namo supjaustė į malkas. Kaimynas, pastebėjęs pavogtą kartį, nuėjo su policija atsiimti. Policija pareikalavo, kad Vaitulionis nueitų į nuovadą, bet jis nepaklausė. Tada į jo namus nuvyko keli policininkai ir norėjo Vaitulionį jėga į policiją nuvesti. Vaitulionis, nenorėdamas eiti, nusirengė, manydamas, kad nuogo niekas į policiją neves ir atsigulė į lovą. Policininkai, norėdami aprengti, prisiartino prie lovos. Tada Vaitulionis ištraukė iš po pagalvio skustuvą ir pradėjo gintis. To viso pasekmės buvo tokios, kad vienam policininkui buvo smarkiai perpjauta ranka, o kitiems padaryta smulkesnių sužalojimų. Lapkričio 18 d. šią bylą Panevėžyje nagrinėjo kariuomenės teismas. Nors kaltinamasis ir teisinosi, kad skustuvą turėjęs ne gynimuisi, bet skutęs barzdą, kariuomenės teismas vis dėlto Vaitulionį pripažino kaltu ir nubaudė 3 metams sunk. darbų kalėjimo.“[113]

1927 metais Panevėžyje nustatyta 1 prostitutė, serganti sifiliu. Viso Lietuvoje tais metais užregistruotos 265 prostitutės, sergančios sifiliu ir gonorėja. Lyginant su dabartiniais laikais, kada jokių prostitucijos atvejų mieste jau keli metai nefiksuojama, tarpukario Lietuvos Panevėžyje prostitučių, nors ir nedidelis kiekis lyginant su Kaunu ar Klaipėda, tačiau buvo. „Panevėžys matyti nori konkuruoti su Paryžium lakios meilės prekyboj. Rodos reikėtų tokie dalykai tvarkyti, kad rimtai nusiteikęs žmogus negali praeiti vakarais gatve neužkabinėtas fėjų pasiūlų.“[114]

---

112 *Panevėžio balsas*, gegužės 5, 1927, 1.
113 *Policija* 23 (1935): 431.
114 *Lietuvos žinios*, birželio 17, 1933, 4.

Iš ekonominių nusikaltimų tarpukario Lietuvoje dažniausiai pasitaikantis buvo įvairių dokumentų klastojimas. Klastojami buvo asmens dokumentai, vekseliai, pirkimo - pardavimo sutartys, įvairūs čekiai ir pan. „1924 metų „Panevėžio balse“ galima aptikti žinutę apie „dokumentų fabriką“. Joje aprašoma, kaip įkliuvo dokumentų klastotojas. Pas Panevėžio notarą atvyko asmuo, norėjęs, kad patvirtintų tam tikrų dokumentų nuorašus. Tarp jų buvo Petrapilio mokytojų instituto liudijimas, išduotas „kaip studentui juristui apie išlaikymą kvotimų metodikos įvairių dalykų, dėstomų pradžios ir vidurinėse mokyklose“. Notarui šis dokumentas sukėlė įtarimą ir paprašė specialistų jį ištirti. Paaiškėjo, kad dokumentas suklastotas. Sulaikius įtariamąjį ir padarius jo namuose kratą, rastas vidaus pasas, Petrapilio mokytojų instituto liudijimas, Dorpato universiteto juridinio fakulteto liudijimas ir to paties liudijimo nuorašas, patikrintas Kėdainių notaro, gimimo metrikas ir kiti dokumentai. Kai kurie dokumentai buvo išduoti kito asmens vardu ir paaiškėjo, kad visi rastieji dokumentai yra padirbti.“[115]

Tarpukario Lietuvoje toliau vyksta kova su organizuotu nusikalstamumu, kuris labiausiai buvo paplitęs šalies sostinėje – Kaune, tačiau jo reiškinių, truputi siauresnės apimties, buvo ir Panevėžio krašte. Paskutinis nepriklausomos Lietuvos Panevėžio apskrities kriminalinės policijos viršininkas 1938 metų ataskaitoje mini tokius faktus: „1935 metais Panevėžy buvo išaiškinta 11 žmonių gauja, kuri beveik ištisus metus Panevėžio, Biržų ir Rokiškio apskričių miesteliuose apiplėšinėjo didesnes krautuves, bet tiktai specialiai odos ir manufaktūros. Kita vagių gauja taip pat Panevėžy buvo išaiškinta 1936 metais. Ši gauja buvo susidariusi iš 9 žmonių. Ji nebuvo apsiribojusi kokiomis nors specialiomis vagystėmis, bet vogdavo visa, kas pakliūdavo.“[116]

Kadangi visais laikais daugiausia smulkių nesunkių nusikaltimų buvo padaroma girtų asmenų, susikūrusios Panevėžio milicijos dėmesys nukreipiamas kovai su girtavimu bei namų gamybos alkoholio pardavinėjimu. „Kovojant su girtavimu[...]didelė atsakomybė teko gėrimais prekiaujančių įstaigų laikytojams – jie turi žiūrėti, kad pas juos žmonės nepasigertų. Sulaikyti gatvėse girti asmenys bus išklausinėti, pas ką pasigėrė, ir gėrimo įstaigos savininkai bus baudžiami, o tris kartus nubausta įstaiga – uždaroma. Pasigėrę asmenys bus sulaikomi gatvėse ir viešose vietose ir baudžiami iki 1000 auksinų bauda. Degtinę pardavinėjančios įstaigos šventadieniais turi būti uždarytos. Slaptas degtinės varymas ir pardavinėjimas draudžiami. Kad gyventojai būtų apsaugoti nuo plėšikų ir piktadarių, uždrausta vaikščioti mieste po 24 val. iki išauš, sulaikytieji gatvėse uždraustu laiku be leidimų bus sulaikomi.“[117]

---

115 Daiva Savickienė, *supra note* 74, p. 10
116 Vladas Paragys, „Vidurio aukštaičių nusikaltimų pobūdis,“ *Panevėžio garsas*, rugsėjo 24, 1938, 4.
117 Ona Maksimaitienė, *supra note,* 33, p. 279

Tarpukario Lietuvos žiniasklaida aprašo gana retas nusikalstamas veikas, kurių šiais laikais beveik nepasitaiko. Tokios veikos yra išimtinės, būdingos to konkretaus laikotarpio teisinei sistemai. „Apskr. gyd. dr. Didžiulį Panev. apyl. teismas šią savaitę už tai, kad nevažiavo pas ligonį, nubaudė 3 mėn. sąlyginai.“[118]„Arklių rinkoje dar nuo senovės užsilikęs paprotys mėginti arklio jautrumą spiriant jam koja į pilvą ir panašiai. Ten vyksta vieši mušimai, kad net arklių plaukai dulka. Nesant gyvulių globos draugijai šiuo turėtų daugiau susirūpinti policijos organai.“[119]„Senamiesčio kapinėse naktį iš kovo m. 29 į 30 d. iškastas kapas. Šeštadienį prieš Velykas buvo palaidota mirusi po gimdymo Jackevičienė ir ant kapo tuojau buvo pastatytas medinis kryžius. Kovo m. 30 d. buvo už ją Senamiesčio bažnyčioj pamaldos. Giminės tuoj po pamaldų nuėjo aplankyti kapo, kurį rado atkastą ir matėsi karsto viršus. Tuojau pranešė policijai. 18 val. atvyko tardytojas, miesto gydytojas ir kriminalinės bei viešosios policijos valdininkai. Padarė visų pėdsakų tyrinėjimą ir sustatė aktą. Visa tai truko pora valandų. Karstą iškėlę ant krašto duobės ir nukėlę viršų rado daug pribyrėjusių žemių, kurios dengė veidą ir vieną ranką. Mat, viršus būta truputi nukeltas. Nuvalius žemes tuoj pasirodė, kad ant abiejų rankų nebėra žiedų. Iškėlus iš karsto lavoną ir išpylus žemes, žemėje atrado šliubinį žiedą. Matyt, numovus nuo piršto jis nukrito tarp žemių ir jo surasti nebegalėjo. Kitas menkesnės vertės auksinis žiedas paimtas. Daugiau lavonui nieko nedaryta, matyt, būta tikslo tik žiedus pagrobti. Pasižiūrėti suėjo daug žmonių ir visi labai bjaurėjosi tuo plėšiko darbu. Beveik visiems toks įvykis tenka matyti pirmą kartą gyvenime. Šventvagystė jau išaiškinta: nusikaltėlis susektas.“[120]„Praėjusiais metais Panevėžio miesto policija buvo areštavusi tūlą Buinicką. Areštuotasis tuomet buvo visai girtas. Jis areštinėje susirgo. Buvo nugabentas į ligoninę, kur staiga mirė. Mirusiojo artimieji įtarė, esą, Buinickas miręs nuo sumušimo. Sumušę gi policijos tarnautojai. Mirusiojo lavoną tyrė du vietos gydytojai ir padarė prileidimą, kad čia mirties priežastimi galis būti smurtas. Įtariamieji policijos tarnautojai kvietėsi ekspertu prof. dr. K. Oželį ir lavonas dar kartą buvo apžiūrėtas. Dr. Oželis pareiškė visiškai priešingą nuomonę, negu vietos gydytojai, ir konstatavo, kad mirtis įvykusi nuo apsinuodijimo. Tuo reikalu jis net parašė „Medicinos“ žurnale straipsnį. Tame straipsny griežčiausiai buvo pasmerktas jaunųjų gydytojų paviršutiniškumas. Byla atsidūrė Panevėžio apygardos teisme, kuris teisiamuosius policijos tarnautojus išteisino.“[121]

„Iš šiuolaikinės kriminologijos mokslo perspektyvos teigiamai vertintini teoriniai aspektai tarpukario Lietuvoje:

1. Buvo numatytas kaltininko ir nukentėjusiojo susitaikymo institutas.[...]

---

118 *Panevėžio garsas,* gegužės 10, 1936, 3.
119 *Lietuvos žinios,* liepos 28, 1936, 5.
120 *Panevėžio garsas,* balandžio 3, 1937, 2.
121 *Policija* 24 (1935): 449

2. Gerai įkalinimo vietoje besielgiančiam kaliniui laikas galėjo būti sutrumpintas vienu trečdaliu
3. Kaliniai – ligoniai pataisyti sveikatą, kiti kaliniai tvarkyti šeimos reikalus arba dirbti ūkio darbus specialios komisijos (prokuratūros ir kalėjimo atstovo bei gydytojo) galėjo būti laikinai paleisti atostogų ne ilgiau kaip tris mėnesius per metus.[...]
4. Atsižvelgdamas į teisiamojo (nepilnamečio) amžių, išsilavinimą, gyvenimo sąlygas, nusikaltimo padarymo motyvus teismas galėjo skirti iki penkerių metų bausmės atidėjimo terminą“[122]

Konkrečios statistikos apie nusikalstamumą Panevėžio mieste išlikę mažai, nes tarpukario laikotarpiu nebuvo daroma išsami nusikalstamumo analizė. Plačiajai visuomenei nusikaltimų lentelės Panevėžio krašte buvo pateikiamos nuo 1923 iki 1930 metų. Vėliau jokių susistemintų duomenų nėra. (1926 ir 1929 metais bendros nusikalstamumo būklės Panevėžyje apskaičiuoti nėra galimybių, kadangi ne visų mėnesių duomenys yra pateikti). Padarius pagrindinių nusikaltimų analizę pagal pateiktus duomenis galima konstatuoti, kad Panevėžio krašte (vienose lentelėse pateikiami nusikaltimai tik Panevėžio mieste, kitose – Panevėžio apskrityje, dar kitose – Panevėžio krašte, todėl išskirti vien tik Panevėžio miesto negalima) buvo tokia nusikalstamumo būklė:

[122] Alfredas Kiškis, *supra note* 31, p. 10

1 diagrama

Nusikalstamumo būklė Panevėžyje 1923 – 1930 metais

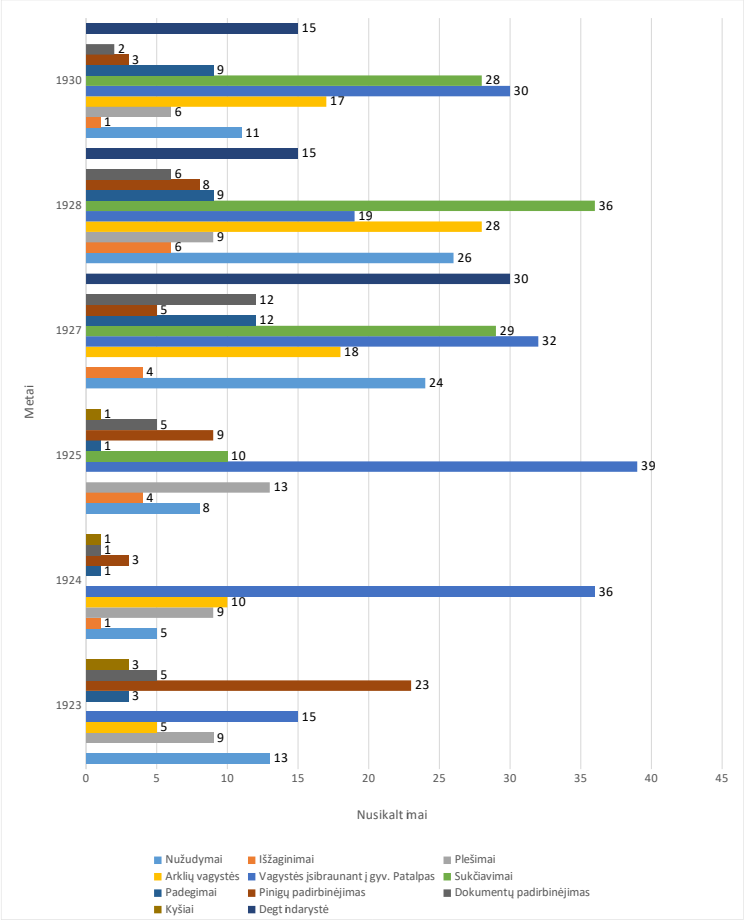

Panevėžyje lentelėje pateiktais metais vyrauja vagystės įsibraunant į gyvenamasias patalpas, išskyrus 1928 m., kada Panevėžyje daugiausia sukčiavimų bei 1923 m. kada po lito, kaip Lietuvos piniginio vieneto įvedimo, daugiausia pinigų padirbinėjimo atvejų. Bendra nusikalstamumo būklė 1923 – 1925 metais yra mažesnė už vėlesnius metus: tai abejotina, nes po Nepriklausomybės kovų laikotarpio nusikalstamumas kaip tik turėjo būti didesnis, negu vėliau. Čia greičiausiai duomenų pateikimo problemos, tai yra duomenys apie nusikaltimus vėlesniais metais surinkti kruopščiau negu lentelėje pateiktais ankstesniais metais.

Žurnale „Policija“ suradau 1930 metų palyginamuosius skaičius apie bendrą nusikalstamumą Lietuvoje (reikia manyti, duomenys pateikti skaičiuojant nusikalstamumą apskričių lygmeniu). Panevėžio kraštas yra ketvirtoje vietoje Lietuvoje pagal nusikalstamumo būklę.[123] Būtų įdomu sužinoti koks tų metų Panevėžio krašto nusikalstamumo lygis, lyginant su kitais kraštais, bet, deja,

123 Kostas Budrevičius „Ar nusikaltimų skaičius Lietuvoj didėja ar mažėja,“ *Policija* 2 (1931): 34-36.

tokių duomenų nėra, nes nusikalstamumo lygis ne tik Panevėžio krašte, bet ir visos Lietuvos mastu 1918 – 1940 metais nebuvo tirtas.

2 diagrama

Nusikalstamumo būklė Lietuvoje 1930 metais (bendras nuskaltimų skaičius)

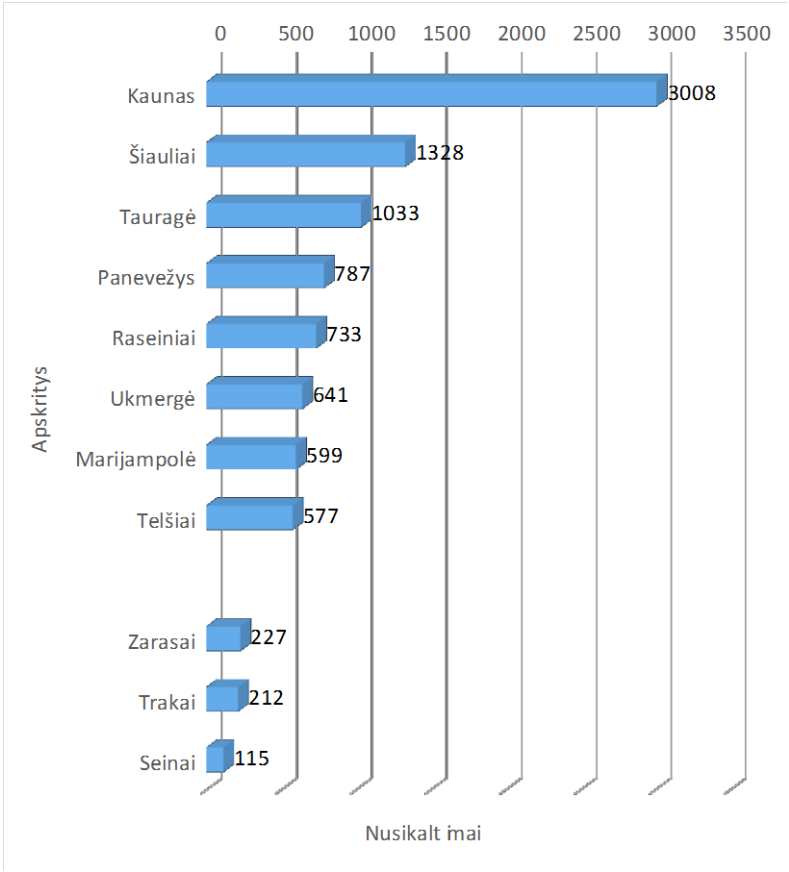

Pagal aukščiau pateiktą lentelę 1930 metais daugiausia nusikalstamų veikų padaryta Kauno ir Šiaulių miestuose (Vilnius tais metais buvo Lenkijos sudėtyje). Nors Klaipėda 1930 m. buvo Lietuvos Resp. sudėtyje ir buvo antras pagal gyventojų skaičių miestas Lietuvoje, apie nusikalstamumo būklę šiame mieste nieko nėra: manau, kad jis, greičiausiai, pamirštas. Taip pat iš lentelės matyti, kad labai didelis nusikalstamumas tais metais buvo Tauragės krašte, nors Tauragė - tai tik 10 miestas Lietuvoje pagal gyventojų skaičių. Nusikalstamumas jame didesnis negu Panevėžyje, kuris yra ketvirtas miestas tuometinėje Lietuvoje pagal gyventojų skaičių.

Kraštotirininkas Donatas Pilkauskas 2004 metais Panevėžio krašto istorijai skirtoje metinėje konferecijoje, kurią pastoviai organizuoja Panevėžio Kraštotyros muziejus, pateikė tokius 1930 metų sausio – lapkričio mėnesiais pagrindinių nusikaltimų skaičius Panevėžio mieste:[124]

[124] Donatas Pilkauskas, „Panevėžio apskritis 1918 – 1940 metais," iš *Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų. Konferencijos pranešimai,*(Panevėžys: Titnagas, 2004), 137

3 diagrama

Nusikalstamumo būklė Panevėžyje 1930 m. sausio – lapkričio mėnesiais

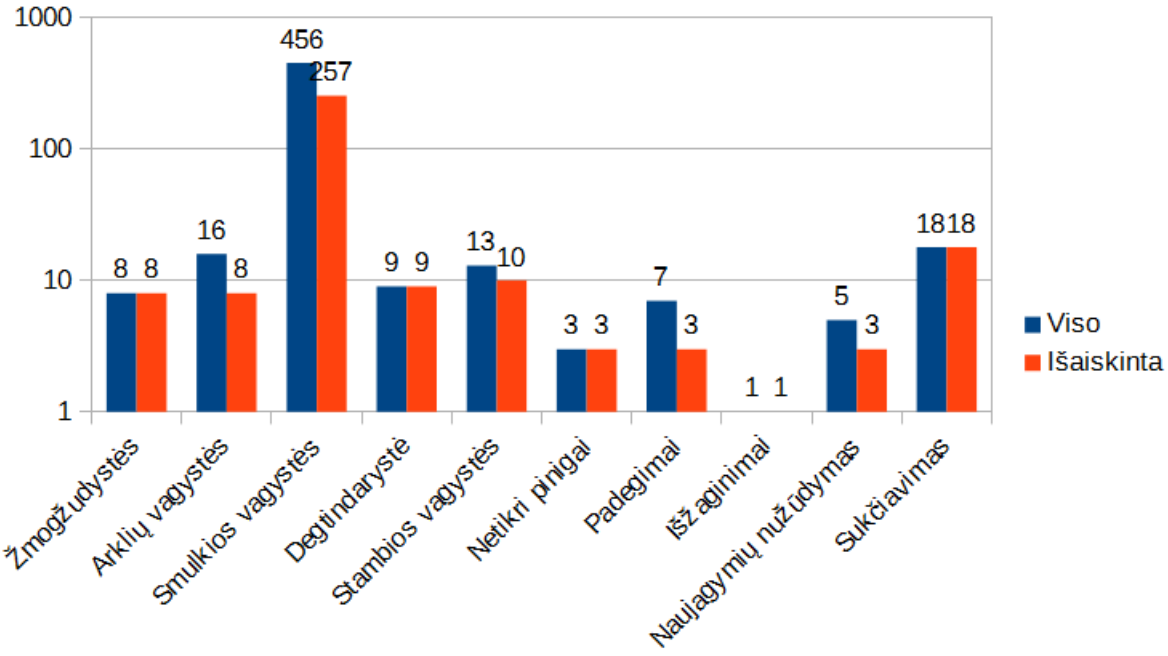

Viso lentelėje nurodytu laikotarpiu Panevėžyje padaryti 555 nusikaltimai bei iš jų išaiškintos 357 nusikalstamos veikos. Daugiausia padaryta ir tuo pačiu išaiškinta smulkių vagysčių bei sukčiavimų. Lyginant su šiuolaikiniame Panevėžyje išaiškintomis nusikalstamomis veikomis, išaiškinamumo procentas 1930 metais gana aukštas.

Nors apie bendrą nusikaltimų išaiškinamumą duomenų nėra, tačiau, ieškodamas tų duomenų, suradau įdomų namų gamybos alkoholio išaiškinamumo faktą: Panevėžio krašte 1932-1938 metais mažiausiai Lietuvoje išaiškinta tokių nusikalstamų veikų:

4 diagrama

Nelegalios degtindarystės nusikalstamų veikų išaiškinimas Lietuvoje 1932 – 1938 metais

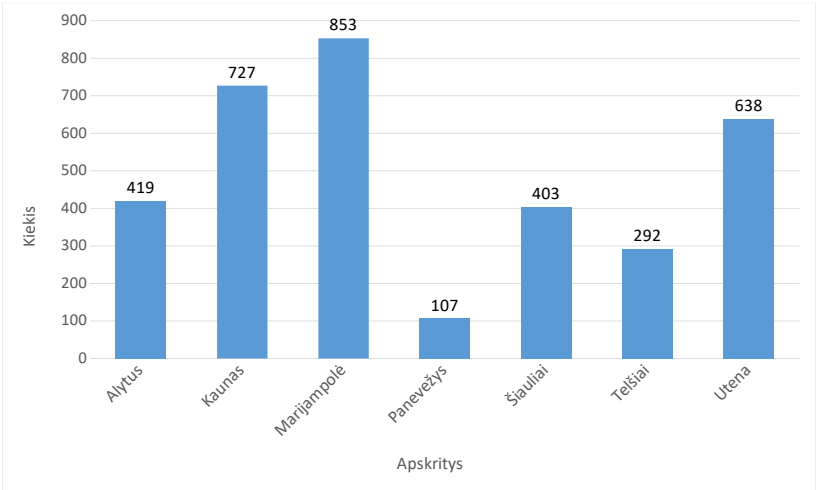

Daugiausia nelegalios degtindarystės atvejų išaiškinta Marijampolės ir Kauno kraštuose, tačiau lentelėje vėl nematyti Klaipėdos krašto. Nemanau, kad šiame krašte nebuvo tokių nusikalstamų veikų, tačiau ši Lietuvos dalis kažkodėl išbraukiama iš pateiktų lentelių.

Po pergyventos 1915 – 1919 metų suirutės nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu ypač sustiprėja kova su nusikalstamumu, kurio intensyvumas smarkiai sumažėja. Sudaryta tvirta teisinė – represinė sistema.

2.4 Nusikalstamumas tarybiniame Panevėžyje 1940 – 1941 metais

1940 metų birželio 15 d. į Lietuvos teritoriją įvesti neriboti TSRS kariuomenės daliniai: Lietuva okupuota ir liovėsi egzistavusi kaip savarankiška valstybė. Senoji valstybinė valdžia nuversta. Buvusią Lietuvos teritoriją pradėjo valdyti prorusiški valdžios organai. Pirmoji tarybinė okupacija tesėsi šiek tiek daugiau negu metus laiko, kol šalį okupavo kita stambi kariaujanti valstybė – Vokietija.

Kaip ir kiekvieno perversmo laikotarpiu, taip ir 1940 metais, keičiantis valdžioms bei represinėms struktūroms, smarkiai išaugo nusikalstamumas Panevėžyje ir Panevėžio apskrityje, juolab kad, atėjus naujai valdžiai, iš Panevėžio kalėjimo buvo paleisti beveik visi kriminaliniai nusikaltėliai. „Birželio 16 d. Panevėžyje per mitingą suagituota minia nuėjo prie kalėjimo ir reikalavo paleisti kalinius. Kalėjimo sargai gindamiesi pasipriešino šūviais. Trys asmenys iš minios buvo sužeisti. Per sumišimą iš kalėjimo pabėgo 105 kaliniai – 95 kriminaliniai, 7 šnipai ir 3 nubausti už komunistinę veiklą.“[125] Tarybinė valdžia bandė sukurti mitą, kad iš kalėjimo paleisti tik politiniai kaliniai ir tai padarė pati darbo liaudis, tačiau iš daugiau nei 100 pabėgusių kalinių, už probolševikinius darbus tebuvo kalinama mažiau nei 10, todėl šis mitas sužlugo ir nauja valdžia buvo priversta pati pripažinti, kad iš kalėjimo buvo paleisti nusikaltėliai. Vietoj paleistųjų šimtai lietuvių atsidūrė kalėjime, kaip politiniai kaliniai, „pasipriešinę“ tarybų valdžiai (daugiausia smetoninės valdžios atstovai, inteligentai, policininkai, šauliai, karininkai ir pan., tai yra asmenys, niekada nedarę jokių nusikaltimų): dalis jų po kelių savaičių ar mėnesio paleisti, o dalis nuteisti ar ištremti.

Dar iki 1941 metų birželio 14-15 d. trėmimų, įsitvirtinus Lietuvoje raudonajai valdžiai, praktiškai nuo 1940 metų rugpjūčio mėn. prasidėjo represijos tarpukario Lietuvoje užėmusių svarbesnius postus asmenų, kaltinant juos priešinimusi tarybų valdžiai ir buržuazinio perversmo ruošimu, tai yra tokiais veiksmais, kurių šie asmenys net neketino daryti. Daugelis tokių suėmimų ir represijų buvo vykdomi remiantis įskundimais: skundai nebuvo tikrinami, nes jie buvo pagrindas represuoti valdžiai neįtikusius žmones (panašiai buvo daroma visoje Tarybų Rusijoje). „Elena Pašilienė, g. 1901 m. balandžio 23 d. Panevėžyje. Gailestingoji sesuo – akušerė. Suimta 1941 m. kovo 13 d.: tardymas vykdavo visuomet naktimis. Žiauriai buvau mušama. Suspardė kepenis, sužalojo dešiniąją ranką, netekau keturių dantų. Mane tardė Krašovas. Neišgaudami žinių, grasindavo, kad mane tuoj sušaudysią. Vieną naktį pranešė, kad mano senutė motina miršta ir pasilikusi duktė namuose prašiusi mane pusvalandžiui paleisti atsisveikinti su motina. Aš iš vakaro mačiau pro langą savo motiną pro langą ir nepatikėjau tuo pranešimu. Ir kada jie vardan

[125] Jonas Šakinis, „Kas įvyko Panevėžio kalėjime,“ *Pasaulis* 9 (1991): 35.

„mirštančios“ motinos norėjo išgauti žinių, aš tylėjau. Tai galutinai įsiutino NKVD tardytoją Kalapovą. Jis spardė mane iki apalpimo, sadistiškai griežda mas dantimis. Nuo tos dienos man liepė sėdėti viename kampe, neleido atsidaryti langelio, nei gerti, nei išeiti savo reikalo. 1941 m. birželio mėn. jie nužudė mano vyrą pulkininką leitenantą Igną Pašilį.“[126]

Kaip ir Tarybų Rusijoje, Lietuvoje buvo taikomi tokie pat kankinimai suimtiems asmenims, kaltinamiems politiniais nusikaltimais: valstybės išdavimu, valstybinio perversmo organizavimu, veika, nukreipta prieš tarybinę valdžią ir panašiai. Pagrindinis kankinimo būdas buvo mušimas. Mušdavo kumščiais, lazdomis, ginklų buožėmis ar kitomis parankinėmis priemonėmis. Mušdavo žiauriai, negailestingai iki kankinamojo sąmonės netekimo. Dažnai įtariamieji buvo atgaivinami vandeniu ir toliau mušami. Be mušimo pasitaikydavo ir kitokių kankinimo priemonių: „tardymo tikslas – išgauti kaltės prisipažinimą, kurį čekistai laiko svarbiausiu savo triūso vaisiumi.[...] Prisipažinimui išgauti čekistams priemonių ir fantazijos nestinga. Ne vienas ir Panevėžio kalėjime žuvo nuo neišpasakytų kankinimų. Pirmoji bolševikinio tardymo auka buvo 1940 metais kalėjime nukankintas Lietuvių Tautininkų Sąjungos Panevėžio apskrities pirmininkas teisėjas Leonas Vabalas. Panagių badymas adatomis, mušimas, prie sienos statymas, žarijų ant kūno pylimas, už kojų žemyn galva kabinimas, lentomis per padus plakimas – tai tik eilinės, galima sakyt, kasdieninės priemonės prisipažinimui išgauti. Baisiausios ir efektyviausios – pirštų traiškymas, dantų gręžimas iki nervo, statymas po lašais, tramdomieji marškiniai.“[127]

Be suimtųjų kankinimų buvo toleruojamas ir kitoks represinių valdžios struktūrų nusikalstamas elgesys. Pvz., vykdant valdžios organizuotus gyventojų trėmimus, oficialiai daromi gyventojų turto plėšimai ir vagystės. „Nelegalūs apiplėšimai išryškėja iš Studijų Biure esančių raštiškų parodymų tų asmenų, kurie galėjo stebėti operatyvinių grupių savavaliavimus trėmimų metu. Egzekucijų vykdytojai, daugumoje nuskurę žydeliai ir jų tiek vietos draugai, tiek draugai iš bolševikinio rojaus, įsiveržę į tremiamųjų butus, grobstė iš jų viską, kas tik galima būdavo pagrobti[...]gerdami ir valgydami,[...]vogdami mano daiktus, daugiausia rūbus ir visus baltinius.[...]Fotografijos buvo draskomos ir grobstomos, mažesni daiktai mėtomi pro langus savo geriems pažįstamiems.“[128]

Reikia pastebėti, kad jau 1940 metų vasarą pradėta naudoti „liaudies priešų“ sąvoka. Šia sąvoka įvardijami tiek kriminaliniai nusikaltėliai, tiek asmenys, represuoti dėl politinių pažiūrų. Šia sąvoka, pagal Rusijos pavyzdį, buvo prisidengiama vykdant pirmąsias represijas 1940-1941 metais ir represijas vėlesniais pokario metais, nes tiek politinė, tiek kriminalinė veikos buvo kriminalizuotos

---

126 Antanas Šimėnas, *Bolševizmo byla: genocidas ir smurtas okupuotoje Lietuvoje 1940-1953 m. (Panevėžio kraštas)* (Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2002), 93-94.

127 Bronius Antanaitis, *Žodžiai iš pragaro* (Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991), 37.

128 Vladas Rodžius, „Bolševikų plėšikavimai lietuvius tremiant,“ iš *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai* 4 (Vilnius: Studijų biuro leidinys, 1943), 298.

tame pačiame Lietuvoje įsigaliojusiame Rusijos FTSR Baudžiamajame kodekse. „Kadangi Lietuvos TSR atskirų kodeksų greitu laiku paruošti negali, tai nusistatyta išversti Rusų Federatyvinės Tarybų Socialistinės Respublikos[...]Kodeksus ir juos laikinai taikyti Lietuvos TSR-oje.“[129]

„1940 m. liepos 29 d. senoji viešoji policija[...]buvo likviduota ir viešosios tvarkos apsauga visiškai perėjo į milicijos, organizuotos naujais pagrindais,[...]kompetencijon.“[130] Įdomus toks faktas, kad milicija buvo organizuota, vadovaujantis savanoriškumo principu visuomeniniais pagrindais, tai yra už darbą iš pradžių milicininkams nebuvo mokamas atlyginimas. Milicijos pareigūnai pragyvendavo iš savo ūkelių, nes Panevėžys buvo agrarinis miestas (daugelis gyventojų turėjo žemės sklypus priemiesčiuose, kur ne tik augindavo daržoves, bet ir gyvulius – kiaules, karves, vištas ir pan..) bei iš valstybės paskirto mokesčio milicijos transportui išlaikyti. „Ministerių Taryba, pasirėmusi Apskričių viršininkų ir policijos tarnautojų susisiekimo priemonių įstatymo paragrafu 3,[...]nutarė leisti milicijos tarnautojams arklių išlaikymui mokėti po 115 litų kas mėnuo nuo 1940 m. liepos 1 d.“[131] Po kelių mėnesių supratus, kad nemokamas darbas yra labai nekokybiškas ir nedrausmingas (milicininkai girtavo, ėmė kyšius, darė pravaikštas, patys darė smulkius nusižengimus), milicininkams atlyginimai buvo pradėti mokėti. Faktiškai milicija buvo supolitinta ir nukreipta kovai prieš streikus, atsišaukimus, nelegalius susirinkimus ir pan., saugojanti ir garantuojanti bet kokias nepopuliarias valstybines akcijas, kaip pvz.. spalio revoliucijos metinių demonstracijas ir pan. Kova su nusikalstamumu bei privatinės nuosavybės apsauga buvo antraeiliai milicijos uždaviniai, sprendžiami atsiradus laiko nuo pagrindinių uždavinių vykdymo. Policijos naikinimas – tai Tarybų Sąjungos politikos užgrobtose teritorijose kryptis, nes policija buvo panaikinta visose trijose Pabaltijo Respublikose. Senieji kriminalinės policijos pareigūnai, kardinaliai pasikeitus uždaviniams ir reikalavimams, nebelabai mokėjo prisitaikyti, todėl praktiškai beveik visi tarpukario Panevėžio milicininkai iki 1940 metų rudens buvo atleisti, kai kurie jų vėliau represuoti. Miliciją sudarė visiškai nauji, lojalūs tarybinei valdžiai, tačiau nepatyrę žmonės. „Visiškai reforma baigta 1941 metų vasario mėnesį.“[132] Tarybų valdžia viešai deklaravo valdanti kriminogeninę situaciją mieste, „kad nesuirtų dabar taip reikalinga tvarka ir nenukentėtų visų piliečių reikalai, visiems yra pavesta eiti savo pareigas ten, kur jie yra paskirti. Lygiai ir policijai yra pavesta žiūrėti tvarkos, kad neįvyktų plėšimų ar panašių reiškinių.“[133], tačiau nebesant struktūrų, vykdančių kovą su nusikalstamumu (tiksliau tokios įstaigos oficialiai buvo, tačiau jos neturėjo

129 „Teismų santvarka Tarybų Sąjungoje,“ *Darbo Lietuva*, rugsėjo 4, 1940, 6.
130 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 447..
131 *Darbo Lietuva,* rugpjūčio 2, 1940, 8.
132 Donatas Pilkauskas, „Naujos valdžios formavimas Panevėžio apskrityje 1940-1941 metais,“ iš *Iš Panevėžio praeities: konferencijos tezės* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 1999), 8.
133 Vytautas Vaitiekūnas, *Vidurnakčio dokumentai* 3 (Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996), 57-58.

jokios darbo patirties) nusikalstamumo būklė mieste, lyginant su Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu, smarkiai išaugo.

Apibudinant pirmojo tarybinio laikotarpio nusikalstamumą Panevėžio mieste išaiškėjo įdomus fenomenas, kad nuo 1940 metų rudens iki 1941 metų pavasario (dienomis ir mėnesiais apibudinti negalima, nes nėra išlikę tikslių duomenų) Panevėžio mieste vyraujantis nusikaltimas buvo viešosios tvarkos pažeidimas, tais laikais vadinamas chuliganizmu. Visais kitais laikotarpiais tiek šiame mieste, tiek apskritai Lietuvoje pagrindinis ir plačiausiai paplitęs nusikaltimas – vagystė. Kovai su chuliganizmu 1941 metų vasario 7 d. Panevėžio vykdomasis komitetas (tai įstaiga, vykdanti dabartinės miesto savivaldybės administracijos funkcijas) išleido protokolą Nr. 21, skirtą tvarkos palaikymo ir kovos su chuliganizmu klausimams spręsti: „uždrausta gerti alkoholinius gėrimus teatruose, kinuose, gatvėse, klubuose, soduose ir kitose viešose vietose. Taip pat nurodytose vietose uždrausta rodytis girtiems. Darbininkų ir valstiečių[...]milicijos atstovams suteikta teisė nusižengusius minėtai tvarkai piliečius bausti vietoje pinigine bauda iki 5 rublių.“[134] „Juozas Paškevičius, būdamas girtame stovyje, sukėlė Klaipėdos gatvėje triukšmą ir, turėdamas rankoje peilį, grasino ramiems praeiviams. Tuo laiku atvykę milicijos pareigūnai liepė Paškevičiui nusiraminti ir eiti į namus. Tada Paškevičius pradėjo koliotis ir priešintis sakydamas: „visviena jūs manęs nepaimsit“. Ir tik trijų pareigūnų jėga Paškevičius buvo nugabentas į areštinę. Panevėžio Liaudies teismas, pirmininkaujant teisėjai P. Vainerienei ir liaudies tarėjams P. Kavoliūnui ir A. Kalinienei, nusprendė Paškevičių Juozą nubausti 3 mėnesiams pataisos darbų bendrąja tvarka, atskaičius 5% iš uždarbio, be to padengti teismo išlaidas. Toks teismo sprendimas, vykstant tokiam dažnam chuliganizmui, yra peršvelnus chuliganams.[...]Chuliganus reikia nubausti griežtai.”[135]

Apskritai, 1940-1941 metų spaudoje apie vagystes nutylima, nors jų, aišku, buvo daug: kaip pagrindiniai nusikaltimai minimi viešosios tvarkos pažeidimai, plėšimai ir spekuliacija.. „Tamsiems elementams irgi turi būti užkirstas kelias ardyti viešąją tvarką, plėšti, nedorai elgtis ir pelnytis iš spekuliacijos.[...]Į sunkų darbą su liaudies priešais ir piktu mums į pagalbą ateis liaudies milicija ir visa susipratusi visuomenė.“[136]

Pagal Rusijos pavyzdį Lietuvoje nustatyta tvirta kainų politika, tai yra valstybė nustato ir reguliuoja prekių kainas. Esant prekių deficitui privatūs asmenys perpardavinėjo prekes, nustatydami savo kainas – tokia veika buvo kriminalizuota BK ir vadinosi spekuliacija. „Nedelsiant pasirūpinta užgniaužti asmeninę iniciatyvą. Laikrodžių meistras, krosnių statytojas, kaminkrėtys, net pats menkiausias prekybininkas neturėjo teisės imtis įprasto verslo, triūsti savo dirbtuvėlėje ar

---

134 Elena Markuckytė, „Savivalda Panevėžio mieste 1940 – 1941 metais,“ iš *Iš Panevėžio praeities: savivaldos bruožai, konferencijos pranešimai* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2005), 90.

135 *Panevėžio tiesa,* gegužės 24, 1941, 2.

136 „Policijos departamento direktoriaus įsakymas policijai,“ *Lietuvos žinios,* liepos 16, 1940, 8.

namuose. Visi turėjo būti suvaryti į kokio nors pavadinimo kombinatą, artelę. Tik ten siuvėjai, prižiūrimi valdžios paskirtų asmenų, galėjo siūti rūbus, batsiuviai taisyti batus, mezgėjos megzti. Tarybų valdžia nurodė, kokia kaina prekyvietėje žmogus gali parduoti savo išaugintas daržoves, surinktas voveraites, numegztas pirštines[...]Taip pat nurodyta, kiek kirpėjas gali prašyti už barzdos nuskutimą, per ilgų kelnių patrumpinimą ir t.t.“[137] Kadangi gyventojai nebuvo pripratę prie socialistinėje visuomenėje naujai nustatytų tokių prekybos taisyklių, teisės pažeidimų pasitaikydavo nuolat. „Ypač provincijoje prasidėjo „reikalingų ir nereikalingų“ daiktų masinis supirkimas, „bjauri spekuliacija“, pinigų atsikratymo „psichozė“. Pinigų vertimas prekėmis, galime pastebėti, yra normalus vyraujant netikrumo nuotaikoms, žmonėms laukiant didelių pokyčių.“[138]

Apie nusikalstamumą Panevėžyje tarybiniu 1940-1941 metų laikotarpiu praktiškai jokių duomenų nėra, išskyrus pavienius nedidelius ryškiausių nusikaltimų paminėjimus: „kalines moteris retkarčiais vesdavo į kalėjimo pirtį praustis. Moterų skyriuje prižiūrėtoju dirbo žydas. Tas žydas išprievartavo kalinę Maldytę – Debars, o išsimuilinusioms moterims neduodavo nusiplauti vandens. Maldytė buvo nuėjusi pas kalėjimo viršininką dėl išprievartavimo. Kokios buvo pasekmės – nežinoma.“[139] „Revizorius rado, kad pabėgęs burm. Chodakauskas yra neteisėtai iš savivaldybės kasos pasisavinęs 8.900 Lt.. Pinigus jis ėmęs kelis kartus ir jų vietoje palikęs su savo parašu raštelius: po 100, 200, 300 Lt. Be to, Chodakauskas Panevėžio savivaldybei yra palikęs skolingas nekilnojamojo turto mokesčių, už elektros energiją ir kt. apie 18 000 Lt. Chodakauskas nekilnojamųjų turtų mokesčio nėra mokėjęs nuo 1935 m.[...]Revizijos duomenys rodo, kad Chodakauskas Panevėžyje šeimininkavo kaip savo dvare ir nedarė skirtumo tarp savo ir savivaldybės liaudies turto. Tik žinoma viską darė savo naudai.“[140] „Prieš kurį laiką padaryta Panevėžio savivaldybėje revizija konstatavo, kad Smetonienės brolis Panevėžio burmistras Chodakauskas neteisėtai paėmęs apie 30 tūkst. Lt. Chodakauskas, būdamas burmistru, buvo ir „Maisto“ valdybos nariu, tai, kai jis važinėdavo, kelionpinigių ir dienpinigių sąskaitas pateikdavo ir savivaldybei ir „Maistui“, t. y. pasiimdavo pinigus iš abiejų įstaigų. Chodakauskas pateikdavęs sąskaitas ir už kai kuriuos viešbučius. Kadangi pasivažinėjimai gerai apsimokėjo, tai Chodakauskas daug važinėjo ir ėmė pinigus nors ir neteisėtai.“[141]

Kadangi tarybinė valdžia buvo išsikėlusi utopinį tikslą – panaikinti nusikalstamumą, visoje to meto spaudoje buvo draudžiama spausdinti informaciją apie nusikaltimus: tespausdinama tik informacija apie didesnes stichines nelaimes, gaisrus bei nelaimingus atsitikimus, tai yra apie tokius

137 Albertas Juška, „Klaipėdos sovietizacija 1945-1947 m.,“ *Naujasis židinys – Aidai* 4-5 (2008): 195.
138 Kęstutis Skrupskelis, „Spauda 1940 metų vasarą,“ *Naujasis židinys – Aidai*. 3 (2006): 112.
139 Antanas Jasnauskas, *Stalinizmo pragare* (Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2001), 78.
140 „Kaip šeimininkavo Panevėžio burm. Chodakauskas,“ *Lietuvos aidas,* liepos 9, 1940, 7.
141 *Lietuvos žinios,* birželio 24, 1940, 8.

įvykius, kurie vyksta nepriklausomai nuo žmonių valios arba dėl neatsargumo. Būtinai tokiuose straipsniuose pabrėžiamas valstybės pareigūnų darbas apsaugant žmones nuo panašių įvykių. „Panevėžyje vakarais daug važinėjančių akiplėšiškų dviratininkų šaligatviais. Šiomis dienomis to pasekoje asmeniui N. teko atsigulti ligoninėje su išnirusia koja. Reikėtų atitinkamiems organams imtis priemonių tam sustabdyti.“[142]

Pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu visa Lietuvos teisinė sistema sugriaunama. Tvirtai reiškėsi anarchijos pavyzdžiai, nusikalstamumas padidėjo, kurio augimo tarybinė valdžia sustabdyti nesugebėjo.

[142] *Darbo Lietuva,* rugsėjo 15, 1940, 7.

3.5 Vokiečių okupacijos laikotarpis 1941 – 1944 metais

Nagrinėjant vokiečių okupacijos laikotarpį Panevėžio mieste ieškota dar likusių gyvų asmenų, kurie savo prisiminimais galėtų patvirtinti darbe nagrinėtą to meto kriminogeninę padėtį Panevėžyje. Deja, apklausus nemažai man pažįstamų senolių, dauguma jų miglotai prisiminė tuos laikus, o jų pasakojimai nebuvo susiję su mano nagrinėjama tema. Vienintelis šiuo metu Panevėžyje gyvenantis Valentinas Liesis vaizdžiai papasakojo apie Kurganavos miškelyje vykdytas žudynes, todėl jo pasakojimas yra įtrauktas į darbo turinį, o visi garbaus amžiaus anketos dalyvių atsakymai, iliustruojantys darbo temą, yra antrame darbo priede.

„Pagaliau atėjo laukta diena. Birželio 22 d. naktį baisus trenksmas išmetė iš lovos. Išbėgę lauk pamatėme vokiečių lėktuvus virš Pajuostės (2-3 km. atstume). Vienas po kito lėktuvai smigo žemyn ir išmėtę bombas vėl kilo. Atskrido kitos bangos. Prasidėjo karas.“[143] „Prasidėjo karas, nes bombarduojamas oro uostas.[...]Danguje matyti trys ar keturi nedideli lėktuvai, kurie suka ratus ir bombarduoja oro uostą. Jokio aliarmo. Tai buvo birželio 22 dienos rytas. Jei neklysta atmintis, buvo sekmadienis. Tuojau prasidėjo ūkininkų bėgimas. Ūkininkai su arkliais buvo pavaryti prie oro uosto plėtros darbų.[...]Sproginėjo bombos ir degė lėktuvai, stovintys oro uoste. Nepakilo nė vienas naikintuvas.[...]Panevėžio miestas nebuvo bombarduotas.“[144]Vokiečių okupacija Panevėžio mieste prasidėjo 1941 metų birželio 27 d.. Panevėžys buvo užimtas be jokio pasipriešinimo, todėl nebuvo sugriautas. Rusų kariuomenė, bolševikai ir jiems prijaučiantys pasitraukė iš Panevėžio birželio 26-27 naktį. „Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kai vokiečiai atėjo į Lietuvą, Panevėžyje nebuvo labai baisu. Didelės suirutės nebuvo. Vokiečiai susprogdino geležinkelio mazgą, Pajuostę. Keletas bombų krito į Ramygalos gatvės ūkininkų sodybas. Uždegė Bučinskų trobą, daržinę.”[145]

Kadangi hitlerinė kariuomenė Tarybų Sąjungos sieną peržengė birželio 22 d., tarybinė valdžia ir jos pakalikai bei rusų okupantai puikiai žinojo, kad per kelias dienas reiks palikti Panevėžį, todėl birželio 22-26 dienomis (praktiškai keturias dienas) mieste vyko raudonasis teroras. „Rytą visus suvarė į NKVD. Visi antrame aukšte, ilgame koridoriuje, veidais į sienas, rankas už nugaros laikydami, laukia savo tėvynės ir brolių meilės bandymo.[...]Priėjęs čekistas iškrato kišenes. Į tardymą po vieną iškviečia lietuvis čekistas. Gauna į galvą šautuvo buože. Pasijunta sėdįs kėdėje. Tardytojas siūlo vandens,[...]šaukia prieiti prie stalo, o tas aptaškytas krauju.[...]Klausia apie partizanus, kur jų vadas, kur jie yra. Gauna vieną atsakymą - „nieko nežinau“. Dar kartą smūgis į

143 Petras Lelis, *Lietuvos keliu* (Torontas: Litho – Art, 1973), 211.

144 Matas Grigonis (sūnus), „Apie praėjusius laikus,“ iš *Pirmųjų Panevėžio bažnyčių ir Senamiesčio gatvės istorija* (Panevėžys: Senamiestietis, 2007), 209-210.

145 Joana Viga Čiplytė, *Kaimynai. Panevėžio miesto Ramygalos gatvės gyventojai XIX a. vidurys – XX a. pabaiga* (Vilnius: Homo liber, 2004), 112.

galvą. Visą laiką muša užpakalyje katės žingsniais vaikščiojąs kareivis, kuris turbūt sutartiniais ženklais gauna įsakymus iš tardytojo.“[146]

Labiausiai raudonąjį terorą išgarsino miesto ligoninės gydytojų nužudymas bei darbininkų sušaudymas prie cukraus fabriko: „Mieste kariškiai rausė apkasus, nedideles slėptuves nuo aviacijos antskrydžių. Tai daryti vertė ir civilius gyventojus. Apskritai, mieste buvo neramu, ypač naktimis, kai vietomis kildavę susišaudymai. Tai buvę ir prie ligoninės, kurios viduje ir netoli jos buvo nemaža raudonarmiečių.[...]Kalbėta, jog čia veikią partizanai. Tikriausiai būta susišaudymų tarp nežinios įbaugintų ir nesiorientuojančių kariškių. Nelojalumu režimui buvo įtariami Panevėžio ligoninės gydytojai, kitas personalas. Pagalba sužeistiems partizanams ypač įtarinėjama medicinos sesuo Zinaida Kanevičienė. Birželio 26 d. rytą pasklido gandas, kad partizanai ligoninėje ieško čia gydomų kareivių ginklų. Z. Kanevičienei pasislėpus ligoninėje, čekistai birželio 25 d. suėmė chirurgus Antaną Gudonį, Stasį Mačiulį ir Juozą Žemgulį. Z. Kanevičienė pati pasidavė čekistams, manydama tuo išgelbėsianti gydytojus. Čekistai ją išsivedė, bet gydytojų nepaleido. Buvo suimta dar 12 pagalbinio personalo darbuotojų, juos vakare paleido. Minėtus gydytojus ir medicinos seserį čekistai tardė ir žiauriai kankindami birželio 25 ar birželio 26 d. nužudė NKVD areštinėje. Birželio 25 d. toje pat areštinėje betardant buvo nukankinti dar du panevėžiečiai, galbūt susiję su Birželio sukilimu: tarnautojas Antanas Čilinskas ir inžinierius Vilhelmas Vaišvila. Čekistų siautėjimo ligoninėje metu į ją palaikyti “tvarkai“ buvo atvestas būrys ginkluotų vietinių sovietinių aktyvistų.“[147] „Birželio 25 d. ryte su politruku nuvažiavau į apskrities Vykdomąjį komitetą (dabartinės rajono poliklinikos pastate – *aut. pastaba*). Į dengtą sunkvežimį civiliai apsirengęs asmuo su pistoletu rankoje varė su imtuosius. Jų galėjo būti apie dvidešimt, kai kurie smarkai sumušti. Atvažiavome prie Cukraus fabriko.[...]Milicininkas Palubinskas šautuvo buože aprėžė žemės gabalą.[...]Žudynės vyko 1941 m. birželio 25 d., apie 11.00 val. netoli Cukraus fabriko, maždaug per 10-15 min.“[148]

Pirmosiomis okupacijos dienomis vokiečiai sunaikino daugelį nespėjusių pasitraukti komunistų bei tarybinei valdžiai aktyviai talkininkavusių asmenų. Tai buvo visuotinė okupantų karinė politika, tai yra jie taip elgėsi visuose okupuotuose kraštuose: praėjus frontui bei vokiečių kariuomenei, į teritorijas, iki pasirodant gestapui, atvykdavo taip vadinamieji sanitariniai daliniai, kurie naikindavo buvusios valdžios aktyvistus siekiant likviduoti bet kokį pasipriešinimą naujai valdžiai. „Pirmosiomis okupacijos dienomis, pagal įskundimus, vokiečiai sušaudė keletą pasilikusių komunistų valdžios rėmėjų – jų tarpe viceburmistrą Jurašą, dr. Didžiulio sūnų komjaunuolį ir seserį

146 Antanas Šimėnas, „Aukos ir jų budeliai,“ *XXI amžius,* birželio 12, 2002, 10.
147 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 459.
148 *1941 m. birželio 25-oji* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 1991), 2.

dantų gydytoją Albrechtienę. Vėliau atvykusios Gestapo komandos pradėjo terorą prieš žydus. Jie visi buvo suvaryti į getą Smilgių gatvėje. Žymus žydų gydytojas Golombek nusižudė savo bute.“[149] „Pirmosiomis okupacijos dienomis (1941 m. birželio 27 d.) buržuazinių nacionalistų grupė be teismo sušaudė Panevėžio mergaičių gimnazijos direktorių Keisminą, švietimo skyriaus inspektorę Z. Jurašienę ir jos vyrą, vykdomojo komiteto darbuotoją V. Žaldoką, „Maisto“ direktorių Pilecką, stomatologę ir visuomenininkę V. Didžiulytę – Albrechtienę.“[150]

Nuo pat pirmųjų vokiečių okupacijos dienų išryškėjo okupantų politika, nukreipta prieš žydų tautą, kurių Panevėžyje buvo labai daug. Žydų vokiečiai nelaikė žmonėmis, todėl jų atžvilgiu nukreiptas bet koks teroro aktas valdžios buvo pateisinamas. „Panevėžiečiai gerai prisimena tas dienas.[...]Lenino aikštė (dab. Laisvės aikštė – *aut. pastaba*). Vokiečių suvaryti žmonės laukia „vaidinimo“ – taip pasakė fašistų kareiviai. Ir staiga pasigirsta vokiški keiksmai ir kvatojimai. Gegužės 9 – osios gatve (dab. ir tuo metu, t. y. 1941 m., buvusi Vasario 16-osios g. – *aut. pastaba*) šeši pakinkyti žmonės veža patranką, o ant jos atsisėdęs storas feldfebelis čaižo botagu nelaimingųjų nugaras.[...]Taip prasidėjo represijos prieš tarybinius žmones. Įsakymai žydams ant krūtinės ir nugaros nešioti 8-10 cm. Dovydo žvaigždę, įsakymai, draudžiantys jiems vaikščioti šaligatviais, naudotis visomis poilsio vietomis, viešais parkais, pabiro vienas po kito. O paskui - [...]getas.“[151]

1941 metų liepos – rugpjūčio mėnesiais Panevėžyje, teritorijoje tarp Klaipėdos, Krekenavos, Tilvyčio ir Skerdyklos (Nemuno) gatvių įkurtas žydų getas, kuris rugpjūčio mėnesio pabaigoje likviduotas žydus sušaudžius. „Iš 4423 žydų kvartale apgyvendintų žydų tik 3207 turėjo pastogę, kiti 1216 gyveno kiemuose po atviru dangumi. Svarstyta, kad iš žydų užimtų namų iškrausčius spintas, stalus ir sofas, būtų galima apgyvendinti bent pusę šitų be pastogės likusių žydų.“[152]

Žydų getas buvo aptvertas spygliuota viela ir griežtai saugomas, tai yra visi geto gyventojai buvo izoliuoti nuo aplinkinio pasaulio. Žydų saugojimui buvo taikomos tarybinių belaisvių saugojimo taisyklės. „Liepos 19 d. Panevėžio miesto burmistro Karolio Reisono įsakymu geto komitetas turėjo skubiai suregistruoti esančius žydus. Liepos 28 d. toks sąrašas buvo sudarytas: kvartale gyveno 4423 žydai – moterys, vyrai, vaikai. Atskirai pažymėta, kad vaikų: iki 2 metų būta 159, nuo 2 iki 4 metų – 119, nuo 4 iki 6 metų – 139. Toliau rašoma, kad 3207 žydai turi pastogę, o 1216 neturi jos ir gyvena kiemuose. Geto vyrai ir moterys varomi dirbti įvairius darbus. Dirbo Staniūnų ūkyje, cukraus fabrike, valė kareivines, banko patalpas ir mergaičių gimnazijos rūmus, savivaldybės

149 Petras Lelis, *supra note* 123, p. 215.
150 Vladas Sudeika, „Šiurpios dienos: miesto išvadavimo trisdešimtmečiui,“ *Panevėžio tiesa,* birželio 25, 1974, 2.
151 Albina Vilkienė ir Janina Kuodienė, „Archyvai pasakoja,“ *Panevėžio tiesa,* birželio 16, 1957, 2.
152 Rūta Vanagaitė, *Mūsiškiai* (Vilnius: Alma litera, 2016), 253.

sandėlį, ravėjo prieglaudos daržus ir kt. Dalis žydų – moterų ir vaikų, senių ir jaunų vyrų – buvo varomi taisyti kelio link Pajuostės aerodromo.“[153]

1941 metais Lietuvos teritorijoje veikė „skrajojantis“ Hamano būrys. Tai gestapininkai, kurių tikslas naikinti žydus, komunistus, partizanus ir kitus nelojalius okupacijai asmenis. Skrajojančiu būrys pavadintas todėl, kad šie gestapininkai, atlikę egzekuciją vienoje Lietuvos dalyje, važiuodavo vykdyti mirties bausmės į kitą vietą. Panevėžio mieste Hamano būrys dažniausiai siautėdavo pirmadieniais. „1941 metų liepos 7 dieną Panevėžyje buvo įkurtas žydų getas, aptvertas spygliuota tvora ir saugomas. Jo plotas buvo labai mažas - Klaipėdos – Tilvyčio – Nemuno (tuomet Skerdyklos – *aut. pastaba*) gatvių teritorijoje. Į šį getą buvo varomi žydai iš Panevėžio, Naujamiesčio, Ramygalos, Pušaloto, Troškūnų ir kitų vietovių. Čia jų buvo daugiau kaip aštuoni tūkstančiai.[...]Rugpjūčio pradžioje budeliai pranešė geto kaliniams, kad darbingus vyrus veš į Pajuostės oro uostą darbams ir ten apgyvendins barakuose. Tai buvo melagingas pranešimas. Iš tiesų keli tūkstančiai vyrų buvo nugabenti į Žaliąją girią ir sušaudyti. Gete liko beveik vienos moterys, vaikai ir seniai. Jie nenujautė kokia tragiška lemtis ištiko jų artimuosius. To dar buvo negana. Naciai sugalvojo dar vieną apgaulę - neva visus gete likusius žydus nuvešią į Pajuostę pas vyrus, artimuosius ir ten apgyvendinsią. Tačiau atvežė į Kurganavos miškelį, būreliais po 200 – 300 vedė prie duobės ir šaudė.[...]1941 metų rugpjūčio pabaigoje Panevėžio žydų getas buvo likviduotas.[154]

Pasaulio literatūroje lietuviai vadinami žydšaudžių tauta, tai yra faktas tas, kad palyginus su kitomis vokiečių okupuotomis tautomis (aišku, išskyrus pačius vokiečius), lietuvių tautybės asmenų daugiausia prisidėjo prie žydų naikinimo. Panevėžio krašte žydus lietuviai daugiausia šaudė Kurganavos miškelyje. „1941 metais mūsų šeima gyveno netoli (apie 1.5 km. atstumu) nuo Kurganavos miškelio, kuriame rugpjūčio mėnesį buvo šaudomi žydai. Man tuo metu tebuvo 9 metai, tačiau aš matytus vaizdus atsimenu iki šiol. Žydai buvo šaudomi viešai, teritorija nebuvo aptverta, todėl civiliai gyventojai ir mes vaikai galėjome prieiti netgi iki pat duobių (aišku, tai daryti bijojome). Taip vadinami Hamano būrio vokiečiai gulėjo po eglaitėmis, gliaudė saulėgrąžas, rūkė, o žydus šaudė baltaraiščiai ir šiaip savanoriai lietuviai. Prie duobių aukos buvo atvaromos nuogos, jiems liepta gulti duobėse, o gulinčius juos lietuviai šaudydavo. Sušaudžius vieną sugulusiųjų eilę rusų belaisviai lavonus apibarstydavo chlorkalkėmis bei užberdavo ploną žemių sluoksnį tam, kad žemė uždengtų lavonus. Po to vokiečių žandarmerijos kareiviai, kurie pėsčiomis lydėjo žydus nuo miesto iki pat šio miškelio, atvarydavo sekančią žydų grupę ir juos suguldydavo, kad lietuviai vėl juos galėtų šaudyti. Šaudė jie tuos žydus girti, nes kol jiems paruošdavo naują taikinį, praeidavo

153 „Holokaustas Panevėžyje“, žiūrėta 2016 12 02, www.jewishpanevezys.lt,
154 Joana Viga Čiplytė, *Amžina knygos tauta: Lietuvos žydų gyvenimo puslapiai* (Vilnius: Homo liber, 2001), 57.

geras pusvalandis. Per tą laiką jie girtaudavo. Tam tikslui buvo atvarytas spec. automobilis, iš kurio nemokamai žydšaudžiams dalino alkoholį, cigaretes ir maistą. Iš šio automobilio per garsiakalbį spygavo vokiškos melodijos.“[155] „Pasitaikydavo, kad žiedas būdavo įaugęs į kūną arba rankos sutinusios ir žiedo būdavo neįmanoma nuimti. Tokiu atveju aš daug negalvodavau, - pasakodavo žudikas Boleslovas Šeibokas iš Taruškų. - nusilaužei pirštą ir į kišenę. Koks čia nuostolis, kad žydelka be piršto mirs? Paskiau pirštą apdroši ir žiedas tavo.“[156]

Įkūrus getą buvo plėšiamas žydų paliktas turtas. Iš pradžių į tai vokiečiai silpnai reagavo, nes dažnai svetimą turtą pasisavindavo patys policininkai – baltaraiščiai, tačiau panevėžiečiams pradėjus skųstis, nes dažnai buvo sumaišomas žydų ir ne žydų turtas, nuo rugpjūčio mėnesio tokiems veiksmams buvo pradėtas taikyti bendras kovos su nusikalstamumu įstatymas. „Tą rudenį miesto savivaldybei teko likviduoti nužudytųjų žydų turtą. Vertingesnius baldus ir kitus daiktus pasiėmė vokiečiai, prastesni daiktai buvo perduoti Panevėžio dramos teatrui, mergaičių gimnazijai, prieglaudoms ir ligoninėms, kiti parduoti miesto gyventojams. Ne viską pavyko parduoti, taigi Panevėžio miesto gyventojai už dyką gavo: 2636 vyriškas kelnes, 7644 paklodes, 12 751 baltinius, 8235 pagalvių užvalkalus, 10 254 rankšluosčius, 2536 vaikiškus paltukus ir 4827 kitokius vaikiškus drabužėlius ir tūkstančius kitų daiktų, nuo lovų čiužinių iki lėkščių ir puodelių.“[157]

Šalia žydų geto 1941 metais Panevėžyje įkurta ir tarybinių karo belaisvių stovykla, kurioje daugiausiai buvo laikomi rusų tautybės kareiviai, pakliuvę į nelaisvę. Ši stovykla užėmė mažesnę teritoriją ir nebuvo likviduota per visą okupacijos laikotarpį, nes pastoviai buvo pildoma naujais asmenimis. Belaisvių gyvenimo sąlygos buvo itin sudėtingos, todėl belaisvių mirtingumas buvo labai didelis. „Vienoje kapinių pusėje fašistai buvo įtaisę žydų getą.[...]Aplinkos gyventojus iškeldino.[...]Iš ten tik ir girdėjosi aimanos, verksmai, sargybinių keiksmai. Dažnai žydus išvarydavo iš namukų, rikiuodavo kiemuose, mušdavo, nurenginėjo ir atiminėjo geresnius daiktus. Kasdien išrinkdavo grupę žmonių, paskirtų sušaudyti.[...]Antroje kapinių pusėje – Tilvyčio ir Klaipėdos gatvių susikirtime, prieš baltąją bažnyčią – kitas pragaras: tarybinių karo belaisvių stovykla. Aptverta keliom spygliuotų vielų eilėm.[...]Be esesininkų, ten siautėjo ir visokios epidemijos, belaisviai mirė vienas po kito. Į kapus kasdien gabeno naujus lavonus. Duobes kasė atvarytieji mirusiųjų draugai, kuriuos gal ryt poryt taip pat sumes į tokias duobes.“[158] „Panevėžyje, dabartinėje Komjaunimo aikštėje (dab. Nepriklausomybės aikštė – *aut. pastaba*), prieš baltą vienuolių marijonų bažnyčią stūksojo tarybinių belaisvių stovykla. Jai buvo užimtas didelis dviejų

155 Priedas Nr. 2: pirmas atsakymas į ketvirtą klausimą
156 Alfonsas Dagelis, „Kruvinoji okupacija. Dvidešimtmečio dienoraštis,“ *Panevėžio tiesa,* liepos 30, 1960, 3.
157 Rūta Vanagaitė, *supra note* 132, p. 254 .
158 Antanas Vabalas, *Mirties pėdsakai prie Nevėžio* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960), 25-26.

aukštų mūrinis namas (vėliau sudegęs – *aut. pastaba*) su priestatais. Stovykloje buvo laikoma vienu kartu apie du tūkstančius žmonių. Plotą supo tarp įkastų žemėn sunkių stulpų daugeliu eilių ištemptos spygliuotos vielos. Aikštės šone, buvusiame žydo advokato Handino name, įsitaisė belaisvių stovyklos raštinė – šraibštube ir sargybinių būstinė.“[159]

1 fotonuotrauka

Kairėje pusėje už mišias laikančio kunigo matyti Handino namas, kuriame buvo belaisvių stovyklos raštinė. Šalia dešinėje pusėje buvusio Pijorų vienuolyno pastatas: ten gyveno belaisviai

„Duona tarybiniams belaisviams turėjo būti kepama šios sudėties: 50 % ruginių sėlenų, 20 % cukrinių runkelių išspaudų, 20 % maltos celiuliozės, t. y. medienos, ir 10 % susmulkintų šiaudų arba lapų. Nė vieno procento miltų. Bet ir šitokios „duonos“ tebuvo skiriama po 600 gramų mėnesiui arba po 20 gramų žmogui per dieną.[...]Kiekvienam tarybiniam karo belaisviui mėsos buvo skiriama 400 gramų mėnesiui, tačiau tai galėjo būti tik arkliena arba šiaip jau vokiečiams netinkama vartoti mėsa. Tarybiniams karo belaisviams maitinti vokiečiai naudodavo visokius dažnai ne tiktai nenaudingus, bet žmogaus sveikatai tiesiog žalingus maisto surogatus, jų tarpe - žuvies atliekas.“[160]

Politinis teroras, tik šiek tiek silpnesnis, buvo taikomas ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautybių, ypač čigonų, atžvilgiu. „Vykdant Rytų saugumo policijos vado parėdimą, visi be nuolatinės gyvenamosios vietos čigonai, kaip nesocialus elementas, dėl pavojaus besiplečiančių ligų ir dėl jų

159 Aldona Žilinskaitė, „Kerštas širdyse liepsnojo,“ *Panevėžio tiesa*, lapkričio 25, 1959, 3.

160 Petras Kežinaitis, „Lietuva hitlerinių žudikų valdžioje,“ iš *Hitlerinė okupacija Lietuvoje* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961), 100.

politinio neištikimumo yra prilyginami žydams. Aš nustatau, kad visi čigonai turi būti sulaikyti ir tikslu pristatyti į durpynus, pirmiausia turi būti pristatyti į Panevėžį. Darbams durpynuose jie bus pristatyti su visais šeimos nariais, seni, visai nedarbingi, bus apgyvendinti barakuose. Jų pragyvenimas priklausys nuo jų laikysenos. Čigonai, kurie turi nuolatinį darbą ir yra užsiregistravę arbeitsamte arba turi nuosavybę ir gana tvarkingai gyvena, kol kas nesuimami, bet kas mėnesį apie juos duodamos žinios.“[161]

Politinis pasipriešinimas Panevėžio mieste vokiečių okupacijos metais buvo, tačiau nepriekaištingai veikiant vokiečių žvalgybai ir baltaraiščiams, jis buvo nereikšmingas, nes atskiros organizacijos gana greitai buvo susekamos ir likviduojamos. „Komunistams vadovaujant iš pogrindžio, augo pasipriešinimo sąjūdis. 1942 metų pradžioje susikuria Karolio Požėlos vardo antifašistinė partizaninė organizacija. Ją gestapas susekė; didžioji dalis grupės narių buvo sušaudyta. Ramygalos gatvės kapinėse, kur ilsisi jų palaikai, pastatytas paminklas.“[162] Politiniai okupacijos apribojimai:

1. Apribota gyventojų judėjimo laisvė, tai yra komendanto valanda nuo 22 val. iki 5 val.; draudžiami masiniai susibūrimai, įvažiavimas į Vilnių ir Kauną su spec. leidimais.
2. Įvesta karinė cenzūra visiems spaudiniams
3. Uždraudžiama klausytis užsienio radijo stočių.
4. Draudžiamas ginklų laikymas bei parama partizanams ir diversantams.

Tiek Panevėžio mieste, tiek aplinkiniuose kaimuose jaunimas bei asmenys iki 50 metų turėjo slapstytis, nes visiems tokio amžiaus vyrams buvo taikoma prievolė – priverstinis 2 metų trukmės darbas vokiečių valdžiai. Kadangi tokio darbo savanoriai baigėsi jau 1942 metų pabaigoje, vyrai buvo gaudomi ir prievarta įdarbinami. Oficialiai tam pasipriešinę – baudžiami mirties bausme - sušaudant. „Mane suėmė namie, naktį. Nugabeno į kalėjimą, kuriame laikė 6 paras. Vienoje kameroje laikydavo apie 50 žmonių. Apie poilsį kameroje negalėjo būti ir kalbos. Komendantas klausinėjo, kas apsigalvojo ir sutinka važiuoti. Sutinkančiųjų vokiečiai klausdavo: kur, į Vokietiją ar į statybos batalionus? Beveik visi pasirinkdavo statybos batalionus, nes Vokietija itin baugino.[...]Visiškai atsisakančius važiuoti darbams laikydavo atskirai ir po kelių dienų šaudydavo. Kelis kartus pabėgusius nuo priverstinių darbų mano pažįstamus Joną Ąžuolą, Svetiką ir Kondrotovą hitlerininkai sušaudė.“[163]

---

161 „Komandeur der Sicherheitspolizei und des SD Litauen Panevėžio punkto įsakymas ponams Panevėžio, Biržų ir Rokiškio apskričių policijos vadams,“ iš *Lietuvos čigonai: tarp praeities ir dabarties* (Vilnius: Garnelis, 2001), 32.

162 Alfonsas Dagelis, *Panevėžys* (Vilnius: Mintis, 1969), 27.

163 Mykolas Levulis, „Kaip hitlerininkai ėmė vergijon: archyviniai dokumentai kaltina,“ *Panevėžio tiesa*, kovo 2, 1960, 2.

Kaip ir kiekvienu valdžių pasikeitimo laikotarpiu, taip ir 1941 metų birželio mėnesį Panevėžio mieste nusikalstamumas padidėjo, tačiau jis per vasarą buvo suvaldytas ypač drastiškomis priemonėmis, - neadekvačiai taikant mirties bausmę, todėl jau 1941 metų rudenį neperžengė tų pačių metų pavasario rodiklių, o vėliau sumažėjo kelis kartus ir prilygo Smetoninės Lietuvos nusikalstamumui.„Fiureris seniai brandino mintį, kad okupuotose srityse, nusikaltus reichui arba okupacinei valdžiai, su nusikaltusiais asmenimis būtų kovojama kitomis priemonėmis, negu iki šiol. Fiurerio nuomone, padarius tokius nusikaltimus, laisvės atėmimas, taip pat sunkiųjų darbų kalėjimas iki gyvos galvos laikomas silpnumo požymiu. Efektyviai ir ilgam galima įbauginti, tik skiriant mirties bausmę arba taikant tokias priemones, kad giminės ir gyventojai nieko nežinotų apie nusikaltėlio likimą. Šiam tikslui atitinka išvežimas į Vokietiją.[...] Keitil“[164]

Visą vokiečių okupacijos laikotarpį mieste naktimis galiojo ne tik komendanto valanda, bet nebuvo galima deginti šviesos, siekiant apsisaugoti nuo galimų miesto bombardavimų. Už tos tvarkos pažeidimą baudžiama mirties bausme, todėl tai labai sumažino nusikalstamumą mieste. „Panevėžyje ortskomendantūra tikriausiai atsirado gana anksti - birželio 30 d., nes tą dieną buvo paskelbti pirmieji du Panevėžio miesto karo komendanto įsakymai.[...]Antrajame įsakyme komendantas nurodė, kad gyventojai nuo 21 val. vakaro iki 5 val. ryto privalo absoliučiai aptemdinti gyvenamuosius namus. Nusižengusieji šiam įsakymui būsią baudžiami mirties bausme. Šviesos aptemdymo reikalavimas išliko iki nacių okupacijos pabaigos.“[165]

Tvarką mieste palaikydavo vietiniai gyventojai – baltaraiščiai. Tarnauti šioje policijoje susigundė ne vienas gyventojas, nes juos viliojo gana geras davinys tiek maisto produktais, tiek reichsmarkėmis (tęsiantis okupacijos metams, tas davinys tolygiai mažėjo). „Liepos 1 d. buvo išleistas „Vietinės apsaugos viršininko įsakymas Nr. 1“, kuriuo buvo nustatyta tam tikra tvarka:

1. Pastebėta, kad privatūs asmenys savavališkai vykdo kratas ir areštus. Draudžiu be mano žinios daryti kratas bei areštus; asmenys nusižengę šiam įsakymui bus griežtai baudžiami.
2. Įvairūs tamsūs gaivalai plėšia paliktą svetimą turtą. Plėšiantieji svetimą turtą bus šaudomi vietoje. Turintieji svetimą turtą privalo apie tai pranešti Vietinės apsaugos štabui
3. Draudžiu burtis gatvėse bei šaligatviuose. Gatvės ir šaligatviai privalo būti laisvi judėjimui
4. Įsakau pašalinti nuo visų iškabų ženklus ir parašus, primenančius bolševikų režimą. Visos iškabos ar parašai rusų kalba turi būti pašalinti.

---

164 „Dėl patraukimo atsakomybėn nusikaltus okupuotose srityse reichui arba okupacinei valdžiai: 1 priedas,“ iš *Masinės žudynės Lietuvoje (1941-1944): dokumentų rinkinys* 1 (Vilnius: Mintis, 1965), 34.

165 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 463.

5. Tvarką mieste ir apskrity palaiko Vietinės apsaugos pareigūnai, kurie turi ant rankos baltą raištį su užrašu „Lietuvių Pagalbinė Policija - Litauische Hilfspolizei“. Šių pareigūnų įsakymai tvarkos reikalais yra privalomi visiems.“[166]

Baltaraiščiai buvo naudojami ir Panevėžio kalėjimo apsaugai. Jie taip pat buvo naudojami visokiems smulkesniems neramumams mieste malšinti, nes vokiečiai neskubėjo tokiems malšinimams pasitelkti kariuomenę bei rizikuoti savo tautiečių gyvybėmis. Kadangi vokiečių okupacijos metais vyko okupantų karas su Sovietų Rusija hitlerininkai toleravo Lietuvos policijos – baltaraiščių smurtinius veiksmus. Smurtas buvo baltaraiščių tiesos išmušimo priemonė, todėl 1941-1944 metų Lietuvos policija ne tiek rinko įrodymus apie konkrečius nusikaltimus, kiek smurtavo gyventojų atžvilgiu pagal vienokius ar kitokius skundus. „Labai dažnai skaitome spaudoje, kad teismai nubaudžia melagingus įskundėjus. Bet jų vistiek atsiranda. Yra tokių, kurie dėl asmeniškos naudos ar pykčio vedini, išgalvoja nebūtus dalykus, klaidina policijos ar administracijos pareigūnus ir stengiasi bet kokiu būdu, nesiskaitydami su priemonėmis, sunaikinti savo priešus.[...]Karo metų sąlygose nei policijos, nei teisingumo organai neturi laiko įsigilinti, išsamiai išnagrinėti skundus, sprendimai daromi paskubomis. Ir todėl ypatingai karo metu pavojingi melagingi skundikai[...]turi būti viešai demaskuojami.“[167]

Vokiečių okupacijos metais kategoriškai buvo draudžiama civiliams asmenims turėti bei naudotis bet kokiu ginklu. Už ginklo laikymą buvo griežtai, net iki mirties bausmės, baudžiama, nes asmuo, turintis ginklą, galėjo būti prilygintas bolševikui, tai yra asmeniui, kovojančiam prieš hitlerinį režimą. „Bolševikų kariai, galvatrūkčiais bėgdami, visur pakelėse, sodybose, miškuose, pievose, gatvėse yra primėtę didžiųjų ir mažųjų ginklų, karinės apsaugos, šovinių, granatų, šiaip sprogstamosios medžiagos. Suaugusieji piliečiai, surinkite juos ir pristatykite arba Panevėžio Vietinės Apsaugos štaban: Vasario 16 d. g. Nr. 26 arba vietiniam šaulių būriui, kad tas pristatytų juos Panevėžio Viet. Aps. štabui. Su granatomis ir sprogstamąja medžiaga elkitės labai atsargiai; jų nelieskite, bet kam reikia apie tai praneškite. Tuo reikalu ypač vaikus įspėkite ir saugokite. Ginklų ir karo medžiagos neslėpkite, nes už tai[...]sunki atsakomybė jums teks.“[168]

Pagrindiniai nusikaltimai karo metais išlieka vagystės ir oficialioje statistikoje nefiksuojamas ir valdžios stipriai kontroliuojamas maisto produktų pardavinėjimas. Vokiečių okupacijos metais Panevėžio mieste smarkiai sumažėjo tarybiniais metais labai suklestėjusio nusikaltimo – spekuliacijos mastas. Tai atsitiko dėl dviejų priežasčių: vokiečiai panaikino valstybines kainas, todėl prekę buvo galima parduoti už jos rinkos vertę bei vokiečiai uždraudė prekybą turgavietėse,

166 *Ibid.*,, p. 462.
167 *Panevėžio apygardos balsas*, sausio 8, 1944, 4.
168 *Išlaisvintas panevėžietis*, liepos 20, 1941, 3.

tai yra buvo baudžiama ne už spekuliaciją, o už prekybą apskritai. „Okupacinė valdžia draudė turgavietėse pardavinėti skerdieną miestiečiams. Tarp miesto ir kaimo plito mainų prekyba ir spekuliacija, nes ūkininkai oficialiai beveik negalėdavo įsigyti žemės ūkio padargų, žibalo ir kitų pramonės prekių, o miestiečių maisto kortelių nepakako šeimoms išmaitinti. Vokiečiai gana griežtai persekiojo mainų prekybą ir pačių sukeltą spekuliaciją, baudė ūkininkus.“[169] „Dar labiau pasunkėjo padėtis nuo rugpjūčio 30 dienos, kai fašistinė valdžia uždraudė prekiauti grietine, pieno produktais, o nuo rugsėjo 15 dienos šiuos pieno produktus uždraudė vartoti valgyklose.“[170] „Nacių administracijos požiūriu, spekuliantu buvo kiekvienas ūkininkas, savo išaugintą produkciją pardavinėjantis turguje, o ne pusvelčiui ją atiduodantis į paruošų punktus. Už tai baudžiama nemažomis piniginėmis baudomis arba areštu. Kaimuose maisto produktus urmu supirkinėję ir į Panevėžį juos atvežę perpardavinėtojai į policijos rankas nepakliūdavo ar tiesiog išsipirkdavo. Apie kiemuose prekiaujančius kaimiečius policijai paslaugiai pranešdavę patys panevėžiečiai. Apskritai nacių okupacijos metais policija Panevėžyje buvo gana priekabi. Piniginės baudos buvo gausiai skiriamos ne tik girtuokliams ir triukšmadariams, bet ir ramiems piliečiams. Vienos pirmųjų baudų - 1941 m. rugsėjo pradžioje dešimčiai moterų, ėjusių gatve 4 val. 45 min. – 4 val. 55 min., t.y. draudžiamu laiku“[171] Esant prekių deficitui spekuliacijos sumažėjimas buvo trumpalaikis dalykas. Po pirmų vokiečių pralaimėjimų prie Maskvos ir Stalingrado, spekuliaciniai nusikaltimai padidėjo ir netgi suklestėjo labiau negu pirmaisiais tarybiniais metais. „Faktinė privatinių krautuvėlių apyvarta buvo didesnė, nes pastarosios vertėsi įvairių prekių spekuliacija, kas, be abejo, oficialioje apskaitoje neatsispindėjo. Privatininkai, savo ruožtu, šias prekes gaudavo iš vokiečių karių ar administracijos taip pat spekuliacijos keliu. Gyviausia „laisvoji“ prekyba tuo metu vykdavo geležinkelio stotyse, sustojus kariuomenės ešelonams. Maisto produktai čia būdavo mainomi į muilą, sachariną, siūlus ir kitas prekes, kurių neįmanoma buvo gauti parduotuvėse. Pasinaudodami didžiuliu prekių trūkumu, vietiniai vertelgos kartu su vokiškaisiais okupantais dar labiau sunkino okupacijos naštą, plėšdami už tas prekes aukštas kainas.“[172]

Kaip ir prie kitų valdžių (carinės, nepriklausomos Respublikos, sovietų okupacinės), taip ir vokiečių okupacijos metais buvo kovojama su naminės degtinės, naminio alaus gamintojais ir pardavinėtojais, su nelegalių smuklių bei kitokių alkoholio įstaigų laikymu bei su kitokiais su alkoholiu susijusiais reiškiniais. „Per šių metų aštuonius mėnesius, nuo kovo iki spalio mėn. Panevėžio mieste ir apskrityje yra konstatuota tokia naminės degtinės gamyba ir suvartojimas:

---

169 Arūnas Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941 – 1944)* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998), 344.

170 Stasė Bukelienė, „Fašistinis teroras: praeities puslapiai,“ *Panevėžio tiesa,* liepos 9, 1970, 3.

171 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 485-486.

172 Alfonsas Bunkus „,Lietuvos ekonomika okupacijos metais,“ iš *Hitlerinė okupacija Lietuvoje* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961), 209.

- susekta pakrūmių varyklų – 30, kurių meisteriais buvo 68 žmonės,
- naminei degtinei gaminti įrankių sunaikinta – 21 komplektas,
- namų darbo degtinę laikė – 66 asmenys, kurie turėjo savo seifuose 154 ltr.
- naminės,[...]
- prie naminės degtinės varymo ir vartojimo[...]prisidėjo apie 230 asmenų, pagaminę
- ir suvartoję 270 ltr. naminės.

Intensyviausias naminės degtinės varymo ir vartojimo sezonas yra gegužės mėnuo.“[173]

Informacijos apie nusikalstamumą vokiečių okupuotame Panevėžyje labai mažai. Daugiausia skelbiami politinio atspalvio nusikaltimai, išaukštinant šauniosios nacių kariuomenės bei okupacinės valdžios nepakantumą ir laimėjimus prieš tokius nusikaltimus. Jokia 1941-1944 metų miesto nusikalstamumo statistika neišliko. Tėra išlikusi tik pavienė informacija apie kai kurias nelaimes, kai kuriuos tuometinės valdžios dėmesį atkreipusius nužudymus, vagystes ir pan. arba apie mažiau reikšmingus administracinės teisės pažeidimus. „Pastaruoju metu gana dažnai pasitaiko įvairūs nelaimingi atsitikimai, kurie neretai baigiasi mirtimi. Ligoninės gauna daug apsinuodijusių namine degtine (šamarlaku, krūmine). Daug pasitaiko apsinuodijusių jau pūvančiais maisto produktais. Įregistruoti mirties atsitikimai, kurie įvyko žibinant lempą kažkokiu neaiškios kilmės spalvotu gazoliu. Pastaruoju laiku pastebėti gyventojų apsinuodijimai milteliais, kurie perkami turguje, kaip soda. Yra apsinuodijusių durnaropių[...]vaisiais ir t.t. Visos šios sakytos nelaimės kilo iš medžiagų, pirktų ne krautuvėse, bet iš nežinomų pašaliečių.“[174]„Per visus 1942 m. Panevėžio mieste buvo 54 gaisrai, į kuriuos buvo nuvykusi ugniagesių komanda. Dėl gero ugniagesių pasirengimo ir greito atvykimo į vietą, nė vienas gaisras neišsiplėtė.“[175]„Panevėžio Maisto fabrike per neapsižiūrėjimą įėjęs į lifto angą nesant kabinai nukrito ir sunkiai susižeidė rūkyklos sargas Gėgžna Kazys. Be sąmonės nuvežtas į ligoninę. Sužalotojo stovis rimtas.“[176] „Vokiečių okupacijos metais, 1943 m. vėlyvą rudenį, nesaugomoje Senamiesčio gatvės vietoje, ties viaduku, lengvajai mašinai susidūrus su traukiniu, žuvo felčeris Gracijonas Misevičius.[...]1943 m. gruodžio 14 d. ties Švalių namu (nr.22) vokiečių vilkikas (traktorius) prie namo sienos prispaudė ir mirtinai sužalojo Alfonsą Kalinauskienę.“[177] „Policijoje turimomis žiniomis Panevėžyje, Ramygalos g. 33 nr. buvo slepiami banditai. Ankstų š. m. kovo 1 d. rytą minėtas namas buvo policijos apsuptas ir namuose daroma krata. Kratos metu buvo atrastas banditas, kuris policijai pasipriešino su ginklu rankoje. Laike susišaudymo banditas buvo nušautas. Namo gyventojai suimti ir laukia nepaprasto teismo

---

173 *Panevėžio apygardos balsa*s, gruodžio 12, 1942, 4.
174 *Panevėžio apygardos balsas*, balandžio 26, 1942, 2.
175 *Panevėžio apygardos balsas*, gruodžio 31, 1942, 4.
176 *Panevėžio apygardos balsas*, liepos 5, 1942, 6.
177 Bronius Šipelis, „Įdomesni karo metų nutikimai Senamiesčio gatvėje,“ iš *Pirmųjų Panevėžio bažnyčių ir Senamiesčio gatvės istorija* (Panevėžys: Senamiestietis, 2007), 206.

sprendimo. Kitų pagrasinimui namas Ramygalos g. 33 nr. buvo sudegintas iki pamatų.“[178] „1943 m. kovo 1 d. iš pat ryto Panevėžyje girdėjosi šūviai ir sprogimai. Policija ir žandarmerija Ramygalos gatvėje, prieš pat ansambliečių bendrabutį, atakavo ir sudegino vieną namą, kuriame gynėsi partizanai.“[179] „1942 m. kovo mėn. naktį iš 25 į 26 d. rastas nužudytas Biriukas su savo žmona, gyv. Panevėžyj, Jablonskio g-vė Nr. 20. Asmenys, kurie galėtų pasitarnauti naudingais parodymais, prašomi savo pranešimus patiekti Panevėžyj, Respublikos g-vė Nr. 74, II aukštas, kambarys 1.“[180] „Šiomis dienomis Panevėžyje, Šv. Petro ir Povilo bažnyčios požemio koplytėlėje padaryta šventvagystė, išniekinant altorių. Kai kurie pavogti daiktai bei bažnytiniai drabužiai rasti lauke užkimšti. Atrodo, kad tai nesveiko proto žmogaus darbas. Piktadario įeita pro užmirštas užrakinti duris.“[181] „Sausio 28 d., penktadienį, apie 9 val., iš buto pavogtas vaikiškas, sportiškas vežimėlis. Šonai ir atloša – smėlio spalvos, sėdynė ir apačia žaliai dažyta. Viduje išmuštas tamsiai mėlyna cerata. Rateliai su stipinėliais. Nurodžiusiems vežimėlį arba vagį bus atlyginta. Pranešti: Miltakiui, Ukmergės g. 34.“[182]„Vagie, kuris balandžio 13 d. vakare iš mano buto pavogei švarką ir piniginę su dokumentais, prašau per paštą ar kitokiu būdu gražinti piniginę su dokumentais. Švarką dovanoju, matomai buvai jo labai reikalingas. St. Ašakėnas, Marijonų 9.“[183]

Jeigu vokiečiams okupuojant miestą 1941 metais jis visiškai nebuvo sunaikintas, nes rusai Panevėžį atidavė jiems be kovos, tai 1944 metų vasarą, prieš atsitraukdami iš Panevėžio, vokiečiai sunaikino svarbiausius miesto objektus ir sovietams miestas atiteko apgriautas. Jokio karo Panevėžyje nebuvo ir, jei vokiečiai atsitraukdami nebūtų susprogdinę svarbiausių strateginių objektų, po karo butų išlikęs ikikarinis istorinis paveldas. „1944 metų liepos mėnesį vokiečiai palieka Panevėžį, besitraukdami sudegino rytinę miesto dalį, sunaikino 13 įmonių, 7 malūnus, lentpjūvę, elektrinę, 73 gyvenamuosius namus. Miestas liko be elektros ir telefono.“[184]

---

178 Antanas Vabalas, „Kraujas prie Nevėžio,“ *Panevėžio tiesa,* birželio 2, 1959, 4.

179 Rita Aleknaitė – Bieliauskienė, „Įsisąmonintos vertybės – sėkmingo kūrybinio gyvenimo laidas:. Alfonsas Mikulskis - Panevėžyje pamirštas muzikas,“ iš *Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose* (Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės – Bitės viešoji biblioteka, 2014), 164.

180 *Panevėžio apygardos balsas,* balandžio 19, 1942, 6.

181 *Panevėžio apygardos balsas*, kovo 8, 1942, 6.

182 *Panevėžio apygardos balsas,* vasario 12, 1944, 4.

183 *Panevėžio apygardos balsas*, gegužės 20, 1944, 4.

184 Donatas Pilkauskas, „Panevėžys vokiečių okupacijos metais,“ iš *Iš Panevėžio praeities: miestas karų metais: konferencijos tezės* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2001), 13.

2 fotonuotrauka.

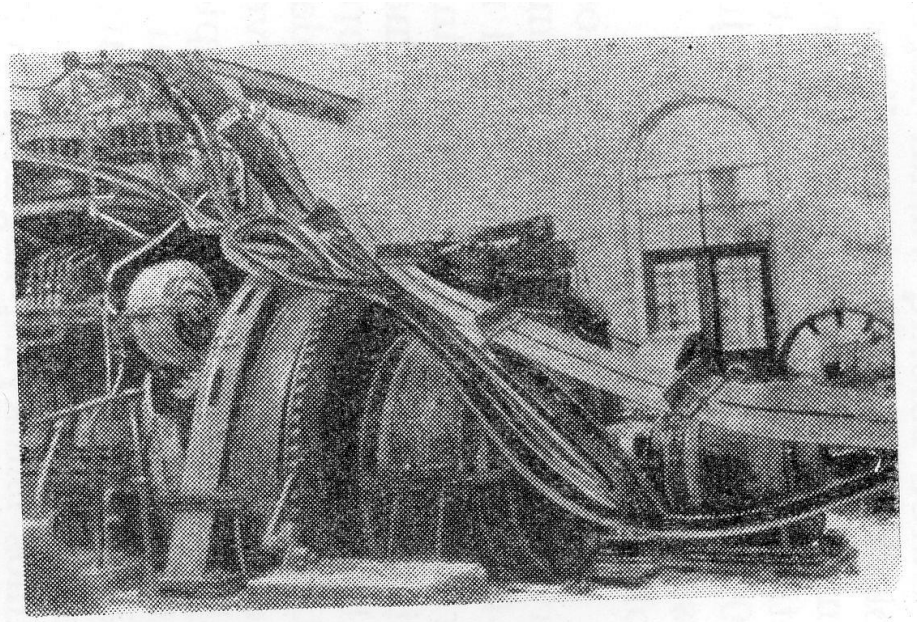

Sudaužyta Panevėžio elektrinė

„Traukdamasi vokiečių kariuomenė Panevėžyje civilių gyventojų neterorizavo. 1944 m. Raudonajai armijai vėl užėmus miestą, liepos – rugpjūčio mėnesiais vokiečių lėktuvai bombardavo Panevėžį. Bombos krito Ramygalos gatvėje ir Laisvės aikštėje, Elektros ir Suvalkų gatvėse. Pastarojoje tada žuvo mergina, ne vietinė, pavarde Maskoliūnaitė. Trečią ir paskutinį kartą vokiečių aviacija bombardavo Panevėžį 1944 m. rugsėjo mėn. 18 d. Geležinkelio stoties rajone buvo apšaudoma stotis, tiltas per Nevėžio upę, jungiantis Stoties ir Respublikos gatvę. Į tiltą nepataikė, tačiau pataikė į šaulių pastatą (vėliau Panevėžio dramos teatras), ant kurio stogo buvo priešlėktuviniai kulkosvaidžiai.[...]Neliko nei kulkosvaidžių, nei zenitininkų – mažo kalibro bomba ir granatų ryšulys nušlavė juos. Geležinkelio stotyje žuvo karinis geležinkelininkas, seržantas. Radviliškio gatvėje savo namuose žuvo Gudelis. Šioje gatvėje bombos pataikė į slėptuvę, žuvo visa šeima – 9 asmenys. Pušaloto gatvėje vienas žmogus žuvo prie pat slėptuvės įėjimo. Stoties – Šiaulių gatvių kampe[...]į Butrimo statytą namą pataikė bomba. Lyg giljotina rusei merginai nukirto galvą.[...]Taip nuo vokiečių aviacijos antskrydžių žuvo civiliai žmonės mūsų mieste.“[185]

Vokiečių okupacinė valdžia sugebėjo pažaboti nusikalstamumą kariniais represiniais veiksmais. Mieste įvesta komendantinė karinė tvarka, kurią pažeidus grėsė mirties bausmė. Buvo vykdomas neapibrėžtas žydų tautos naikinimas bei nežabota kova su bolševizmu.

185 Jokūbas Atkočiūnas, „Prisimenu Antrojo pasaulinio karo metus mūsų Panevėžyje,“ *Panevėžio rytas,* liepos 22, 1994, 5.

2.6 Nusikalstamumas pokario Panevėžyje 1944 – 1953 metais

Pokario Panevėžys – tai visų pirma karo gerokai apgriautas miestas, kuriame „plito infekcinės žarnyno ligos, pūlingos infekcijos, difterija, skarlatina. Dar daug moterų gimdė namuose, prižiūrimos „bobučių“, todėl buvo didelis gimdyvių ir naujagimių mirtingumas.“[186]

Rašant šį darbą buvo remiamasi ne tik išlikusiais šaltiniais ir leidiniais apie šio laikotarpio nusikalstamumą Panevėžio krašte, bet ir paieškota dar gyvų to meto amžininkų, kurie prisimena nekontroliuojamą dviejų priešingų grupių kovą dėl valdžios ir šią kovą lydėjusį sunkių nusikaltimų darymą. Pavyko apklausti keturis garbaus amžiaus mano asmeniškai pažinotus asmenis, gyvenusius Panevėžyje arba miesto apylinkėse bei menančius pokario laikotarpiu padarytas ir jų atmintyje labiausiai įstrigusias nusikalstamas veikas. Pokario laikų amžininkai apklausti 2015 metais, todėl šiuo metu du iš keturių jau yra mirę. Jiems užduoti klausimai bei atsakymai į juos pateikti šio darbo antrame priede.

Pokario laikotarpiu Panevėžio kraštui, kaip ir visai Lietuvai, būdinga ypatybė - apskrities centruose besibazavusios stribų komandos. Stribų tikslas - kova su partizaniniu judėjimu. Tai laisvanoriška, valstybės apmokama, pagalbinė milicijai bei saugumui tarnyba, vykdanti konkrečias šių organizacijų nurodytas užduotis. Stribai buvo žemiausioje represinių struktūrų pakopoje, tai yra net eilinis milicininkas jiems galėjo įsakinėti. Jie iš pradžių neturėjo uniformos ir jų veiksmus įgaliojančių dokumentų, tačiau tai buvo ginkluota organizacija, turinti savo tiesioginius vadus. Vėliau apie 1947 metus stribai gavo panešiotas rusų kariuomenės uniformas, tik neturėjo karinių skiriamųjų ženklų, tai yra karinių laipsnių, tačiau į kepures būdavo įsisegę raudonas žvaigždes. Nuo 1944 metų vidurio stribus aptarnavo „smeršas“. Jo darbuotojų kiekvienoje apskrityje buvo tik po vieną: be stribų jis rūpinosi milicija, gaisrininkais bei kelių tiesimo ir saugojimo organizavimu, todėl visko aprėpti negalėjo. 1946 m. gegužės mėn. panaikinus „smeršą“, stribus pradėjo aptarnauti MVD valsčių poskyrių viršininkai. Pagal leidinyje „Stribai“ pateiktas lenteles 1945 metų balandžio mėn. Panevėžio mieste buvo 180 stribų. Jų skaičius tolygiai iki pat 1952 metų mažėjo. Vėliau partizaninis karas baigėsi, todėl stribai, kaip tokia organizacija, pasidarė nebereikalinga ir buvo per dvejus metus išformuota.

Kaip rašo Juozas Starkauskas knygoje „Stribai“, 1944-1954 metais stribai Lietuvoje yra nukovę apie penktadalį partizanų. Daugumą partizanų nukovė rusų vidaus kariuomenės kariai (apie 70 procentų). Gi stribų daugiausia nukautieji asmenys buvo beginkliai, besislapstantys nuo ėmimo į Raudonąją Armiją vyrai. Pirmaisiais pokario metais stribams buvo griežtai uždrausta veikti mažesnėmis negu 10-15 žmonių grupėmis. Tik nuo 1950 m. buvo leidžiama veikti po 5-6 žmones.

---

186 Kęstutis Gudas, Algis Kasperavičius ir kt., *supra note* 28, p. 650

Vėlgi remiantis Juozu Starkausku, 1950 metų rudenį partizanų jau buvo belikę šiek tiek daugiau kaip tūkstantis, todėl paskutiniais stribų egzistavimo 1951 -1954 metais, beveik visi partizanai žuvo dėl išdavysčių: tiek partizanus sunaikinant, tiek juos paimant gyvus daugiausia nusipelnė ne stribai, o čekistinė kariuomenė ir operatyvininkai (1952 m. gruodžio mėn. Panevėžio krašte buvo 77 stribai ir 7 partizanai).

Pokario laikotarpiu būtent stribai daugiausia darė neteisėtų veikų, kurios dažniausiai buvo grubūs baudžiamojo įstatymo pažeidimai, tai yra stribai labai dažnai darė nusikalstamas veikas.

„Panevėžio apskrityje nuo rusų atėjimo iki 1945 metų lapkričio 1 d. „neteisėtai“ buvo nušauti 9 žmonės, iš jų po du nušovė NKVD darbuotojai ir milicininkai, 7 – stribai (be abejo, sovietinė prokuratūra atskleidė tik menką dalį žudynių; prokurorai nelabai stengėsi gilintis į čekistų veiklą, nes tuo metu čekistai buvo įtakingiausia organizacija, galėjusi bet ką parklupdyti; be to, daugelis nužudymų būdavo taip įforminama, kad jokia prokuratūra nieko nebūtų sugebėjusi atskleisti – *aut. pastaba*).

„Uniformuotas milicininkas, o gal skrebas, girtavo pas kaimynus Kavaliauskus. Prie stalo Jurgis Kavaliauskas išsitarė, kad mano motina turi įmitusį jautuką, kurį ruošiasi parduoti. Panašiai po savaitės du skrebai užėjo į tėvų namus. Pradėjo be jokios sankcijos daryti namuose kratą: girdi, turi informacijos, kad namuose slapstosi banditai. Nieko neradę jie pasišalino. Prieš išeidamas vienas jų, kaip vėliau supratau tas pats, kuris girtavo pas kaimyną, pasakė, kad užeis po kelių dienų. Motina turi būti jam paruošusi visus pinigus, gautus už jautuką (kratos metu tvarte jautuko nebebuvo). Jei pinigų neduos, įkiš į kalėjimą už bendradarbiavimą su partizanais. Po kelių dienų tam skrebui motina atidavė visus pinigus.”[187]

Tarybinė valdžia 1944-1952 metais vykdė kovą su partizanais miškuose, todėl dažniausiai pati darė nusikalstamas veikas, jas pateisindama karine padėtimi. Ypač tai buvo pateisinama milicininkų bei stribų veiksmuose. Iki 1947 metų stribai už jų padarytus kriminalinius nusikaltimus baudžiami nebuvo. „Vogė, plėšė ne tik MVD valsčių poskyrių viršininkai, turėję leitenanto laipsnius, bet ir apskričių skyrių viršininkai. Antai MVD Panevėžio apskrities skyriaus viršininkas mjr. V. Bogomolovas 1945 m. pabaigoje iš perdislokuotos kariuomenės nemokamai perėmė 15 tonų miltų, 14 tonų bulvių bei 12 tūkst. degtukų dėžučių ir visa tai pardavė spekuliacinėmis kainomis (tuo metu kainos parduotuvėse ir rinkoje skyrėsi dešimteriopai – *aut. pastaba*). Dalis to turto buvo iškeista į degtinę. Už gautus pinigus majoras kelis kartus važiavo į Karaliaučiaus kraštą, iš ten vežėsi daiktų ir brangenybių. Be to, šis viršininkas ne kartą iš žmonių buvo atėmęs turtą ir jį pasisavinęs.“[188]

---

187 Priedas Nr. 2: pirmas atsakymas į trečią klausimą

188 Juozas Starkauskas, *op. cit.,* p. 446.

„Sovietai ir tikrus banditus, ir partizanus vadino vienodai – „banditais“. Tikrųjų banditų pokario suirutės metais buvo atsiradę nemažai. Kartais jie veikdavo partizanų vardu; čekistai irgi buvo linkę daugelį tikrų banditų padarytų nusikaltimų priskirti partizanams. Su kriminaliniais nusikaltėliais turėjo kovoti milicija, tačiau iki pat J. Stalino mirties milicijos ir stribų veiklos sritys buvo susipynusios. Milicininkai dažnai dalyvaudavo kovose su partizanais, jie neretai stribams vadovaudavo. Ir stribai kartais mėgindavo kovoti su kriminaliniais nusikaltėliais.“[189]

Aišku, vykstant išsivaduojamai kovai, buvo nemažai atvejų, kada miško broliai darydavo nusikalstamas veikas civilių gyventojų atžvilgiu: asmenų genocidą (rusų tautos atžvilgiu), beginklių civilių žmonių žudymą ir jų kankinimą. „Miškiniai vakarais užeidavo pas aktyvesnius tarybų valdžiai tarnaujančius žmones ir juos bausdavo: vienus primušdavo, kitiems pagrasindavo, o kai kuriuos ir mirtinai.“[190] „Buvo ir tokių, kurie, apsimetę partizanais, plėšikavo, šaudė, visai niekuo nekaltus žmones. Tai buvo tikri plėšikai. O pas mus tai daugiausia stribai eidavo plėšikaudami miškinių vardu. Ir pas mane ne kartą tokie „liaudies gynėjai“ buvo atėję. Po spintas naršė, stalčius išvertė. Tai ar stalčiuje sėdi „banditas“?“[191] „Subildėjo, subraškėjo už durų[...]ir prigarmėjo į vidų daugiau kaip dešimt „žaliukų“. Su šautuvais, automatais ir net granatomis apsikaišę.[...]Ir didelių ir mažų, ir jaunų, ir senesnių.[...]Rėkė jie[...]dainą, mokėsi, gėrė pieną, prašė lašinių, jiems išvirė kiaušinių.[...]Dėkodami ir išeidami jie išsivedė ir Barborytę. Nusigando, pabalo mergaitė.[...]Visi įlindo į tamsią naktį, kaip į kokią prarają.[...]Iš abiejų pusių du vyrai ją stipriai vedėsi būryje.[...]Mergaitė paskendo ašarose ir maldavimuose, kurių niekas neklausė. Viskas įvyko labai greit. Sužvėrėję vyrai griebė ją ir pastūmė per griovelį. Barborytė nugriuvo, lyg tyčia šalia kelmo, kur jau stovėjo Kuprius su kirviu. Ją apakino kišeninės lemputės šviesa, kažkuris patempė jos dešinę ranką ant kelmo[...]ir žnektelėjo kirvio smūgis. Ugninė banga perlėkė kūnu, pasipylė kraujas.[...]Dabar jos niekas nebelaikė.[...]Pajutusi[...]didelį skausmą ir silpnumą berankė nusvirduliavo keliuku į netoliese matomą savo trobelės gimtąjį žiburėlį.[...]Oi, kas darėsi po tos nakties! Kareiviai apsupo Pajuodžių ir Varnaičių miškus, žeme atitempė į Dudkaus kiemą prie vežėčių pririštą su peršauta koja vos begyvą tą Kuprių ir keletą pašautų vakarykščių galvažudžių.“[192]

Aktyvesnių ir prijaučiančių tarybų valdžiai ar partizanų išdavikų žudymas gali būti priskiriamas ne kriminaliniams, o politiniams nusikaltimams karinių veiksmų laikotarpiu, tačiau visų šeimų ir mažamečių vaikų kankinimas ar nužudymas nėra niekuo pateisinamas ir yra sunkus kriminalinis

189 *Ibid.*, p. 350.
190 Jonas Ruzas, „Valstiečių gyvenimas Ėriškių apylinkėje 1950-1960 m.,“ iš *Iš žemės ūkio praeities: konferencijos tezės* (Panevėžys: Lietuvos istorijos draugijos Panevėžio skyrius, 1997), 7.
191 *Aukštaitijos partizanų prisiminimai* 2, 1 (Vilnius: Vaga, 1998), 79.
192 Stasys Šneideris – Diemedis, *...už deimantus skaistesnė* (Panevėžys: UAB „Reklamos forma“, 2015), 85-86.

nusikaltimas. Kažkaip nėra užfiksuota atvejų, kad tokius nusikaltimus būtų darę stribai, tačiau miškuose kovojančių asmenų panašios veikos užfiksuotos ne tik rašytiniuose šaltiniuose, bet ir išlikusių gyvų žmonių atsiminimuose. „Tai baisiausi iš partizanams priskiriamų nusikaltimų. Iš tiesų visos šeimos nužudymas – žiaurus ir sukrečiantis aktas. Visų pirma tai siejasi su kolektyvinės atsakomybės klausimais. Kolektyvinės atsakomybės taikymas prieštarauja patiems elementariausiems teisingumo principams. Visos civilizuotos valstybės pripažįsta, kad tik pats asmuo yra atsakingas už savo nusikaltimus, todėl tik jis pats ir gali būti teisiamas ir baudžiamas. Žmona negali atsakyti už vyro nusikaltimus, vaikas – už tėvo ir panašiai.[...]Mirties bausmės paaugliui skyrimas itin sudėtingomis karo sąlygomis gal ir pateisinamas, tačiau penkiamečiai, šešiamečiai ar dar mažesni vaikai negali nei bendradarbiauti su okupacine valdžia, nei šnipinėti (jei suprasime šiuos žodžius kaip sąmoningą nusikaltimų darymą: patys to nesuvokdami, vaikai, žinoma, gali būti panaudojami, tačiau už tai jie neatsako – *aut. pastaba*), nei būti už tai baudžiami, o tokie motyvai, kaip „liks mažiau priešų“, tik parodo pačių partizanų žiaurumą. Be to, žudyti mažamečius ir senyvo amžiaus asmenis draudė ir LLKS Baudžiamasis statutas. Partizanai net buvo įpareigojami perduoti nubaustųjų mirties bausme vaikus kaimynams, kad šie pasirūpintų našlaičiais.“[193]

Pasitaikė gana daug atvejų, kai partizanai nepaklusdavo savo vadovybės nurodymams: plėšdavo, žudydavo, žagindavo ir kitaip nusikalsdavo. Nė vienas karas be tokių nusikalstamų veikų neapseina. Neapsėjo ir pokario laikotarpis. „1947 metais buvo mano senelio metinės. Svečiuose buvo kaimynas Juozas Raukšta. Jis tik ką buvo baigęs šoferių kursus Panevėžyje bei visiems rodė išlaikytas vairuotojo teises. Į metines atėjo ir du kaime žinomi banditai iš miško. Tai Povilas Juška (Varnas) ir Antanas Perlavičius (Kieliukas). Praėjus valandai kitai svečiai įkaušo. Staiga Kieliukas pradėjo šaukti ant priešais jį prie stalo sėdinčio Juozo Raukštos, jog jis yra komunistas. Tik, atseit, komunistams leidžiama mokytis vairuoti bei laikyti teises. Nors J. Raukšta bandė teisintis, tačiau įširdęs Kieliukas šovė į šį asmenį. Kulka perskrodė Juozo Raukštos galvą, atsitrenkė į sieną ir rikošetu įskriejo į nušautojo lėkštę ant stalo. Kieliukas liepė toliau visiems nuščiuvusiems svečiams sėdėti prie stalo ir girtauti, nes komunisto likvidavimas tėra visiems šventė. J. Raukšta tebuvo girdėjęs gandų apie komunistų partiją, tačiau savo gyvenime taip ir nespėjo suprasti kas tai per organizacija.“[194]

Šios veikos yra nepateisinamos, tačiau kai kuriuose mokslininkų tyrinėjimuose bandoma jas teisinti karine situacija, tokių veiksmų neišvengiamumu ir pan. Pvz., „1944 m. Lietuva buvo okupuota Sovietų Sąjungos ir iki 1953 m. vyko partizaninis karas. Sovietinės valdžios struktūros

193 Bernardas Gailius, „Partizanų teisių atkūrimo klausimu,“ *Naujasis židinys – Aidai* 5 (2003): 243-244.
194 Priedas Nr. 2: pirmas atsakymas į antrąjį klausimą

buvo neteisėtos ir jokių Lietuvos gyventojams privalomų sprendimų priimti negalėjo. Visa valdžia šalyje priklausė partizanų vadovybei, o tai reiškia, kad ji galėjo nustatyti visiems privalomą tvarką ir ją įgyvendinti,[...]ji galėjo disponuoti vadinamąja valstybės prievartos monopolio teise, t. y. taikyti prievartos priemones gyventojų atžvilgiu.“[195] „Labai dažnai partizanai buvo kaltinami plėšimais iš kolūkių, bankų, pašto įstaigų ir kitų valstybinių institucijų.[...]Jeigu pripažįstame partizanų vadovybę teisėta Lietuvos valdžia, tai kartu suteikiame jai teisę vykdyti visas valdžios funkcijas. Tarp jų – saugoti valstybės ir jos gyventojų turtą. Tokiu atveju minėtieji „plėšimai“, jeigu tik jie buvo vykdomi su vadovybės žinia ir jos nurodymu, yra ne kas kita, kaip tik turto, kurį okupacijos valdžios struktūros neteisėtai pasisavino, paėmimas valstybės reikmėms.“[196]

Panevėžio mieste pokario metais trumpam buvo susikūrusios pusiau politinės, pusiau kriminalinės pogrindinės negausios organizacijos, palaikiusios ryšius su partizanais aplinkiniuose miškuose, vykdančios jų vienkartines užduotis. Žymiausios ir skaitlingiausios jų buvo:

1. 1944 m. spalis – 1945 m. kovas. „Gedimino būrys“. Vykdė antisovietinę propagandą, platino atsišaukimus.
2. 1944 m. gruodis – 1945 m. spalis. „Baltoji lelija“. Užsiiminėjo dokumentų klastojimu ir jų perdavimu partizanams. Organizacijos narys gydytojas Albertas Gocentas apkaltintas tuo, kad ligoninės chirurgijos skyriuje išoperavo apie 50 asmenų su šautinėmis žaizdomis, tai yra gydė partizanus. „Baigiantis karui Panevėžio krašte susikūrė kelios pogrindinės organizacijos, talkinančios partizanams. Garsiausia iš jų – „Baltoji lelija“.[...]Pagrindinis jos tikslas buvo teikti partizanams medicinos pagalbą.[...]Organizacijai priklausė moterys ir merginos, nekentusios tarybų valdžios.“[197]
3. 1946 m. sausis – 1947 m. kovas. „Šarūnas“. Palaikė ryšius su partizanais, spausdino atsišaukimus, koordinavo atskirų partizanų būrių veiklą.
4. 1946 m. rugsėjis – 1947 m. vasaris. „Raudonoji kaukolė“. Spausdino atsišaukimus, pavogė iš milicijos nuovados šapirografą, padegė Panevėžio pasų stalą.
5. 1947 m. pavasaris – 1949 m. vasaris. Juostino pogrindinė organizacija. Palaikė ryšius su partizanais, rinko jiems ginklus, verbavo ryšininkus, aiškino provokatorius, klastojo dokumentus.
6. 1947 m. gruodis – 1948 m. rugpjūtis. „Tauras“. Spausdino atsišaukimus, planavo teroristinius aktus (saugumiečių žudymas, tiltų sprogdinimas), tačiau realiai jų įvykdyti nespėjo.

---

195 Bernardas Gailius, *supra note* 68, p. 238.
196 *Ibid.*, p. 241.
197 Donatas Pilkauskas, „Pogrindinė organizacija „Baltoji lelija,““ iš *Iš Panevėžio praeities: konferencijos pranešimų,, santraukos* (Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2000), 12.

7. 1950 m. kovas – 1954 m. rugpjūtis. „Atžalynas“. Spausdino ir platino atsišaukimus.

Pokario laikotarpiu, kaip ir kitais Panevėžio istorijos laikotarpiais, vyravę nusikaltimai buvo vagystės ir viešosios tvarkos pažeidimai. Daug buvo smurtinių nusikaltimų (ypač politiniu pagrindu), kurie, metams bėgant, tolygiai mažėjo. Daug buvo nelaimingų atsitikimų (ypač neatsargiai naudojantis su ginklais). „Tvartų tėvai nakčiai nerakindavo. Po antrojo rusų „išvadavimo“ po nakties dingo 3 avys ir 10 žąsų. Pasirodo, jas sėkmingai privatizavo Senamiesčio „vodokačkės“ sargyba, įsikūrusi dabartinio Gelažiaus name. Atvažiavo vežimu naktį ir išsivežė. Anksti rytą tėvukas nusekė šviežiais pėdsakais, bet prarastų avių ir žąsų atgauti nepavyko.“[198] „Kolūkio pirmininkas Jasilionis ir kontoros sargas Tomkūnas, gabendami į Panevėžį vežimą grūdų, įsipainiojo į stambų nusikaltimą. Kam gi buvo skirti šie grūdai? Nepažįstamos moteriškės perduotame kolūkio pirmininkui Jasilioniui raštelyje buvo įsakyta per Tomkūną pasiųsti į miestą pusę tonos grūdų banditų gaujos reikalams. Raštelį pasirašė „Jaunius“. Banditai buvo tvirtai įsitikinę, kad Jasilionis įsakymą išpildys, ir jie neapsiriko.“[199] „Gatvėje gyveno gana išdykę[...]Launikoniukai, Abromavičiukai, tačiau jie savo gatvės bendruomenės vaikų neskriausdavo. Po karo mušdavosi „gatvė prieš gatvę“, pavyzdžiui, Senamiesčio prieš Pušaloto, Radviliškio.“[200]

Pokario laikais iki 1952 metų vyko aktyvus partizaninis karas Panevėžio miesto apylinkėse bei nemažiau aktyvi pogrindinė kova mieste, nukreipta prieš sovietinius okupantus. Išsivaduojamasis judėjimas, esant netolygiam jėgų išsidėstymui, pralaimėjo, nes, vykstant šaltajam karui, jo neparėmė ne tik JAV, bet ir visas likęs pažangus pasaulis. Nusikalstamos veikos, nesusijusios su šia kova, nublanko prieš partizanų bei stribų daromus nusikaltimus, todėl apie jas beveik jokių šaltinių nėra. Kaip ir pirmu sovietinės okupacijos laikotarpiu, tokios veikos nebuvo skelbiamos spaudoje bei kitose žiniasklaidos priemonėse. Bendra nusikalstamumo būklė Panevėžio mieste ir apylinkėse nėra aiški.

198 Bronius Šipelis, „ Įdomesni karo metų nutikimai Senamiesčio gatvėje,“ iš *Pirmųjų Panevėžio bažnyčių ir Senamiesčio gatvės istorija* (Panevėžys: Senamiestietis, 2007), 206.

199 Stasys Kalinauskas, *Paskutinė radiograma* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963), 61

200 Žilvinas Bazaras, „Senamiesčio gatvė mano vaikystės akimis...,“ iš „*Pirmųjų Panevėžio bažnyčių ir Senamiesčio gatvės istorija* (Panevėžys: Senamiestietis, 2007), 158.

IŠVADOS

1. Nusikalstamumas – tai socialinis, teisinis, pastoviai besitęsiantis reiškinys, pasireiškiantis konkrečioje teritorijoje konkrečiu laikotarpiu padarytų nusikalstamų veikų visuma.
2. Kriminogeninė situacija Panevėžyje priklausydavo nuo politinių (karai, bajorų tarpusavio vaidai) ir ekonominių (badas, ligos, epidemijos) aplinkybių. Pablogėjus gyvenimo sąlygoms išaugdavo nusikalstamumas. 1503 – 1795 metais Panevėžyje galiojo trys LDK Statutai, pagal kuriuos buvo baudžiami asmenys už padarytus nusikaltimus. Būdingiausi to meto nusikaltimai: smurtiniai ir turtiniai. Užfiksuotos tik aiškios teisminės nusikalstamos veikos, o apie neaiškias jokių žinių nėra. Kadangi tuo laikotarpiu Panevėžyje buvo baudžiavinė santvarka, turtingieji patys bausdavo jiems priklausančius asmenis, nesilaikydami jokių teisės nuostatų, o Statutai reguliuodavo santykius tarp bajorų. Visos bylos nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka.
3. XIX amžiaus pradžioje Panevėžyje galiojo 3 LDK Statutas, XIX amžiaus viduryje – Kriminalinių ir teisiamųjų bausmių kodeksas, o XIX amžiaus pabaigoje – Bausmių kodeksas. 1903 metais priimtas ir įsigaliojo Rusijos imperijos baudžiamasis Statutas. XIX amžiaus pradžioje išaugo banditizmas ir smurtiniai nusikaltimai ryšium su Napoleono invazija į Lietuvą. Tokie pat nusikaltimai išaugo ir 1 bei 2 valstiečių sukilimų laikotarpiu. XIX amžiaus pabaigoje atsirado politinis specifinis tai epochai nusikaltimas – slaptos lietuviškos spaudos ir knygų spausdinimas, gabenimas ir platinimas bei tuo laikotarpiu nusikalstamumas šiek tiek išaugo dėl alkoholio suvartojimo lygio, kadangi caro valdžia Lietuvoje įvedė privalomas degtinės pirkimo kvotas. XX amžiaus pradžioje Panevėžyje atsirado organizuotas nusikalstamumas – tai specialūs susivienijimai nusikaltimams daryti. XIX amžiaus pabaigoje – XX a. pradžioje tiek Lietuvoje, tiek Panevėžio krašte teisėsaugos institucijos pradėjo išskirti nepilnamečių nusikalstamumą, kaip atskirą reiškinį, turintį savo ypatumus.
4. Per visą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį valstybėje galiojo 1903 metų Rusijos Baudžiamasis kodeksas, kurio dalis straipsnių buvo pakeista ir pritaikyta Lietuvos sąlygoms. Neskaitant 1915 – 1919 metų suirutės, per kurią nusikalstamumas ir nebaudžiamumas klestėjo, per likusius 20 nepriklausomos Lietuvos metų nusikalstamumas Panevėžyje buvo kontroliuojamas. Esant nuosekliai veikiančiai policijos ir teismų sisitemai beveik visi stambesni nusikaltimai Panevėžyje buvo išaiškinti. Tuo laikotarpiu labiausiai paplitę nusikaltimai buvo naminio alaus (šamarlako), naminės degtinės gaminimas ir realizavimas

bei turtiniai nusikaltimai: smulkios vagystės, arklių vagystės, vagystės, įsibrovus į gyvenamąsias patalpas, vagystės iš parduotuvių, svetimo turto užvaldymas sukčiaujant.

5. Pirmuoju okupacijos laikotarpiu Lietuvoje įsigaliojo Rusijos FTSR Baudžiamasis kodeksas. Šiuo laikotarpiu prasidėjo buvusios valdžios ir inteligentijos represijos, siekiant juos izoliuoti bei sunaikinti, kaip galimo pasipriešinimo okupacinei valdžiai organizatorius. Papuolę į kalėjimą žmonės buvo kankinami rusiško NKV metodais, tai yra dažniausiai daug ir žiauriai mušami. 1940 m. nusikalstamumas išaugo, nes iš kalėjimo buvo paleisti visi kriminaliniai nusikaltėliai (dalis jų taip ir nesurasta), o nusikaltimų aiškinimas buvo apsunkintas okupacinės valdžios vykdomos politikos: policija išformuota, o vietoj jos sukurta liaudies milicija, kurios svarbiausias tikslas - politinių nusikaltimų užkardinimas ir kova su jais. Su kriminaliniais nusikaltimais kovojama laisvu nuo pagrindinio tikslo įgyvendinimo laiku. Jei 1940 metų vasarą ir rudenį pagrindinis miesto nusikaltimas buvo viešosios tvarkos pažeidimas, tai 1941 metais sugrįžta prie visais laikais vyravusio nusikaltimo – įvairių vagysčių. Kadangi tarybinės valdžios tikslas – nusikalstamumo panaikinimas, - jokia informacija apie konkrečius nusikaltimus bei nusikalstamumo būklę mieste neskelbiama.

6. Nacistinės Vokietijos okupaciniu laikotarpiu buvo taikomi Vokietijos baudžiamieji nuostatai bei vietos valdžios įsakymai. 1941 metų liepos – rugpjūčio mėnesiais sunaikinti visi Panevėžyje gyvenę žydai. Žydų geresnį turtą pasisavino vokiečiai, likusį – nusipirko arba išgrobstė miesto gyventojai. Karo belaisvių stovykla Panevėžio mieste išliko visą okupacijos laikotarpį. Tvarką Panevėžyje palaikė baltaraiščiai, tai yra sukarinti policijos daliniai. Be viešosios tvarkos palaikymo ir nusikaltėlių išaiškinimo baltaraiščiams buvo pavesta gyventojų mobilizacijos darbams į Vokietiją organizavimas, Panevėžio kalėjimo apsauga, neramumų mieste ir apylinkėse malšinimas (kova su raudonaisiais partizanais). Šie policijos daliniai nesiskaitė su priemonėmis, nes gyveno karo sąlygomis: jie smurtavo, kankino gyventojus bei neteisėtai vykdė mirties nuosprendžius. Nors pirmaisiais okupacijos mėnesiais nusikalstamumas išliko toks pat aukštas, tačiau vokiečiams naudojant drastiškas priemones, tai yra labai dažnai baudžiant mirtimi, jis sumažėjo. Pagrindiniai vokiečių okupacijos metų nusikaltimai – vagystės, naminio alaus ir degtinės gaminimas ir realizavimas, spekuliacija, nes valdžios buvo uždrausta prekyba maisto produktais.

7. Nuo 1944 metų baudžiamosios teisės kodifikacija buvo ta pati, kaip ir pirmuoju rusų okupacijos laikotarpiu – RFTSR Baudžiamasis kodeksas. Baudžiamąją prievartą vykdė liaudies milicija ir liaudies teismai. Pokario Panevėžys buvo stribų dislokacijos centras.

Stribai – kovotojai prieš partizanus miškuose bei prieš pogrindines organizacijas mieste. Kadangi vyko ginkluota kova, tiek stribai, tiek partizanai darė nusikaltimus prieš civilius gyventojus. Pokario laikotarpiu šie nusikaltimai buvo nebaudžiami. Iš kriminalinių nusikaltimų tarp civilių gyventojų vyravo vagystės ir viešosios tvarkos pažeidimai (chuliganizmas).

LITERATŪRA

Įstatymai ir teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Baudžiamasis Kodeksas. Vilnius: Lietuvos Respublikos Teisingumo Ministerija. Teisinės informacijos centras, 2005.

Dokumentų rinkiniai

1. Senojo Panevėžio kapinių palikimas: XVI a. pr. – XVII a. II p. archeologinių radinių katalogas. Vilnius: S. Jakužio leidykla – spaustuvė, 2013.
2. Vaitiekūnas, Vytautas. Vidurnakčio dokumentai 3. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996.
3. Rodžius, Vladas. „Bolševikų plėšikavimai lietuvius tremiant.“ Iš Lietuvių archyvas: bolševizmo metai 4, 297-303. Vilnius: Studijų biuro leidinys, 1943.
4. 1941 m. birželio 25-oji. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 1991.
5. „Dėl patraukimo atsakomybėn nusikaltus okupuotose srityse reichui arba okupacinei valdžiai: 1 priedas. Iš Masinės žudynės Lietuvoje (1941-1944): dokumentų rinkinys 1, 34. Vilnius: Mintis, 1965.

Vadovėliai

1. Babachinaitė, Genovaitė ir kt. Kriminologija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
2. Bluvšteinas, Jurijus ir kt. Kriminologija. Vilnius: Pradai, 1994.
3. Justickis, Viktoras. Kriminologija 1. Vilnius: Lietuvos Teisės Universitetas, 2001.
4. Šiugžda, Juozas ir kt. Lietuvos TSR istorija 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
5. Inkratienė, Rita, ir Danutė Šulcienė. Gimtojo krašto pažinimas. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 1997.
6. Baliulis, Algirdas ir Meilus Elmantas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdieninis gyvenimas: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2001.
7. Vansevičius, Stasys ir kt. Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija. Vilnius: Mintis, 1979.

8. Abramavičius, Armanas, Čepas, Alfonsas, Drakšienė, Anna ir kt. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998.
9. Piesliakas, Vytautas. Lietuvos baudžiamoji teisė 1. Vilnius: Justitia, 2006.
10. Povilonis, Vladas, Švedas, Gintaras, Abramavičius, Armanas ir kt. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001.

Mokslinė literatūra

1. Gudas, Kęstutis, Kasperavičius, Algis ir kt. Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m. Panevėžys: Nevėžio spaustuvė, 2003.
2. Maksimaitienė, Ona. Panevėžio miesto istorija. Panevėžys: Panevėžio spaustuvė, 2003.
3. Kryževičius, Vincas. Lietuvos privilegijuotieji miestai. Vilnius: Mokslas, 1981.
4 Jurginis, Juozas. Lietuvos valstiečių istorija. Vilnius: Mokslas, 1978.
5. Kiškis, Alfredas. Lietuvos kriminologijos raida 1918 – 2017 m. Šimtmečio patirtis. Vilnius: Myloko Romerio universitetas, 2017.
6. Vidmantas, Edvardas. Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje. Vilnius: Katalikų akademija, 1995.
7. Vansevičius, Stasys. Lietuvos baudžiamoji teisė ir procesas 1919 – 1940 metais. Vilnius: Justitia, 1996.
8. Surblys, Konstantinas. Tarybų Lietuvos darbininkų klasė. Vilnius: Mintis, 1965.
9. Kežinaitis, Petras. „Lietuva hitlerinių žudikų valdžioje.“ Iš Hitlerinė okupacija Lietuvoje, 39-158. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.
10. Bubnys, Arūnas. Vokiečių okupuota Lietuva (1941-1944). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.
11. Bunkus, Alfonsas. „Lietuvos ekonomika okupacijos metais.“ Iš Hitlerinė okupacija Lietuvoje, 183-220. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961.
12. Starkauskas, Juozas. Stribai. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras“, 2001.
13. Sakalauskas, Gintautas ir kt. Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai. Vilnius: Eugrimas, 2011.
14. Knizikevičienė, Liudvika. Panevėžio medicinos istorija iki 1990 metų. Panevėžys: UAB „ARG ofsetas“, 2010.

Populiarioji pažintinė literatūra

1. Krinčius, Algimantas. „Senųjų Panevėžio kraštotyros muziejaus dokumentų rinkinys.“ Iš Iš Panevėžio praeities: šimtmečių spalvos, XIV ir XV konferencijų pranešimai, 130-166. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2013.

2. Zujienė, Gitana. „Inovacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenime valdant Aleksandrui Jogailaičiui.“ Iš Iš Panevėžio praeities: šimtmečių spalvos, XIV ir XV konferencijų pranešimai, 82-95. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2013.

3. Čiplytė, Joana, Viga. Kaimynai: Panevėžio miesto Ramygalos gatvės gyventojai XIX a. vidurys – XX a. pabaiga. Vilnius: Homo liber, 2004.

4. Tamošiūnas, Pranas. Iš sutemų ir prieblandų išeikim. Panevėžys: GDO dizaino firma, 1999.

5. Kairys, Steponas. Tau, Lietuva. Boston: Lietuvių Enciklopedijos spaustuvė, 1964.

6. Čižienė, Ermina. „Mykolo Rosako gyvenimo, atiduoto Panevėžio miesto bendruomenei, fragmentai. Iš „Iš Panevėžio praeities: tautos mieste, XVI konferencijos pranešimai, 81-90. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2014.

7. Sauchatas, Samuelis. „Atsiminimai apie Panevėžio realinę mokyklą.“ Iš Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose, 54-66. Panevėžys: UAB „Amalkeros leidyba“, 2007.

8. Gečas, Jonas. Tautinis atgimimas ir blaivybė. Vilnius: Lietuvos TSR „Žinijos“ draugijos valdyba, 1989.

9. Gailius, Bernardas. Nusikaltimai „prie Smetonos.“ Vilnius: Aidai, 2008.

10. Paulauskas, Vladas. „Panevėžio gimnazija vokiečių okupacijos metais.“ Iš Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose, 192. Panevėžys: UAB „Amalkeros leidyba“, 2007.

11. Petkevičaitė – Bitė, Gabrielė. Iš gyvenimo verpetų. Kaunas: Šviesa, 1990.

12. Gudas, Kęstutis. „Panevėžys Pirmojo pasaulinio karo metais.“ Iš Iš Panevėžio praeities. Miestas karų metais. Konferencijos tezės, 9. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2001.

13. Petkevičaitė – Bitė, Gabrielė. Karo meto dienoraštis. Vilnius: Vaga, 1966.

14. Gudas, Kęstutis. Panevėžys kovų už Lietuvos nepriklausomybę laikotarpiu. 1918-1920 m. Panevėžys: UAB „Panevėžio spaustuvė“, 1997.

15. Lelis, Petras. Lietuvos keliu: 1910-1973 metai. Torontas: Litho - Art, 1973.

16. Žilys, Povilas. „Revkomo žiaurumai 1919 m.“ Iš Panevėžys: geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą, 186, 188. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1963.

17. Jad, Julija. „Policija.“ Iš „Panevėžys: geografinės ir istorinės žinios apie apylinkes ir miestą, 243-245. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1963.

18. Lelis, Jonas. „Panevėžio gimnazijoje sutikti mokytojai ir mokiniai.“ Iš Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija prisiminimuose, 356-377. Panevėžys: UAB „Amalkeros leidyba“, 2007.
19. Pilkauskas, Donatas. „Panevėžio apskritis 1918 – 1940 metais.“ Iš Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų. Konferencijos pranešimai, 137. Panevėžys: Titnagas, 2004.
20. Jasnauskas, Antanas. Stalinizmo pragare. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga“, 2001.
21. Pilkauskas, Donatas. „Naujos valdžios formavimas Panevėžio apskrityje 1940-1941 metais.“ Iš Iš Panevėžio praeities: konferencijos tezės, 7-8. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 1999.
22. Markuckytė, Elena. „Savivalda Panevėžio mieste 1940-1941 metais.“ Iš Iš Panevėžio praeities: savivaldos bruožai, konferencijos pranešimai, 75-104. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2005.
23. Antanaitis, Bronius. Žodžiai iš pragaro. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1991.
24. Šimėnas, Antanas. Bolševizmo byla. Genocidas ir smurtas okupuotoje Lietuvoje 1940-1953 m. (Panevėžio kraštas). Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2002.
25. Grigonis, Matas (sūnus). „Apie praėjusius laikus.“ Iš Pirmųjų Panevėžio bažnyčių ir Senamiesčio gatvės istorija, 207-212. Panevėžys: Senamiestietis, 2007.
26. Vanagaitė, Rūta. Mūsiškiai. Vilnius: Alma litera, 2016.
27. Čiplytė, Joana. Viga. Amžina knygos tauta: Lietuvos žydų gyvenimo puslapiai. Vilnius: Homo liber, 2001.
28. Vabalas, Antanas. Mirties pėdsakai prie Nevėžio. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
29. Dagelis, Alfonsas. Panevėžys. Vilnius: Mintis, 1969.
30. „Komandeur der Sicherheitspolizei und der SD Litauen Panevėžio punkto įsakymas ponams Panevėžio, Biržų ir Rokiškio apskričių policijos vadams. Iš Lietuvos čigonai: tarp praeities ir dabarties, 32-33. Vilnius: Garnelis, 2001.
31. Aleknaitė – Bieliauskienė, Rita. „ Įsisąmonintos vertybės - sėkmingo kūrybinio gyvenimo laidas: Alfonsas Mikulskis – Panevėžyje pamirštas muzikas.“ Iš Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose, 152-169. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės – Bitės viešoji biblioteka, 2014.
32. Šipelis, Bronius. „Įdomesni karo metų nutikimai Senamiesčio gatvėje.“ Iš Pirmųjų Panevėžio bažnyčių ir Senamiesčio gatvės istorija, 204-207. Panevėžys: Senamiestietis, 2007.
33. Pilkauskas, Donatas. „Panevėžys vokiečių okupacijos metais.“ Iš Iš Panevėžio praeities: miestas karų metais, konferencijos tezės, 12-13. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2001.

34. Ruzas, Jonas. „Valstiečių gyvenimas Ėriškių apylinkėje 1950-1960 m.“ Iš Iš žemės ūkio praeities: konferencijos tezės, 7. Panevėžys: Lietuvos istorijos draugijos Panevėžio skyrius, 1997.
35. Pilkauskas, Donatas. „Pogrindinė organizacija „Baltoji lelija.““ Iš Iš Panevėžio praeities: konferencijos pranešimų santraukos, 12. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2000.
36. Bazaras, Žilvinas. „Senamiesčio gatvė mano vaikystės akimis.“ Iš Pirmųjų Panevėžio bažnyčių ir Senamiesčio gatvės istorija, 157-160. Panevėžys: Senamiestietis, 2007.
37. Kalinauskas, Stasys. Paskutinė radiograma. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla“, 1963.
38. Aukštaitijos partizanų prisiminimai, 2, 1. Vilnius: Vaga, 1998.
39. Lindė – Dobilas, Julijonas, ir Lazdynų Pelėda. Blūdas, Klaida. Vilnius: Vaga, 1990.
40. Šneideris – Diemedis, Stasys. ...už deimantus skaistesnė. Panevėžys: UAB „Reklamos forma“, 2015.

Internetinė informacija

1. „Tarptautinių žodžių žodynas.“ Žiūrėta 2017 07 04, www.zodziai.lt
2. Čyvas, Tomas. „Mirties bausme nepiktnaudžiavusi diktatūra.“ Žiūrėta 2016 10 20, https://cyvas.wordpress.com
3. „Holokaustas Panevėžyje.“ Žiūrėta 2016 12 02, www.jewishpanevezys.lt
4. Kiškis, Alfredas. „Paskaitų medžiaga.“ vasario 21 2017, www3.mruni.eu/~akiskis/paskaitos/kriminologija-paskaitos.html
5. Katinienė, Sonata. „Nusikalstamumo Lietuvoje rodikliai pasauliniame kontekste.“ Žiūrėta 2018 01 10, www3.mruni.eu/~akiskis/geriausi/2006/nusik.-lr-rodikliai-pasauliniame.doc
6. „Trečiasis Lietuvos Statutas.“ Vilnius, 1588 01 28, III Lietuvos Statutas, kurį patvirtino Zigmantas Vaza (Išrašai). Žiūrėta 2018 04 23 www.šaltiniai.info/files/literatura/LD00/Trečiasis_Lietuvos_Satutas.LD3301.pdf\
7.Kiškis, Alfredas ir kt. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prevencijos perspektyvos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. Žiūrėta 2018-11-22 file///D:/New%20Folder/NusikalstamumasLietuvojeirjoprevencijosperspektyvos-Kikisetal.-2014.pdf

Periodinių leidinių straipsniai

1. Policija 2 (1931): 34-36, 23 (1935): 431, 24 (1935): 449.

2. Gailius, Bernardas. „Neatimtų teisių atkūrimas.“ Naujasis židinys – Aidai 7-8 (2004): 327-334.

3. „Panevėžys prieš 434 metus.“ Panevėžio garsas, vasario 13, 1937, 3.

4. Juknevičius, Petras. „Iš praeities: apie bajorų vaidus XVII amžiuje, liepė „užmušti kaip šunį...““ Panevėžio balsas, sausio 20, 1997, 5.

5. Astrauskas, Arūnas. „Knygnešiai: vyskupo Motiejaus Valančiaus organizacijos nariai Panevėžio apskrityje.“ Senvagė 5 (1992): 4-9.

6. „Blaivybė.“ Panevėžio balsas, sausio 27, 1935, 1.

7. Panevėžio balsas, gegužės 8, 1924, 2, spalio 2, 1924, 3, spalio 30, 1924, 3, gruodžio 10, 1925, 2, gruodžio 24, 1925, 2, sausio 14, 1926, 3, balandžio 7, 1927, 3, balandžio 28, 1927, 1, gegužės 5, 1927, 1, kovo 22, 1928, 3, lapkričio 22, 1928, 2, gegužės 1, 1930, 4, liepos 30, 1930, 02, birželio 5, 1932, 3, kovo 12, 1933, 2, rugpjūčio 6, 1933, 2,

8. Panevėžio tiesa, gegužės 24, 1941, 2.

9. Vilniaus žinios, sausio 22, 1906, 1, gegužės 4, 1908, 2.

10. Puronas, Vilius. „Anų laikų senamiestiečiai: gyvenome sankryžoje kur akmuo, Senamiesčio g. 76 (1918-1937).“ Senamiestietis 2 (2003): 7.

11. Savickienė, Daiva. „Tamsioji miesto kronika.“ Panevėžio balsas, spalio 26, 2015, 10.

12. Jegelevičius, Sigitas. „Dar kartą dėl generolo Povilo Plechavičiaus.“ Naujasis židinys – Aidai 3 (2004): 79-80.

13. „Pirmieji mūsų savivaldybių žygiai. Iš Panevėžio miesto savivaldybės įsikūrimo istorijos.“ Savivaldybė 11 (1933): 3

14. Barisas, Juozas. „Iš Panevėžio atvadavimo laikų.“ Panevėžio balsas, lapkričio 18, 1934, 2, gruodžio 2, 1934, 1, gruodžio 25, 1934, 4.

15. Lietuvos žinios, birželio 17, 1933, 4, gegužės 5, 1934, 6, liepos 28, 1936, 5, birželio 24, 1940, 8,

16. Panevėžio garsas, gegužės 10, 1936, 3, balandžio 3, 1937, 2,

17. Paragys, Vladas. „Vidurio aukštaičių nusikaltimų pobūdis. “Panevėžio garsas“, rugsėjo 24, 1938, 4.

18. Mūsų kraštas, sausio 14, 1934, 11.

19. Darbo Lietuva, rugpjūčio 2, 1940, 8, rugsėjo 15, 1940, 7.

20. Šakinis, Jonas. „Kas įvyko Panevėžio kalėjime.“ Pasaulis 9 (1991): 35-36.

21.„Policijos departamento direktoriaus įsakymas policijai.“ Lietuvos žinios, liepos 16, 1940, 8.

22. Juška, Albertas. „Klaipėdos sovietizacija 1945-1947 m.“ Naujasis židinys – Aidai 4-5 (2008): 188-199.
23.Skrupskelis, Kęstutis. „Spauda 1940 metų vasarą“ Naujasis židinys–Aidai 3 (2006): 102-115
24. „Teismų santvarka Tarybų Sąjungoje.“ Darbo Lietuva, rugsėjo 4, 1940, 6.
25. „Kaip šeimininkavo Panevėžio burm. Chodakauskas.“ Lietuvos aidas, liepos 9, 1940, 7.
26. Šimėnas, Antanas. „Aukos ir jų budeliai.“ XXI amžius, birželio 12, 2002, 10.
27. Dagelis, Alfonsas. „Kruvinoji okupacija: dvidešimtmečio dienoraštis.“ Panevėžio tiesa, liepos 9, 1960, 2-3, liepos 15, 1960, 4, liepos 16, 1960, 2, liepos 30, 1960, 3.
28. Panevėžio apygardos balsas, kovo 8, 1942, 6, balandžio 19, 1942, 6, balandžio 26, 1942, 2, liepos 5, 1942, 6, lapkričio 7, 1942, 6, gruodžio 12, 1942, 4, gruodžio 19, 1942, 4, gruodžio 31, 1942, 4, sausio 8, 1944, 4, vasario 12, 1944, 4, gegužės 20, 1944, 4.
29. Sudeika, Vladas. „Šiurpios dienos: miesto išvadavimo trisdešimtmečiui.“ Panevėžio tiesa, birželio 25, 1974, 2.
30. Vilkienė, Albina ir Janina Kuodienė.„Archyvai pasakoja.“ Panevėžio tiesa, birželio 16, 1957, 2-3.
31. Žilinskaitė, Aldona. „Kerštas širdyse liepsnojo.“ Panevėžio tiesa, lapkričio 25, 1959, 3.
32. Levulis, Mykolas. „Kaip hitlerininkai ėmė vergijon: archyviniai dokumentai kaltina.“ Panevėžio tiesa, kovo 2, 1960, 2, kovo 5, 1960, 3.
33. Išlaisvintas panevėžietis, liepos 20, 1941, 3, liepos 24, 1941, 4.
34. Bukelienė, Stasė. „Fašistinis teroras: praeities puslapiai.“ Panevėžio tiesa, liepos 9, 1970, 3.
35. Vabalas, Antanas. „Kraujas prie Nevėžio.“ Panevėžio tiesa, birželio 2, 1959, 4.
36. Atkočiūnas, Jokūbas. „Prisimenu Antrojo pasaulinio karo metus mūsų Panevėžyje.“ Panevėžio rytas, liepos 22, 1994, 5.
37. Gailius, Bernardas. „Partizanų teisių atkūrimo klausimu.“ Naujasis židinys – Aidai 5 (2003): 238-245.
38. Galinaitytė, Jūratė. „Šiuolaikinės nusikalstamumo sampratos problema.“ Jurisprudencija 70(62) (2005): 134-140
39. Putinaitė, Nerija. „Mirties bausmė: tarp teisės bausti ir egzistencinio rūpesčio.“ Naujasis židinys – Aidai 9-10 (2000): 461-467

J. Barauskas. Nusikalstamumo raida Panevėžio mieste/ Baudžiamosios teisės programos magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. A. Kiškis, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės mokykla, 2019, 85 p.

ANOTACIJA LIETUVIŲ KALBA

Magistro baigiamajame darbe apibendrinta ir išanalizuota nusikalstamumo raida Panevėžio mieste ir jo apylinkėse laikotarpiu nuo miesto įsikūrimo 1503 metais iki 1953 metų. Pirmoje dalyje apibendrinta nusikalstamumo sąvoka bei nurodytos jo pagrindinės savybės ir rodikliai. Antroje dalyje apibudintas nusikalstamumas Panevėžio mieste atskirais istorijos laikotarpiais bei atskleistos jį tais laikais įtakojusios priežastys ir sąlygos.

Pagrindiniai žodžiai: nusikalstamumas, nusikalstamumo būklė, nusikalstamumo veiksniai, Panevėžio miestas, istorija.

J. Barauskas. Crime developmant in the city of Panevėžys. The thesis of the Master of the criminal law. Mentor reader Dr. A. Kiškis, Vilnius, Mylokas Romeris University, Law School, 2019, p. 85.

ANNOTATION

The Master‘s thesis summarizes and analyses crime development in the city and region of Panevėžys in the period from its establishment in 1503 until 1953. The first part generalizes the notion of the crime and gives its principal features and indices. The second part characterizes crime in the city of Panevėžys during particular historical periods and reveals the reasons and conditions, which made impact on it in these periods.

Key words: crime, crime status, crime factors, city of Panevėžys, history.

J. Barauskas. Nusikalstamumo raida Panevėžio mieste/ Baudžiamosios teisės programos magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. A. Kiškis, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, teisės mokykla, 2019, 85 p.

SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA

Magistro baigiamajame darbe „Nusikalstamumo raida Panevėžio mieste“ yra nagrinėjamas nusikalstamumas Panevėžio mieste ir jo apylinkėse 1503 – 1953 metais buvusiais įvairiais Panevėžio istorijos tarpsniais, kurie suskirstyti pagal Lietuvos valstybės ir joje esančio Panevėžio miesto priklausomybę: LDK, Rusijos imperija, Nepriklausoma Lietuva, TSRS, hitlerinė Vokietija, ir vėl TSRS. Darbe nagrinėjamos nusikaltimų paplitimo, nusikalstamumo būklės, atskirų nusikalstamumo rūšių ypatybių ir kitos problemos. Taip pat nagrinėjami atskirais laikotarpiais galioję įstatymai ir jų laikymosi priežiūra bei laikotarpio aplinkybių įtaka nusikalstamumui Panevėžyje.

Darbo tikslas – išanalizuoti nusikalstamumo raidą Panevėžio mieste ir jį įtakojančius veiksnius nuo miesto įsikūrimo 1503 metais iki 1953 metų. Kadangi nusikalstamumo raida Panevėžyje analizuojama atsižvelgiant į istorinę miesto gyvenimo periodizaciją (sovietinė pokario okupacija skirstoma į tris pagrindinius laikotarpius: aktyvios kovos prieš okupantus laikotarpis 1944 – 1953 metai, pasyvaus pasipriešinimo okupantams laikotarpis 1953 – 1987 metai ir atgimimo laikotarpis (dainuojanti revoliucija) 1987 – 1990 metai), išanalizuoti nusikalstamumo raidą mieste iki šių dienų nėra galimybių dėl darbo apimties apribojimo. Darbe aptarti baudžiamieji įstatymai, galioję konkrečiu laikotarpiu, įvardintos nusikalstamumo būklę veikusios priežastys ir aplinkybės, apibūdinti dažniausiai daryti nusikaltimai bei bendras nusikalstamumo mastas atskirais laikotarpiais.

Darbe apibrėžta nusikalstamumo sąvoka, atskirais laikotarpiais užfiksuoti tokie mažiau žinomi faktai: LDK tėra išlikę duomenys apie aiškius teismuose nagrinėtus nusikaltimus, kurie visi, neatsižvelgiant į jų sunkumo laipsnį, buvo nagrinėjami privataus kaltinimo tvarka; Rusijos imperijos laikotarpiu, panaikinus pilies teismus, daugiau negu 20 metų nusikaltimai buvo nagrinėjami miesto magistrate, o XX amžiaus pradžioje atsirado organizuotas nusikalstamumas; Nepriklausomoje Lietuvoje galiojo 1903 metų pataisytas Rusijos imperijos baudžiamasis kodeksas, o labiausiai paplitęs nusikaltimas buvo nelegalus naminio alaus ir naminės degtinės gaminimas ir pardavinėjimas; tarybiniu laikotarpiu, panaikinus policiją bei sukūrus miliciją, skirtą kovai su realiais arba galimais politiniais nusikaltimais, nusikalstamumas Panevėžyje išaugo; vokiečių

okupacijos laikotarpiu sunaikinti Panevėžio žydai, o tvarką mieste drastiškomis priemonėmis palaikė Panevėžio baltaraiščiai; pokario laikotarpis pasižymėjo išsivadavimo iš okupacijos kova tiek mieste, tiek jo apylinkėse bei tos kovos fone iš abiejų pusių vykdomais nebaudžiamais nusikaltimais.

Esminiai žodžiai, daugiausia naudojami darbe: *nusikalstamumas, Panevėžio miestas, istorija, karas, nusikalstamumo priežastys, nusikalstamumo veiksniai, nusikalstamumo būklė, okupacija*.

J. Barauskas. Crime development in the city of Panevėžys. The thesis of the Master of the criminal law. Mentor reader Dr. A. Kiškis, Vilnius, Mykolas Romeris University, Law School, 2019, p.85.

SUMMARY

The thesis „Crime development in the city of Panevėžys“ analyses crime in the city of Panevėžys and its region in the period 1503 – 1953 during various historical periods of Panevėžys, which are grouped according to dependence of the State of Lithuania and the city of Panevėžys under its sovereignty: Great Duchy of Lithuania, Russian Empire, Independent Lithuania, USSR, Hitler“s Germany and again USSR. The thesis reviews crime spread, crime status, peculiarities of particular crime types and other problems. Similarly, it studies laws of particular periods and supervision over their application, and impact of circumstances on crime in Panevėžys during the given period.

The goal of the thesis is to analyse crime development in the city of Panevėžys and it influencing factors from the times of its foundation in 1503 until 1953. Since crime development in Panevėžys is viewed by taking into consideration the periodicity of historical city life (the Soviet post – war occupation is divided into the three main periods: active resistance against occupants in 1944 – 1953, passive resistance against occupants in 1953 – 1987, and the period of regeneration (singig revolution) in 1987 – 1990), research of crime development in the city until the present days is impossible due to the thesis scope limitations. The thesis reviews criminal laws valid in concrete periods, lists reasons and circumstances having made impact on the crime status, defines most frequent crimes and a general scale of crime in separate periods.

The thesis defines the notion of crime, stresses less known facts from separate periods: There are data available from Great Duchy of Lithuania about crimes litigated in courts, which all, regardless of the degree of their severity, had been litigated in the procedures of private incrimination. Under the reign of the Russian Empire after liquidation of the castle courts, over 20 years the crimes had been litigated in the city magistrates, but in the beginning of the 20 century, the organized crime came to prominence. The Penal Code of the Russian Empire of 1903 was applied in Independent Lithuania, and the most spread crime was production and sale of illegally brewed home beer and homemade hooch. In the Soviet period after liquidation of the police and foundation of the militia intended to fight against real and likely political crimes, crime rate grew in Panevėžys. In the years of German occupation, Jews population of Panevėžys was wiped out and the order in the city was drastically maintained by white ties wearing militants. The post – war period was notorious for

liberation fights from occupation both inside and outside of the city, and unpunishable crimes by both parties in the background of fierce fights.

Key words mostly used in the thesis: *crime, city of Panevėžys, history, war, crime roots, crime factors, crime status, occupation.*

PRIEDAI

Priedas 1

1929 METŲ INŽINIERIAUS M. STANEVIČIAUS SUDARYTAS PIRMASIS LIETUVIŠKAS PANEVĖŽIO PLANAS

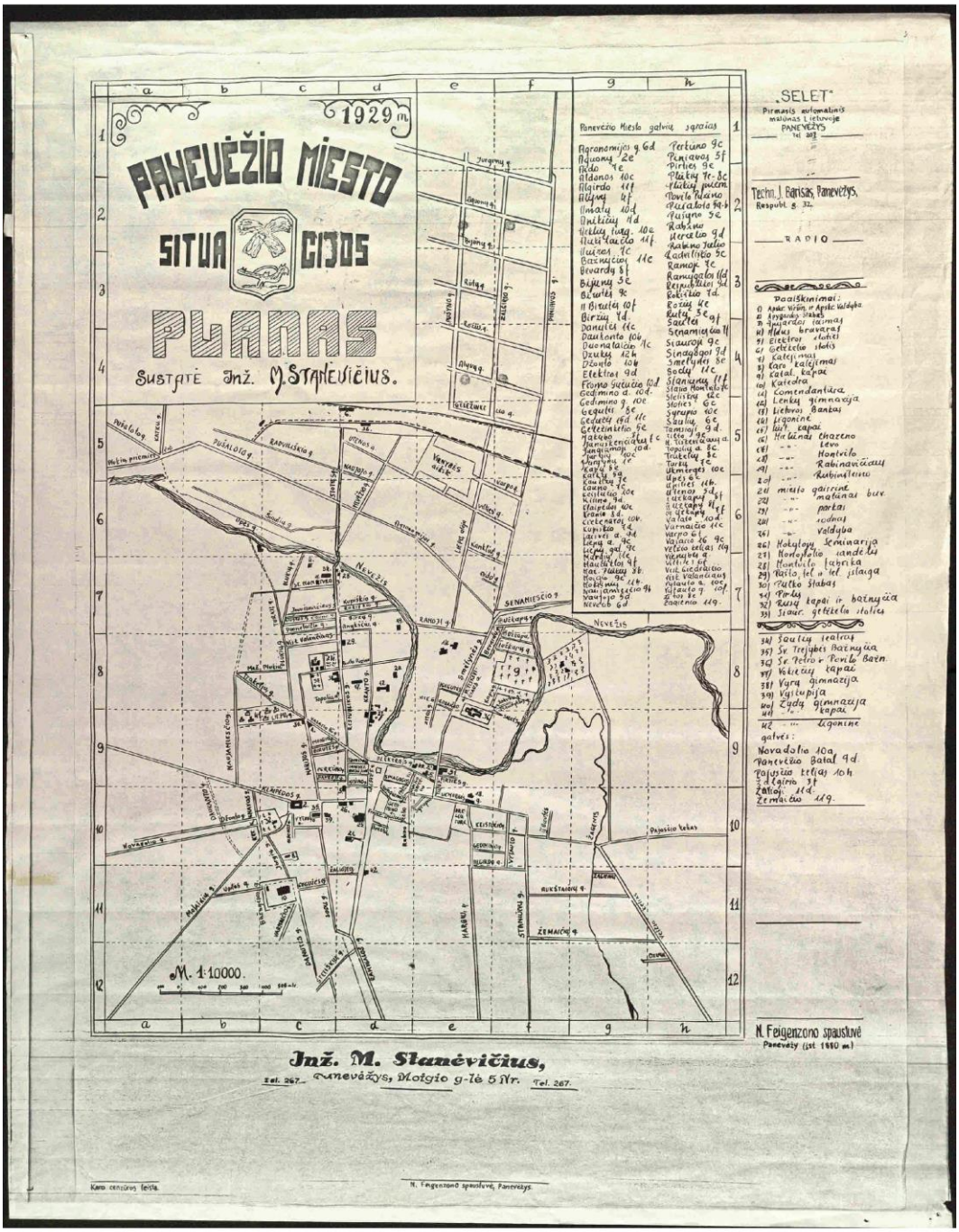

Priedas 2

ANKETA

I. APKLAUSIAMOJO ASMENS PAGRINDINIAI DUOMENYS:

1. Valentinas Liesis, gim. 1932-01-01, gyv. Panevėžyje, Vilties gatvėje
2. Alfonsa Raukštienė, gim. 1921-07-01, gyv. Panevėžio raj. Miežiškių sen., Trakiškyje, Biliūnų gatvėje
3. Adelė Leokadija Miliškevičienė, gim. 1931-06-05, gyv. Panevėžio raj., Miežiškių sen., Trakiškyje, Jaunimo gatvėje
4. Genovaitė Kuliešienė, gim. 1929-03-26, gyv. Panevėžyje, Utenos gatvėje

II. KLAUSIMAI:

1. Jūsų amžius ir užsiėmimas pokario metais?
2. Kokie užsifiksavę jūsų atmintyje laisvės gynėjų (partizanų) nusikalstamumo pasireiškimai?
3. Kokie jūsų atmintyje užsifiksavę liaudies gynėjų (stribų) nusikalstamumo pasireiškimai?
4. Gal kartais jūsų atmintyje užsifiksavo kokia nors nusikalstama veika, padaryta vokiečių okupacijos metais?

III. ATSAKYMAI: **1 klausimas**

1. Po karo aš buvau 13-17 metų paauglys. Augau Panevėžio priemiestyje, Biliūnų kaime kartu su jaunesnėmis dviem seserimis ir broliu. Mus augino viena mama, kadangi tėvas buvo pasitraukęs į užsienį. Tokio amžiaus labai greitai sužinai visas kaimo naujienas, nes nusiklausai suaugusiųjų pokalbių, dejonių bei samprotavimų.

2. Pokario metais tarnavau Panevėžio rajone, Bernatoniuose pas ūkininką, stebėjau jo tariamą bankrotą: kada iš jo buvo atimta žemė, gyvuliai, inventorius, o pats „nuvarytas“ į kolchozą. 1949 metais grįžau namo, kur greitai sužinojau, kad mano buvęs darbdavys išvežtas į Sibirą. Bernatoniuose teko bendrauti ir su miškiniais, ir su skrebais: esu mačiusi banditų sušaudytą šeimą bei juos pačius, suguldytus negyvus prie Panevėžio Raudonosios bažnyčios tvoros.

3. Buvau paauglė. Gyvenau Liudvinavos kaime, buvusiame tarp miškų. Mano pusbrolis Antanas Šulskis (Šulas) 1945 metais buvo vienos iš partizanų grupuočių vadas, nuleistas

kartu su kitais mano pažįstamais desantu į Panevėžio apylinkes. Jis dažnai užeidavo arba vienas, arba su draugais – partizanais pas savo tėvus, arba į savo tetos, mano motinos namus. Pažinojau Povilą Tolušį (Varną), Bronių Zarembą (Apžergavičių), Povilą Samuolį (Juodą Poną), Alfonsą Plėtą (Fuką) ir kitus partizanus. Jie, aišku, už mane buvo daug vyresni, tačiau buvo gana inteligentiški ir mandagūs bei drausmingi. Tik metams bėgant, tai yra 1948-1952 metais, partizanų kova išsigimė – vis labiau ir labiau miško broliai tapdavo tikrais banditais.

4. Pokaryje turėjau apie 15 metų. Gyvenau Panevėžyje, tačiau dažnai nuvažiuodavau pas senelius, gyvenančius Girelės kaime netoli Panevėžio. Matydavau kaip į kaime organizuojamas vakaruškas ateidavo ginkluoti asmenys, kaip vienąkart vieną šokėją išsivedė iš trobos ir kieme nušovė, kaip girtas miško brolis pradėjo automatu šaudyti į lubas. Tie vaizdai, nors man dar būnant paaugle, įsiminė visam gyvenimui.

2 klausimas

1. 1947 metais buvo mano senelio metinės. Svečiuose buvo kaimynas Juozas Raukšta. Jis tik ką buvo baigęs šoferių kursus Panevėžyje bei visiems rodė išlaikytas vairuotojo teises. Į metines atėjo ir du kaime žinomi banditai iš miško. Tai Povilas Juška (Varnas) ir Antanas Perlavičius (Kieliukas). Praėjus valandai kitai svečiai įkaušo. Staiga Kieliukas pradėjo šaukti ant priešais jį prie stalo sėdinčio Juozo Raukštos, jog jis yra komunistas. Tik, atseit, komunistams leidžiama mokytis vairuoti bei laikyti teises. Nors J. Raukšta bandė teisintis, tačiau įširdęs Kieliukas šovė į šį asmenį. Kulka perskrodė Juozo Raukštos galvą, atsitrenkė į sieną ir rikošetu įskriejo į nušautojo lėkštę ant stalo. Kieliukas liepė toliau visiems nuščiuvusiems svečiams sėdėti prie stalo ir girtauti, nes komunisto likvidavimas tėra visiems šventė. J. Raukšta tebuvo girdėjęs gandų apie komunistų partiją, tačiau savo gyvenime taip ir nespėjo suprasti kas tai per organizacija.
2. 1949 metų vasario mėn. Pakalnių kaime prie Panevėžio nušovė mano kaimyną Antaną Perlavičių (Kielą). Jis tuo metu su dar kažkokiu banditu girtuokliavo tokio Vydžiaus sodyboje. Kas ten apskundė, neaišku, tačiau ta sodyba dienos metu buvo apsupta skrebų. A. Perlavičius pabandė pabėgti dengiamas dūmų, todėl sodybą uždegė, tačiau buvo pastebėtas ir bėgantis nušautas. Apžiūrint lavoną kišenėse rasta daug auksinių monetų, o automatas ant kaklo buvo pakabintas ant auksinės grandinės – lenciūgo. Tai iš taikių gyventojų prisiplėštas turtas. Jis buvo joks ne partizanas ar kovotojas už Lietuvos nepriklausomybę: jis buvo paprasčiausias plėšikas – ginkluotas banditas.

3. Jonas Petrulis buvo mažažemis daugiavaikis valstietis, todėl komunistinės propagandos apie šviesų rytojų sukurstytas vienas pirmųjų įstojo į kolchozą. Į namus naktį atėjo keturiese. Abu Petrulius nušovė lovoje, močiutę ir tris vaikus ant pečiaus, Algiuką ištraukė iš po pečiaus ir peršovė galvą (išgyveno, tačiau liko invalidu). Gyva liko tik mažoji Elenutė, 2 metukų amžiaus (pasislėpė po močiutės lavonu ir banditai jos nepastebėjo). Kaip žmonės kalbėjo, egzekucijai vadovavo Petras Dzvonka (Petras) iš Aščiagalių kaimo.
4. Mano tėvas Jonas Liesis ėjo pamiške iš pažįstamo ūkininko namo. Netoli prie kelio augančio didžiojo beržo iš miško išlindo du girti partizanai. Vieną jų tėvas pažino. Tai buvo Valentinas Stankevičius (Tigras). Iš pradžių partizanai lyg tai draugiškai kalbėjo, tačiau po truputi vis labiau ir labiau pradėjo prikaišioti mano tėvo ryšius su skrebais. Nors tėvas gynėsi, tačiau Tigras jo neklausė. Liepė stoti prie medžio, nusitaikė į tėvą ir ruošėsi nušauti. Tėvas pradėjo atsiklaupęs maldauti pasigailėti. Tada Tigras išsijuosė karišką vokišką diržą ir juo pradėjo mušti tėvą. Mušė pasikeisdami, nes greitai pavargdavo. Kaip viskas baigėsi, tėvas neprisiminė. Atsibudo jau sutemus, visur skaudėjo, šliaužti negalėjo. Paryčiui buvo pastebėtas kaimynų senelio, kuris atsiuntė jaunesnius ir šie tėvą parnešė namo. Sirgo tėvas apie du mėnesius ir tik po to šiaip ne taip pasveiko.

3 klausimas

1. Uniformuotas milicininkas, o gal skrebas, girtavo pas kaimynus Kavaliauskus. Prie stalo Jurgis Kavaliauskas išsitarė, kad mano motina turi įmitusį jautuką, kurį ruošiasi parduoti. Panašiai po savaitės du skrebai užėjo į tėvų namus. Pradėjo be jokios sankcijos daryti namuose kratą: girdi, turi informacijos, kad namuose slapstosi banditai. Nieko neradę jie pasišalino. Prieš išeidamas vienas jų, kaip vėliau supratau tas pats, kuris girtavo pas kaimyną, pasakė, kad užeis po kelių dienų. Motina turi būti jam paruošusi visus pinigus, gautus už jautuką (kratos metu tvarte jautuko nebebuvo). Jei pinigų neduos, įkiš į kalėjimą už bendradarbiavimą su partizanais. Po kelių dienų tam skrebui motina atidavė visus pinigus.
2. Pamiškėje Kulbagalio kaime gyveno Antano ir Stefanijos Svaldenių šeima. Tuo metu jų vaikai jau buvo užaugę, todėl Svaldeniai gyveno dviese. Ankstų besibaigiančios vasaros rytą į kiemą užėjo stribas. Jų būrys po šalia esantį mišką ieškojo partizanų, todėl labiausiai susipratęs iš jų užėjo patikrinti pamiškės sodybą. Koks pokalbis įvyko tarp šio stribo ir sodybos savininko Antano Svaldenio dabar niekas negali pasakyti, nes jie bendravo dviese, tačiau faktas tas, jog A. Svaldeniui einant į namo vidų ir jam esant tarpduryje, stribas šovė

jam į nugarą ir nužudė šį asmenį. Lyg niekur nieko gana greitai į kiemą atvažiavo mašina, žmogžudys įlipo į ją ir kartu su tokiais pat draugais išvažiavo.

3 1945 metų sausio mėnesį enkavedistai apsupo mūsų sodybą. Ieškojo pasislėpusių banditų. Name buvęs mano pusbrolis 17 metų Povilas Apšega nusprendė bėgti į netoli namo esantį miškelį. Jam bėgant per lauką kulka pataikė į pakinklį. Taip jis lauke gulėjo daugiau negu valandą laiko. Griežtai buvo nurodyta neiti artyn. Nukraujavo ir, vežamas arkliu į Subačių, vežime mirė.

4. Kaimynas Mykolas Sipavičius įskundė, kad aš palaikau ryšius su partizanais. Skrebai mane, tuo metu 16 metų amžiaus, suėmė ir uždarė į rūsį Panevėžyje, R. Čarno gatvėje. Mušdavo žiauriai: kiekvieną kartą tokių tardymų metu aš prarasdavau sąmonę. Atsibusdavau, gulinti vandenyje kalėjimo vienutėje. Vandens buvo iki pusės blauzdų, o pakraštyje pertiestas plonas suoliukas iš dviejų lentelių. Ant jo atsisėdusi pradrebėdavau iki ryto bei pravaikščiodavau po vandenį iki kito vakaro, iki kito tardymo. Kada po savaitės buvau paleista, tėvai mane sunkiai atpažino: buvau purvina, ištinusi, karščiuojanti.

4 klausimas

1. 1941 metais mūsų šeima gyveno netoli (apie 1.5 km. atstumu) nuo Kurganavos miškelio, kuriame rugpjūčio mėnesį buvo šaudomi žydai. Man tuo metu tebuvo 9 metai, tačiau aš matytus vaizdus atsimenu iki šiol. Žydai buvo šaudomi viešai, teritorija nebuvo aptverta, todėl civiliai gyventojai ir mes vaikai galėjome prieiti netgi iki pat duobių (aišku, tai daryti bijojome). Taip vadinami Hamano būrio vokiečiai gulėjo po eglaitėmis, gliaudė saulėgrąžas, rūkė, o žydus šaudė baltaraiščiai ir šiaip savanoriai lietuviai. Prie duobių aukos buvo atvaromos nuogos, jiems liepta gulti duobėse, o gulinčius juos lietuviai šaudydavo. Sušaudžius vieną sugulusiųjų eilę rusų belaisviai lavonus apibarstydavo chlorkalkėmis bei užberdavo ploną žemių sluoksnį tam, kad žemė uždengtų lavonus. Po to vokiečių žandarmerijos kareiviai, kurie pėsčiomis lydėjo žydus nuo miesto iki pat šio miškelio, atvarydavo sekančią žydų grupę ir juos suguldydavo, kad lietuviai vėl juos galėtų šaudyti. Šaudė jie tuos žydus girti, nes kol jiems paruošdavo naują taikinį, praeidavo geras pusvalandis. Per tą laiką jie girtaudavo. Tam tikslui buvo atvarytas spec. automobilis, iš kurio nemokamai žydšaudžiams dalino alkoholį, cigaretes ir maistą. Iš šio automobilio per garsiakalbį spygavo vokiškos melodijos.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2019-02-20

Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto, Mykolo Romerio teisės mokyklos, Baudžiamosios teisės ir proceso instituto studentas Jonas Barauskas, patvirtinu, kad šis rašto darbas, magistro baigiamasis darbas „Nusikalstamumo raida Panevėžio mieste“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas, remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

_____ _____

(parašas) (vardas, pavardė)

_____

(elektroninis paštas)